TOPLUMSAL

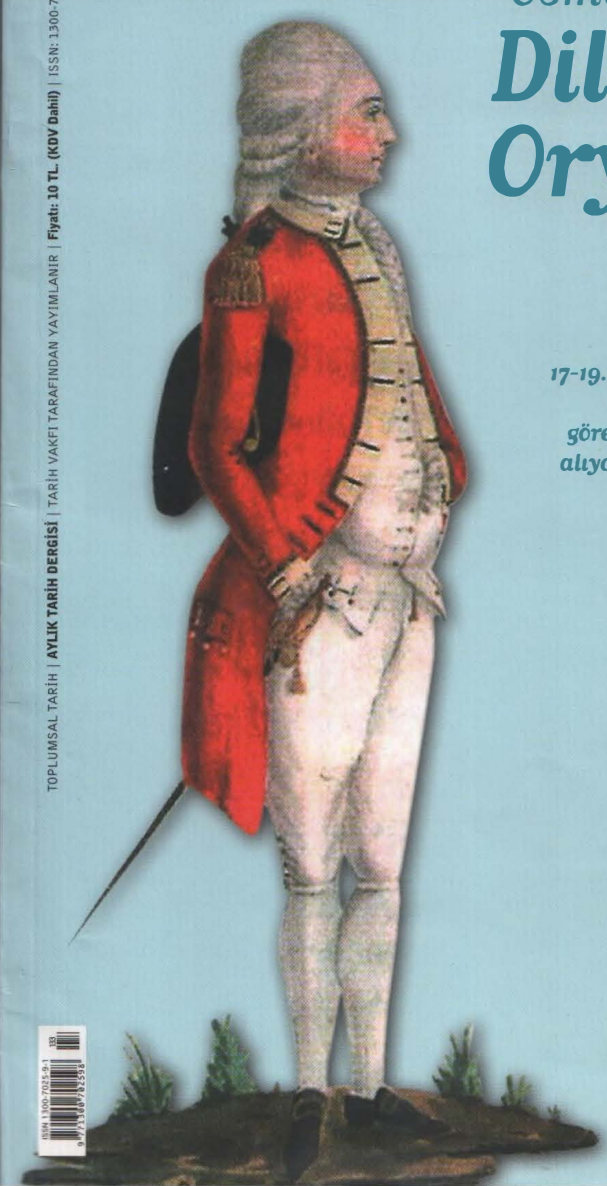
Tarih

247
TEMMUZ
2014

Kemalizm Öldü, Yaşasın Hamidizm

Edhem Eldem

TOPLUMSAL TARİH | **AYLIK TARİH DERGİSİ** | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | **Fiyatı: 10 TL. (KDV Dahil)** | ISSN: 1300-7025

Osmanlı'ya Komşu Dünyada

Dil Okulları ve Oryantalizmin Doğuşu

Özhan Kapıcı editörlüğünde derlenen dosya, 17-19. yüzyıllarda Osmanlı'nın etrafındaki devletlerde Osmanlı Türkçesi öğreten ve Osmanlı Devleti'nde görevlendirilecek dragoman yetiştiren kurumları ele alıyor. Güner Doğan, Ömer Gezer, Özlem Akay Dinç ve Özhan Kapıcı'nın yazıları. *Sayfa 56-92*

Belgrad Şehir Merkezinin Ulusalcı Yeniden İnşası

Dunja Resanovic

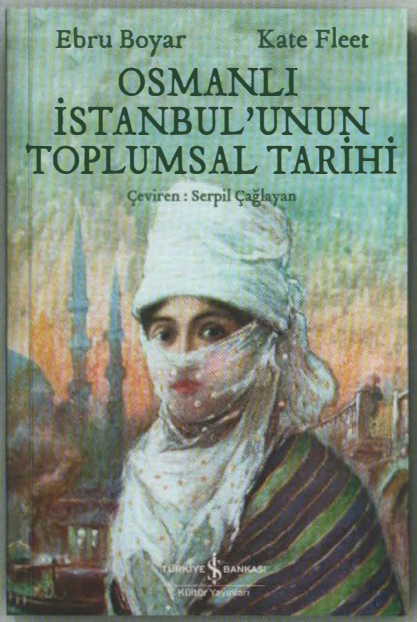
Gazi, Afet Hanım ve Kadınların Siyasal Hakları

Zafer Toprak

Bizans İmparatorluğu'nda Köylüler ve Tarım

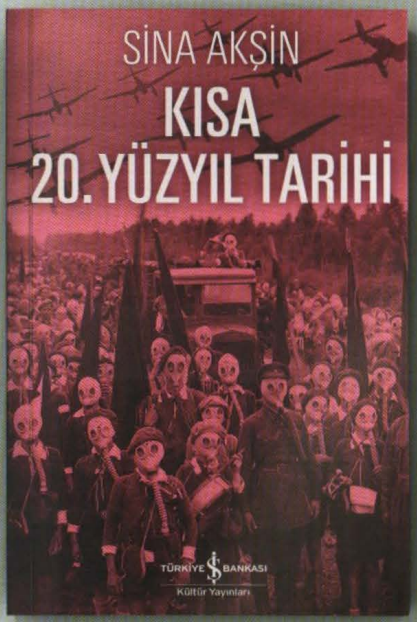
Johannes Koder

İş Bankası Kültür Yayınları'ndan İki yeni eser

İstanbul, en parlak devrinde sınırları Fas'tan Ukrayna'ya, İran kıyılarından Macaristan'a uzanan Osmanlı İmparatorluğu'na 470 yıl boyunca başkentlik etti. Payitahtı, Osmanlı coğrafyasının sanat ve düşün merkezi olduğu gibi, dünyanın dört bir yanından tüccarları kendine çeken bir ticaret üssü ve imparatorluğun siyasi motoruydu. Şehrin sakinleri, güç ve gösterişin ihtişamı içinde, bu başkentin şiddetliyle kuşatılmış olarak ve imparatorluğun çok çeşitli kaynaklarının aktığı Dersaadet'in devasa refah ağlarına yaslanmak suretiyle hayatlarını sürdürüyorlardı. Değerli iki Osmanlı tarihçisi Ebru Boyar ve Kate Fleet'in birlikte kaleme aldıkları Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi, bu uzun süreç boyunca canlı, şiddet dolu, dinamik ve kozmopolit imparatorluk başkentinin toplumsal bir portresini sunuyor.

Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi
çev. Serpil Çağlayan
Ebru Boyar / Kate Fleet
464 sayfa, 30 TL

Dünya 20. yüzyılda neredeyse tüm yerküreyi kasıp kavuran iki büyük savaşı, "dünyayı sarsan" devrimlere, imparatorlukların çöküp sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmasına ve sonra da iki büyük sistemden birinin yıkılışına tanık oldu. İnsanoğlu 20. yüzyılda Ay'a gitti, uzayı keşfe çıktı, teknoloji ve iletişim devrimiyle dünyayı küçülttü, ama diğer yandan gezegenin tüketilmesi, çevre felaketi, açlık, yoksulluk daha önce görülmemiş boyutlara ulaştı. Değerli tarihçi Prof. Dr. Sina Akşin, çelişkilerle dolu bu çağın siyasi tarihini, onu hazırlayan koşulları da ele alarak anlatırken esprili ve ince üslubuyla okuyucuyu da bir devrimleme çıkarıyor. Kısa 20. Yüzyıl Tarihi, Ortadoğu'dan Latin Amerika'ya, Rusya'dan Çin'e, Batı Avrupa'dan Balkanlar ve Doğu Avrupa'ya, Japonya'ya kadar çok geniş bir coğrafyadaki siyasi gelişmeleri özetlerken, Türkiye'yi de bu genel seyir içine yerleştiriyor ve ülkemizin geçen yüzyıldaki macerasına daha kapsamlı bir perspektiften bakmu olanağı veriyor. 18 harita ve 100'den fazla fotoğrafla zenginleştirilen Kısa 20. Yüzyıl Tarihi, tarihi keyifle okuyup öğrenmek isteyenlerin vazgeçemeyeceği bir başvuru kaynağı olacak.

Kısa 20. Yüzyıl Tarihi
Sina Akşin
600 sayfa, 34 TL

/iskultur /iskultur iskultur.com.tr

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 • **Ankara** - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Altındağ, Tel: (0312) 324 10 74 • **İzmir** - Karşıaka, Tel: (0232) 364 71 42 **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Eskişehir** - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 • **Trabzon** Merkez, Tel: (0462) 326 98 39 • **Mersin**, Tel: (0324) 238 18 14 • **Samsun** - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

erken dönem osmanlı tarihi

TARİH YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

Öğretim Üyeleri	Prof. Dr. Heath Lowry Prof. Dr. Necdet Öztürk Doç. Dr. Mustafa Özer Yrd. Doç. Dr. Derya Gürses Tarbuck Yrd. Doç. Dr. Feryal Tansug Dr. Fikret Yılmaz
Mülakat Tarihi	1 Eylül 2014

Mülakat sonuçlarına göre burs olanakları açıklanacaktır.

bauotak

Başvuru detayları için: www.bahcesehir.edu.tr/sosyalbilimler

BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ · SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ · SBE

BAU
Bahçeşehir University

MERHABALAR,

Temmuz sayımızda dosya konumuz 16.,17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı'ya komşu ülkelerde açılan dil okulları ve bunların daha sonraki süreçte gelişimi. Dosya editörü Özhan Kapıcı'nın dosya giriş yazısında da belirttiği gibi bu okulların esas amacı bağlı bulundukları ülkelerin diplomatik ve ticari faaliyetlerinin yürütülmesinde görev alacak dragomanları yetiştirmek. Dosyada Avusturya dil okulunu Ömer Gezer, Rusya'daki okulu Özhan Kapıcı, Venedik'tekini Güner Doğan ve Polonya'dakini Özlem Akay ele almış. Viyana okulunu yazan Ömer Gezer'in de belirttiği gibi bu okulla ilişkilendirilebilecek en tanınmış insanlar arasında François à Mesgnien Meninski vardır. Meninski Osmanlıcadan önce Fransızca, Lehçe ve İtalyanca çalışmış. Şark dillerini Roma'da öğrenmiş, sonra İstanbul'da Leh Elçiliği'nde çalışmış. Polonya vatandaşı olduktan sonra ilk hali Menin olan soyadına "ski" sonekini almış. Habsburg İmparatoru I. Leopold'ün davetiyle geldiği Viyana'da Latince açıklamalı, Almanca (ince Gotik), İtalyanca (italik), Fransızca ve Lehçe (kalın Gotik) karşılıkların verildiği 17. yüzyıl Osmanlıcasında Türkçe, Arapça ve Farsça kökenlerinin belirtildiği ünlü sözlüğünü hazırlamış. Bu sözlüğün 2000 yılında Türkiye'de Simurg Yayınevi'nin yaptığı baskıda Mehmet Ölmez'in yazdığı önsöze göre Meninski'nin Viyana yakınlarında sözlüğü basmak için kurduğu matbaa II. Viyana Kuşatması sırasında yanmış.

Viyana okulu ile ilişkili insanlar arasında en az Meninski kadar tanınmış isimler arasında Joseph von Hammer-Purgstall de vardır. Meninski'den farklı olarak Hammer Şark dillerini Viyana okulunda öğrenmiştir. Bilindiği gibi Hammer'in ününün önemli bir kısmı Şark dilleri, kültürü ve tarihiyle ilgili yaptığı çalışmalardan gelir. Hammer'in Şark kültürüne ilgisi o kadar derindir ki, bu, diplomasiye olan ilgisinin önüne geçer. Hammer hatıratında (*Erinnerungen*) Avusturya şansölyesi olan Metternich'in bunu fark ettiğini ve çok istemesine rağmen Hammer'i İstanbul'daki elçilikte tutmadığını yazar.

Bu editor yazısında Viyana'dan pek ayrılamadım, öyle devam edeyim. Viyana Üniversitesi Bizans ve Çağdaş Yunan Araştırmaları Bölümü'nün yıllarca başkanlığını yapan Prof. Johannes Koder birkaç yıl önce aynı bölümden mezun öğrencisi Peri Efe'ye *Historicum* dergisinde yayınlanan Bizans dosyasındaki kendisine ve diğer akademisyenlere ait yazılarının bizim yapacağımız bir seçkiye göre çevrilip, *Toplumsal Tarih*'te basılmasını teklif etmişti. Kısmet bugüneymiş, bu sayıda bastığımız yazının başlığı "Köylüler ve Tarım". Prof. Koder'e ve Peri Efe'ye teşekkür ederiz.

Ağustos'ta görüşmek üzere hoşça kalın.

Ahmet Akşit

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER
10 TEMMUZ 1915 ÇANAKKALE MUHAREBESİ
Hazırlayan: Edhem Eldem

10 **TARİH VAKFI'NIN "AYASOFYA MÜZE OLARAK KALMALIDIR" ÇAĞRISI**
Ozan Torun

12 GENÇLER DÜNYA SAVAŞINI KONUŞUYOR
DERS KİTAPLARINDA CİHAN HARBİ
Alışan Akpınar - Fırat Güllü

15 **RABİH MROUÉ'NİN PERFORMANSI**
Nilay Özlü

16 15 YAŞINDA ÖLDÜRÜLEN İBRAHİM ARAS'IN ARDINDAN
ÜZGÜN VE ÖFKELİ
Ayşe Düzkan

18 19. YÜZYILIN SONUNDA VE 20. YÜZYILIN BAŞINDA
BELGRAD ŞEHİR MERKEZİNİN ULUSALCI YENİDEN İNŞASI
Dunja Resanovic

28 **GAZİ, AFET HANIM VE KADINLARIN SİYASAL HAKLARI**
Zafer Toprak

38 BİZANS İMPARATORLUĞU'NDA
KÖYLÜLER VE TARIM
Johannes Koder

44 **SASANİ ŞEHİNŞAHI II. BEHRAM VE AİLESİ**
Muhammet Yücel

50 **KEMALİZM ÖLDÜ, YAŞASIN HAMİDİZM!**
Edhem Eldem

56 DOSYA:
OSMANLI'YA KOMŞU DÜNYADA DİL OKULLARI VE ORYANTALİZMİN DOĞUŞU
Dosya Editörü: Özhan Kapıcı

58 ÖTEKİNİN DİLİNİ ANLAMAK:
VENEDİK ŞARK DİL OKULU
Güner Doğan

64 KAYSERİN EMRİNDE TERCÜMANLAR, DİPLOMATLAR VE ŞARKİYATÇILAR:
VİYANA ŞARK DİLLERİ AKADEMİSİ
Ömer Gezer

74 18.YÜZYILDAN 19.YÜZYILA
RUS HARİCİYESİNDE TURKOLOGİYA, OSMANİSTİKA & ORYANTALİSTİKA
Özhan Kapıcı

86 POLONYA KRALI PONIATOWSKI'NİN DİPLOMASİ REFORMU ÇERÇEVESİNDE
İSTANBUL ŞARKİYAT MEKTEBİ
Özlem Akay Dinç

94 AVRUPA RESMİNDE MİTOLOJİK KONULU RESİMLER
ASMANIN, ÜZÜMÜN, ŞARABIN TANRISI DİONYSOS
Hazırlayan: Zerrin İren Boynudelik

"Açık Radyo" 94.9

FİKR-İ TAKİP:
94.9 Açık Radyo'da her 15 günde bir pazartesileri, 15.30'da yayınlanan Fikr-i Takip'te 7 Temmuz'da Hacer Topaktaş ile "Sofya Wittowa-Potocka" yazısını konuşacağız.
Peri Efe-Ahmet Akşit

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER

Edhem Eldem, L'Illustration dergisinin 10 Temmuz 1915 tarihli sayısından Edouard Julia kaleminden cephedeki hayatı anlatan "Seddülbahir" yazısını sunuyor.

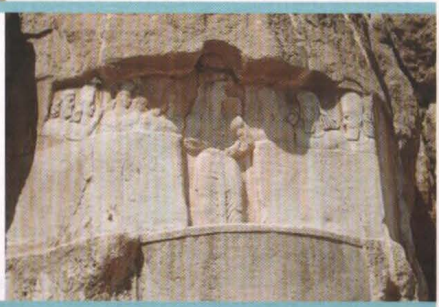

16 İBRAHİM ARAS'IN ARDINDAN ÜZGÜN VE ÖFKELİ

Ayşe Düzkan, dergiyi hazırladığımız günlerde Adana'da gerçekleşen gösteriler sırasında İbrahim Aras'ın ölümünü konu ediyor.

44 YAZIT, SİKKE VE RÖLYEFLER IŞIĞINDA ŞEHİNŞAH II. BEHRAM VE AİLESİ

Muhammet Yücel, Sasani Şehinşahı II. Behram'ın tahta geçtiğinde sikke darbında yaptığı değişiklikleri takip ederek II. Behram ve ailesiyle ilgili bilgiler veriyor.

94 ASMANIN, ÜZÜMÜN, ŞARABIN TANRISI DİONYSOS

Zerrin İren Boynudelik, Nicolas Poussin'in 1635-36 yıllarına tarihlenen "Dionysos'un Zafer Geçidi" tablosunu sunuyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 247, Temmuz 2014

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Vangelis Kechriotis, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Cansu Kılınçarslan

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK, SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Aysel Kazıcı Özalp

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş. 100. Yıl Mah. MAS-SİT 1. Cadde No: 34204/İSTANBUL
Tel: +90 (212) 629 00 24

BASKI TARİHİ
Temmuz 2014

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
12358

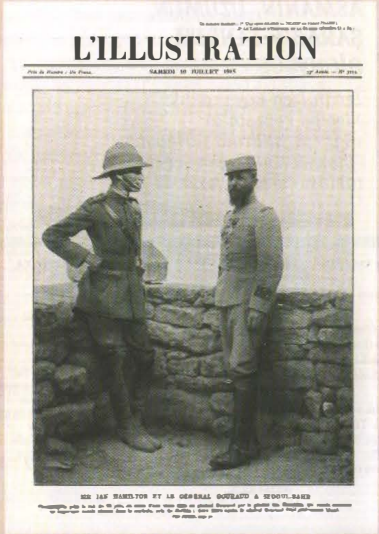
BİR YILLIK ABONE BEDELİ
100,00 TL.

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

10 TEMMUZ 1915

ÇANAKKALE MUHAREBESİ

L'Illustration dergisinin 10 Temmuz 1915 tarihli ve 3775 numaralı sayısının kapağında Seddülbahir'de görevli İngiliz General Hamilton[1] ile Fransız General Gouraud[2] poz vermektedir. Derginin içinde Seddülbahir'le ilgili epeyce malzeme olduğundan bu defa sadece bir kısmını kullanmaya karar verdik. O da Edouard Julia adındaki birinin kaleminden "Seddülbahir" isimli uzunca bir yazıyla bu yazıya eşlik eden altı adet fotoğraftan ibarettir.

L'ILLUSTRATION

SAMEDI 10 JUILLET 1915

SIR IAN HAMILTON ET LE GÉNÉRAL GOURAUD À SEDDUL-BAHR

Bu yazının altında imzası bulunan Edouard Julia, 1873-1933 yılları arasında yaşamış bir yazar ve gazetecidir. *Le Temps* gazetesinin siyasi yayın yönetmenliğinin yanında *Revuepolitiques et parlementaire* dergisini yönetmiş, *Agenceéconomique et financière* isimli yayının da yönetim kurulu başkanlığında bulunmuştur. Gençliğinde absürd yazar ve sürrealistlerin ilham kaynaklarından Alfred Jarry (1873-1907) ile olan dostluğunu uzun yıllar devam ettirmiş olan Julia, 1915'te gazeteci olarak katıldığı Gelibolu çıkartması izlenimlerini *L'Illustration* dergisi için kaleme almıştır. 1931-1932'de cumhurbaşkanı olan ve 6 Mayıs 1932 günü suikasta kurban olan Paul Doumer'in (1857-1932) de sekreterliğini yapmış, yazılarından oluşan üç kitap ölümünden sonra yayınlanmıştır. Bunların ikisi *Le Temps* gazetesinden derlenmiş eserler,[3] biri ise liberalizmi desteklediği yazılarından oluşan ve *Devlet adındaki boşluk* başlıklı bir derlemedir.[4]

Emmanuel Bourcier'nin kaleminden bir resmini verdiğimiz Edouard Julia'nın[5] burada tercümesini verdiğimiz yazısını fazla yorumlamadan aktarmak herhalde daha doğru olacaktır. Bir gazeteci olarak cephedeki hayatı mümkün olduğunca gerçekçi bir şekilde anlatmaya çalışan yazar, bunu yaparken aslında gayet çalışılmış bir üslup kullanmaktadır. Sade erlerin samimi duygularıyla derin fedakârlık hislerini vurgulamaya çalışırken bir tür hamaset edebiyatına yönelen Julia, okuyuculara uzaktaki bu ölüm kalım mücadelesini gayet romantik ve etkileyici bir çerçeve içinde sunmaktadır. Ölüme meydan okurken en ulvi cesareti gösteren askerlerden çürümüş kumanyasını kuşlara vermemeyi düşünen Afrikalı piyade erine kadar bütün bu adamların basit ama asil davranışlarının yüceltildiği yazıda ayrıca Şark motiflerinin işlendiği de dikkat çekmektedir. Seddülbahir Kalesi'nden kaçtıkları söylenen valinin hareminden kadınlar (!) veya köy camiini çevreleyen mezar taşları gibi Julia'nın kullandığı bazı imajlar, harp süresince kullanılagelen oryantalist motiflerin sadece birkaç tanesidir.[6]

SEDDÜLBAHİR

Tozların içine yıkılmış bir akbaba yuvası...

Burası turistlere gayet cazip bir serap gibi gözüken ama sonra en çirkin hale dönüşen yazlık yerlerin rahatsızlığını o kadar iyi özetlediğini düşündüğümüzden buraya Seddülbahir Kaplıcaları diyorduk.

Gerçekten de birçoğumuz kendilerini seyahatte zannedip daha karaya çıkmadan bizi karşılamak lutfunda bulunan top mermileri karşısında şaşakaldılar.

Bu macera geçen Ağustos ayında Belçika'ya çok benziyordu. Lüksemburg'un bir yolu boyunca sabah pusunda kolordumun karargâhına bağlı arabaların sıralanışını hâlâ görür gibiyim. Sanki tenezzühe çıkmış gibiydik ta ki birden bire rengârenk alayımızın etrafını havalardaki patlamalar sarmıştı.

– Bu da ne? diye sormuştu generalimiz.

– Bunlar mermi, generalim, dedi, bütün sorularımıza sükûnet kadar samimiyetle cevap veren uysal bir yaver.

Bu tarihten beri bu tür şaşkınlıklardan kaçınmayı, hatta düşmana benzer soruları sordurtmayı beceriyoruz.

Ama Gelibolu'da aynı şaşkınlığı tekrar buldum ve kısa zamanda ona hâkim oldum. Zira belirtmem gerekir ki ilk mermiler şaşırttıysa da, ardından gelenlere karşı sakin durduk, diğerlerine karşı ise kayıtsız kaldık.

Zaten ilk dalgadan başlayarak son sipere kadar uzanan alev yağmuru Seddülbahir Kaplıcaları'nın en hafif zorluğu sayılır. Göklerdeki yangının yansıması ve dokunmasına, kum hortumlarına, şiddetli rüzgârlara çok daha zor tahammül ediliyor. Üstelik biz de Maximedu Camp ile birlikte çöldeseyahateden Flaubert gibi kendimize şunu sorabiliyorduk:

– Seltz suyuna[7] limonatadan hoşlanır mısınız?[8]

Fransız karakterinin hafifliği bütün sıkıntılara uyum gösterebiliyor. Şartlar onu bu denli şereflı kılmasaydı herhalde adi kaçacak olan bir neşeyle karşı koyamadığımız tek bir sıkıntı yoktu. Bu yüzdendir ki askerlerin şakalarına hayran kalıyoruz; zira basitlik ve kolaylık, kriz ve heyecan anlarında değil de olağan hayatın her anında, yürürken, yerken, uyurken, rüya görürken ölüme meydan okumak gerektiği zamanlardaki en yüksek faziletlerdir...

Söz konusu olan muharebenin dehşeti ve ateşi değil, ama gene de bilinmezliği, riskleri ve talihsizliği. O kadar ki çadırlarında kâğıt oynarken yaralanan arkadaşlarım bile oldu...

Kupa dokuzlusunun üzerine bir damla kan damlıyor.

– Ne şans! Tam da bir onluya ihtiyacım vardı, diyor eli delinen kurban.

Emmanuel Bourcier'nin kaleminden Edouard Julia.

Bu latifenin sahibini sekiz gün önce onu karaya götüren tekneye bir mermi neredeyse isabet ettiğinde dehşetin elinde kendini kaybetmiş bir hâlde görmüştüm...

Çıkartmanın kumsalı – *Implacable* kumsalı[9] – harabelerin çevrelediği ve boylu boyunca koni şeklindeki çadırların, sabahtan akşama kadar görevli askerlerin toplayıp dağıttığı arabaların, kasaların, ahşap ve demirlerin kapladığı bir çanaktan oluşuyor.

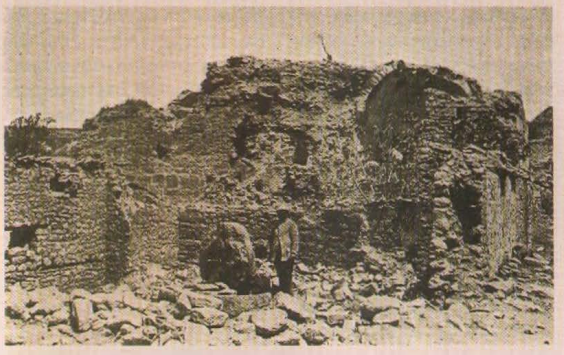
Solda işlenmiş kalıntılar çıplak bir tepenin üzerindeki bir Yunan mabedini canlandırıyor. Kavrulmuş manzara bu sayede göğü kucaklayan sütunlarla şekil değiştiriyor.

Sağda Ortaçağ'dan kalma surlarıyla Rumeli Kalesi Çanakkale Boğazı'nı gizliyor. Surlarının korumasında ve etrafında yavaş yavaş denize uzanan bir köy oluşmuş.

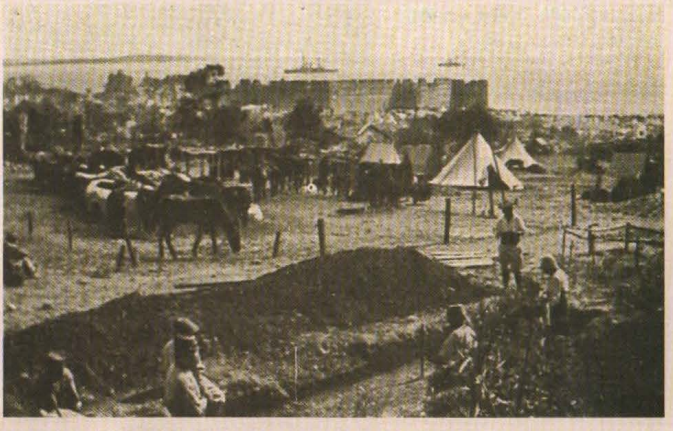
Şark mimarisi o kadar şekilsiz ki bu taş yığınları uzaktan canlı gibi gö-

Tozların içine yıkılmış bir akbaba yuvası.

Solda işlenmiş kalıntılar çıplak bir tepenin üzerindeki bir Yunan mabedini canlandırıyor.

Çıkartmanın kumsalı harabelerin çevrelediği ve boylu boyunca koni şeklindeki çadırların kapladığı bir çanaktan oluşuyor.

Harabelerin arasında gezinirken beyaz mermerden bir mezarlığın çevrelediği camiye varıyorum.

züküyor. İnsan ancak yaklaştıktan sonra her bir evin bir zamanlar bir ailenin gururu ve neşesi olan çatısının oturduğu ve artık bir mezarın kenarları gibi duran dört duvardan başka bir şey kalmadığını anlıyor. Döne döne tırmanan daracık sokaklarda güneş sineklerle dans ediyor. Binaların sallantılı dengesi patlama sesleriyle, mermilerle, rüzgârla ve ölmekte olan maddenin sessiz işleyişiyle her an sarsılıyor. Pespembe taşlar sanki kanlarının son damlasını akıtıyor. Yaralı duvarların ötesinde insan yalnızlığı görebiliyor. Ne bir çiçek, ne bir yeşillik, ne bir ot. Sadece toz, kül ve kireç. Bu can çekişme kümesinde bir mermi patlasa, hava acı dolu bir nefesle Yunan kahramanlarının ebediyetinde Akhilleus'un arkadaşlarının ruhlarını oluşturmuş olan milyarlarca atomları içine çekecek gibi.

Sokakların değil de deşilmiş evlerin ve iç avluların kargaşasının içinde dolaşan askerler bütün kampı Paris varoşlarındaki akrobatların barınaklarına benzeten o uydurma sığınakları inşa etmek için dâhiyane bir şekilde yerleştirecekleri malzemeyi arayıp duruyorlar. En ufak yıkıntı, demir parçası, ahşap, kesme taş anında kapılıp en kıymetli eşya gibi çekişmelere neden oluyor. Yıkım o kadar şiddetli ki Levazım İdaresi bir kazanın define kıymetinde olduğu bu kargaşa ortamında "hammaddeleri" tekeline almak ve "yağmaya" mani olmak için araya giriyor. Fakat gene de küçük bir avlunun köşesini dönünce bir subay tarafından yakalanınca paparadan kurtulmak için en şaşkın ifadesini takınan "becerikli" bir askere de rastlanabiliyor. İnsan gülümseyip görmemiş gibi geçip gidiyor. Bu sayede de bizim uyanık evini düzenlemeye yarayacak bir kalasın sahibi oluyor. Uzaktan buluntusunu tarttığını, faydasını ölçtüğünü ve nasıl kullanabileceğini düşündüğünü izliyorum.

Güm! Adamın yanı başına düşen bir mermi, içini boşaltan bir mürekkepbalığı gibi yokluğun bütün kalıntılarını saçıyor...

Adamım burnunu kaldırıp daha fazla kımıldamadı. Ardından çukura doğru umursamaz adımlarla ilerleyip yerden bir şey toplayıp kalasına dikkatli bir şekilde uydurmaya çalışıp ganimetiyle yola koyuluyor; o arada ikinci bir ıslık sesi üzerine gözüyle bu yeni hedefin mutluluk için gereken bütün ev aletlerini gizleyen bir mağarayı açıp açmayacağını anlamaya çalışıyor... Hiçbir romantizmi bozmayan nefis bir masumiyet. Ölüm gelip geçiyor! Ne yapsın? Sakin bir şekilde gökten üzerine doğru eğilen iri beyaz kanatları seyrediyor. Basit dertlerinden hiç ayrılmadan meleğin gözünün içine bakabiliyor. Onun bu tevazuu bütün büyüklüklere meydan okuyor.

Ama bombardıman hızlanıyor.

– Bir bombardımanı nesinden tanırsınız? diye sordu bana geçenlerde hoş bir genç hanım.

– Aşk gibi, efendim, uzun sürmesinden.

Bütün gün "taciz ateşine" maruz kalıyoruz, yani yapmakta olduğunuza ara vermeyi düşünmemenize yetecek kadar aralı gelen mermilere.

Ardından birden bire patlamalar sıklaşıyor ve birkaç dakika içinde yirmi beş, otuz, kırk mermi kısacık bir süre içinde patlıyor. O zamanda kendini sağlama almak, atış istikametine mukayyet olmak, gafil avlanmamak gerekiyor. Bu oyun için bir avcı gibi uyanık olmak lazım. Çoğu zaman mermiler aynı çizgiyi takip ediyor, zira düşman topçusu toplarını hareket ettirmiyor. Dolayısıyla ilk mermi tespit edildikten sonra, atışların muhtemel sapmalarını hesaplayarak diğerlerinin nereye düşeceğini tahmin etmek mümkün: aynı hat üzerin-

de yirmi beş, elli metre ileride veya geride. Ama dört ya da altı top birden atış yapıyor. Şimdi de dört ya da altı atış çizgisi tespit etmek gerekiyor. Bunun bir dikkat işi olduğu düşünülebilir. Hiç de değil. İçgüdüleriniz refleksleriniz anında eğitmiş oldu. Ve tehlikenin istikametini bir yumruğa karşı kolunu kaldıran adamın kesinliğiyle biliyorsunuz.

"Kendini sağlama almak" her zaman kolay değildir. Büyük mermilere dayanabilecek sığınaklar nadirdir. Dolayısıyla ateş altındaki askerler kafasını kanadının altına alan sülüne epeyce benzer tedbirler alırlar. Korunmaları sadece psikolojiktir. Bir çadırın brandası bile sıklıkla onları rahatlatır. Zaten tehlikenin muazzam boyutu karşısında ne yapılabilir ki?

– Oysa korunuyordum, dedi bana can çekişmekte olan biri. Ve bu fikri bırakamıyordu.

– Neredeydin?

– Bir peksimet kasasının arkasında!

Marne Nehri zaferinden sonra Alman geri çekilişinden sonra düşman tarafından bir köy kilisesinde terk edilmiş yaralılar hâlâ gözümün önüne geliyor. Komutanlarının yalanlarıyla bizim âdetlerimiz hakkında aldatılmış olarak "örtülerinin altında" öldürülmek için yalvarmıyor muydular?

Harabelerin arasında gezinirken beyaz mermerden bir mezarlığın çevrelediği camiye varıyorum. Düne kadar bu kutsal alan mermilerden kaçmak için yer değiştirmek zorunda kalan posta tarafından işgal edilmişti. Birkaç çuval delinmiş, mektuplar düşman mezarlarının arasında uçuşmuştu. Kanatlarını açıp güneşte parlayan mezar taşlarının üzerine konmuşlardı. Sessizliğe sırlarını söylüyorlar. Birini toplayıp çocuksu karalamaları mı okusam? Hayır. Beni çevreleyen mezar kitabeleri gibi bana bilinmez kalmalılar. Onlar da belki ölmüştür, şu Avrupa'dan gelen kelebeklerin çağırdıkları. Gergin parmaklarıyla hâlâ hayata tutunmaya çalışır gibi vücutlarının son kasılmasıyla orada, çok yakında yatıyorlar. Şiddetli ve eziyetli bir şekilde faziletlerinin içinde tahnit edilmiş veli Müslümanların yanında uyuyorlar. Toprağın altında bütün hareketler eşittir.

Bu yer ne kadar da ıssız. Ufkum alçak duvarlarla sınırlı ve dünyada tek başıma olduğum hissine kapılıyorum. Lamartine gibi ben de burada eğilmiş bir kadında "acının hoş görüntüsünü" görmek isterdim.[10] Ama romantik hisler uçup gitti. İlkçağ'ın bir freski gibi allayıp pullamamıza izin vermeyen bir gerçeklikle cebelleşiyoruz. Zaten cehennemin ortasında bizi hayatta tutan bu andan daha kuvvetli bir güzelliğe ne ihtiyacımız var ki?

Bir topçu atını eyerinden tutarak geçiyor. Hayvan her patlamada irkildiğinden taşlı yokuşu tırmanamıyor. Zarar görmeden yüzlerce mermi görmüş bir savaş adamı tecrübesiyle zaruret arkadaşına sertçe tavsiyede bulunmaya başlıyor ve erkeklik farkıyla bir zamanlar Thraseas gibi ona bağırıyor:[11]

– Ahmak, bunlardan zarar gelmediğini bilmiyor musun?

Kaleye kadar inmem gerekiyor: mermiler kumsalda patlıyor. Her köşeden kalabalık gruplar gülerek atışların neticesini izliyor. Her ıslık sesinden sonra taş duvarların arasından meraklı kafalar uzanıyor.

– Bir odun daha... suya... Oğlum, patlamıyor... Bu sabah bozuk Alman malı kullanıyorlar... Ne kazık yemişler, zavallı herifler... Dikkat, geliyor... Güm... Bu kadar patırtı yapma, tembel... Zarar yok... Bunların derdi kumla... İçinde altın var sanıyorlar...

Bir merminin patladığı evin kapısından bir asker çıkıyor, pür hiddet. Orada tek başınaymış, kim bilir ne yaparak. Rahatı bozuldu. Karşı tarafa yüksek sesle bağırıyor:

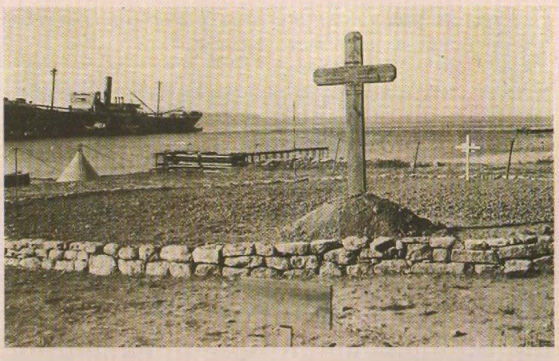

Yılankavi sokaklarda askerler dolaşıyor.

– Yetti artık, Alman bozuntuları[12]... Burada kimse yok.

Rahatını geri getirecek olan bu ilanın rahatlığıyla işinin başına dönüyor. O aslında kimse değil. Ulysses kadar nazik davranmadığını da size temin ederim. Kelime oyunu yapmıyor. Arkadaşları orada olmadığı anda, kimse yok diye düşünüyor. Ve de söylüyor. Gayet basit. Kendini unutuyor.

Mermiler hâlâ geliyor ve gemilerden indirilen mallar yığınını vuruyor. Kum tepesinde sıralanmış şarap fıçıları hedef almış gibi. Neler oluyor? Erler her yöne doğru koşuşuyor. Yoksa bu defa "zarar" mı var? Lanetli yerden uğultu halinde bağrışmalar yükseliyor. Acıklı bir şarkı, tekrarlanan bir çağrı gibi.

İlk çıkartma esnasında ölen İngilizlerin yattığı kumsaldaki mezarlık.

Birden bire meselenin ne olduğunu fark ediyorum. Parçalanmış fıçılardan şarap sızıyor ve askerler de kovalarla, bidonlarla, her boydan çanaklarla üşüşüp kıymetli sıvıyı kaybetmemeye çalışıyorlar. Duyduğum ise Bakküs'e şarkıların modernleşmiş hali:

– Şarap! Şarap![13]

Böylece antik koro herkesin anladığı ve heyecandan dini bir mana kazanan sevinç ve üzüntüleri söylüyordu.

Mermiler hâlâ düşüyor. İlk yardım hizmetlerinin bulunduğu Rumeli Kalesi'ne birkaç yaralı geliyor.

– Neyin var?
– Hiçbir şey. İki parmağım uçtu.
– Ya sen?
– Omuzda şrapnel.
– Bir şey değil.
– Canım acıyor.
– Yok canım.

Bana minnetle bakıyor, sanki sözlerim acısını silmiş gibi. Bilime mi, dostluğa mı inanıyor? Kendisini kardeşçe tonozun altından kan revan içindeki yaralılarla bembeyaz doktorların karıştığı avluya götürüyorum. Burada hareketler ağır, aksak. Ve nöbet patikasından aşağı bakıldığında bütün bu kalabalık eğilen zambak ve güllere benziyor.

Donanmanın toplarına dayanan bir tek kuleleri ve surlarıyla bu dev kale var. Aslında surlarının bazı yerleri derinlemesine dört metrelik taşı açığa çıkaran deliklerle ortasına kadar yarılmış. Ama bir hapishane kadar çıplak bu gri kütle hâlâ Akdeniz'e hâkim, ataletiyle ebedi şeylere kafa tutuyor.

Asırlardır Asyalı fatihler bu uç kalesinde tutunmuşlardı. Dev toplar aralardan boğazı hedef alıyordu. Bir aylık bombardımandan sonra bile bir de karaya çıkıp kımıldamayan bu canavarları ağızlarına kadar doldurup melinitle patlatmak gerekti.

O zaman da valinin haremi de olan kalede dehşet yaşandı: Kadınlar kaçıştı, imparatorluk memurları onları takip etmeden önce güzel nutuklar attılar, askerler ile kuşlar ise kaldılar.

Şimdi de bunların bazıları nedenini bilmeden öldüler, diğerleri ise terk edilmiş odalarda cıvıldayıp yıkılmış kalasların arasından atlıyor ve açık tavanlardan göğe gidip geliyorlar.

Geride kalan yaralılar gözleriyle güneşten gölgeye nazlı uçuşlarını seyrediyorlar. Tembellik günlerinde altın kanatlarıyla cenneti boyayan esrarın bu habercileri dikkatlerini çekiyor.

İşte bir köşede herhalde bir ikbalin yatağı olmuş olan oymalı bir tahtanın üzerinde yatan bir piyade eri. Askıdaki koluyla üzüntülü bir ifadeyle ekşi parçalar kopardığı bir ekmek somunu tutuyor. Yemeği hüzünlü. Gülümsemeye çalışıyor. Bütün kalbiyle bu Aziz Francesco kuşlara sessiz bir nutuk çekiyor.[14] Ama bu muhteşem hayvanlar o pis kokuluya bakmıyorlar bile.

– Onlara kırıntı versene, diyorum.

O anda simsiyah ağzıyla çiğnemeye devam ederek bana usulca cevap veriyor:

– Ben yapamıyor, biliyorsun. Ekmek çürük.[15]

Edouard Julia

DİPNOTLAR

1 Ian Standish Monteith Hamilton (1853-1947).

2 Henri Joseph Eugène Gouraud (1867-1946).

3 Edouard Julia, *Papiers, 1895-1933*, Paris, Editionsdu Temps, 1936; *Chroniques politiques et économiques du Temps, 1920-1933*, Paris, Editions du Temps, 1936.

4 Edouard Julia, *L'Etat, ce néant*, Paris, Bernard Grasset, 1936.

5 Emmanuel Bourcier, *Reportages*, Paris, L'Edition moderne-LibrairieAmbert, t.y., s. 111-112.

6 Frédéric Rousseau, "Entredécouverte de l'altérité et définition de soi. L'"Orientméditerranéen" de soldats français de la Grande Guerre (1915-1918)", *Cahiers de la Méditerranée*, 81 (2010), s. 105-120.

7 Karbon dioksit ekilenmiş su, soda.

8 Gustave Flaubert (1821-1880) ile Maximedu Camp (1822-1894) 1850 yılında Mısır'da beraber seyahat etmişlerdi. Flaubert annesine yazdığı 3 Mart 1850 tarihli bir mektubunda Nil kenarlarında çubuk ile nargile tüttürüp limonata içtiklerini anlatmaktaydı (http://flaubert.univ-rouen.fr/correspondance/conard/outils/1850.htm, son erişim tarihi 20 Haziran 2014).

9 İngiliz donanmasının 1899'da inşa edilip 1901-1921 arasında hizmet vermiş ve Gelibolu seferine katılmış olan HMS *İmplacable* savaş gemisinin ismi verilmiş olan bir kumsal.

10 Alphonse de Lamartine'in tespit edemediğimiz bir şiirine gönderme.

11 Thraseas İmparator Nero zamanında yaşamış ve sade yaşamıyla doğru sözlülüğüyle bilinen bir senatör olmakla beraber, buradaki benzetmenin neye dayandığı açık değildir.

12 Fransızca *Boeites*.

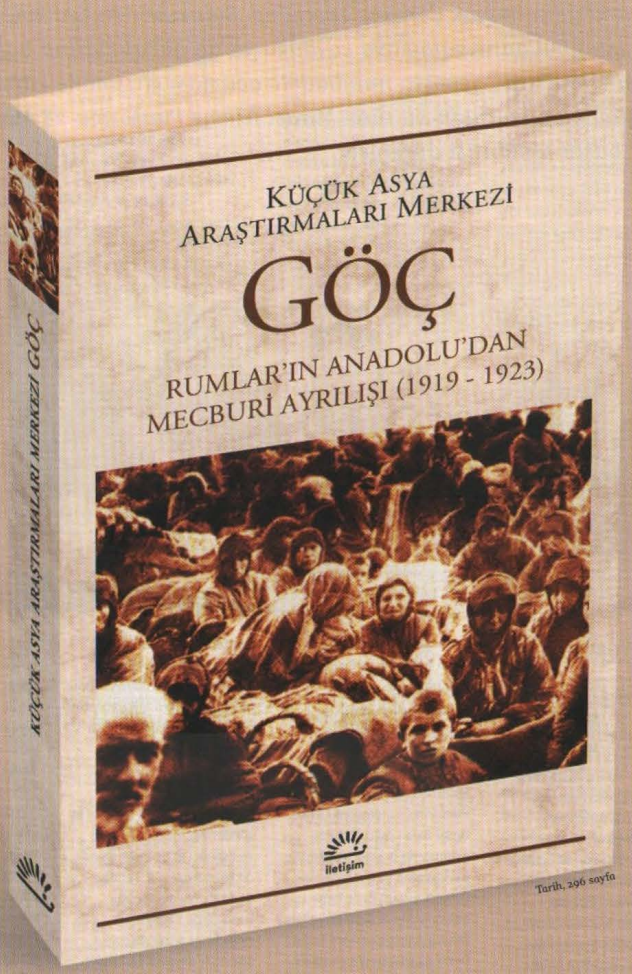
13 Fransızca *Le pinard! La pinard!* Bugün argoda şarap manasına gelen *pinard* kelimesinin lisana girişi ordudan olmuştur. Askerlere dağıtılan şarabın adı olarak kullanılan bu kelime özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda yaygınlık kazanmıştır. Bu makalenin yazıldığı tarihte bu tabir henüz sivil argoya geçmediğinden, bir dipnot verilmişti: "(1) *Pinard*, askerlerin argosunda şaraba verilen addır. Mesela bir Senegalli sadece bu tabiri bilir. Muhtemelen *pinard*, Bourgogne'un özellikle sevilen bir üzümü olan *pineau*'dan gelmektedir. Ama bu etimolojik kökün bu kelimenin askeri lügatteki başarısında payı azdır.

14 Assisili Aziz Francesco (1181/2-1226) sıklıkla kuşlarla konuşurken veya onlara vaaz verirken temsil edilir.

15 "*J'peux pas, tu sais. Ilestmoisi*" özellikle yanlışlıklar içeren ve bir zencinin ağzından söylenmiş gibi bir ifadedir. Fransız ordusunda "*tirailleurs*" adıyla bilinen hafif piyade birliklerinin çoğu Afrika'dan (Senegal, Madagaskar, Somali) ve Mağrip'ten (Fas, Tunus, Cezayir) toplanmaktaydı.

iletişim

Savaş, göç ve toplumsal hafıza

Göç (Exodos), Rumların Anadolu'dan mecburi ayrılışları hakkında 1950'li, 1960'lı yıllarda yapılan sözlü tarih görüşmelerine, tanıklıklara yer veriyor. Göç edenlerin anlattıkları savaşın, Rumlar ve Türkler arasında var olan sosyal hayatı nasıl altüst ettiğini, millî kimliğin destansı yönüne nasıl bir katkıda bulunduğunu ve toplumsal hafıza üzerinde nasıl bir travmatik etkisi olduğunu ortaya koyuyor.

www.iletisim.com.tr iletisim@iletisim.com.tr vimeo.com/iletisim facebook.com/iletisimbirikimi twitter.com/iletisimyayin Genel Eğitim PUNTO

TARİH VAKFI'NIN "AYASOFYA MÜZE OLARAK KALMALIDIR" ÇAĞRISI

2014 yılının özellikle ikinci çeyreğinde gündemi meşgul eden konulardan biri de Ayasofya Müzesi'nin seksen yıl sonra yeniden ibadete açılması yolundaki çalışmalardı. İktidar cephesinin Gezi Parkı'ndan Büyük Çamlıca Tepesi'ne, Sulukule'den Yedikule Bostanları'na kadar bir süredir İstanbul'da uygulamaya koyduğu ya da hazırlıklarına başladığı birçok dönüşüm projesinin yanısıra Ayasofya'nın ibadete açılması girişimine karşın, Tarih Vakfı'nın öncülüğünde oluşturulan Kültürel Mirası İzleme Platformu 28 Mayıs'ta Cezayir Lokantası'nda bir basın toplantısı düzenledi.

Engin D. Akarlı, Murat Belge, Şevket Pamuk, Aydın Uğur ve Uğur Tanyeli.

OZAN TORUN

Başta İstanbul olmak üzere ülke çapında çeşitli kentlerde tarihi, kültürel mirası ve kent belleğini hedef alan siyasal müdahale ve istismara karşı örgütlü biçimde çalışmak, toplumda duyarlılık ve bilinçlenme yaratmak ve çözüm sunacak ortak eylemler geliştirmek amacıyla Tarih Vakfı'nın öncülüğünde oluşturulan Kültürel Mirası İzleme Platformu, 12 Mayıs tarihinde "Ayasofya Müze Olarak Kalmalıdır" başlıklı bir çağrı metni aracılığıyla imza kampanyası başlatmıştı. 28 Mayıs tarihinde Cezayir Lokantası'nda konuyla ilgili bir basın toplantısı düzenledi. 12-24 Mayıs tarihleri arasında katılıma açık olan imza kampanyası, olumlu ve olumsuz birçok tepki alarak kamuoyunun dikkatini konuya çekmeyi ve 28 Mayıs'taki basın toplantısını duyurmayı başarmış oldu.

Farklı görüşleri temsil eden yayın kuruluşlarının temsilcilerinin yoğun ilgi gösterdiği basın toplantısı, Kültürel Mirası İzleme Platformu'nu temsilen Deniz Ünsal Bal'ın çağrı metnini okumasıyla başladı. Platform üyelerinden Suay Aksoy ve Özlem Çaykent'in de hazır bulundukları açılışın ardından, Şehir Üniversitesi'nden Engin Deniz Akarlı'nın yönetiminde konunun tarihçiler ve şehir plancıları tarafından tartışmaya açıldığı bir panelle toplantıya devam edildi. Murat Belge, Şevket Pamuk, Aydın Uğur ve Uğur Tanyeli'nin konuşmacı olarak yer aldıkları ve konunun tarih, gündelik hayat, şehir plancılığı, kentsel doku ve mimari boyutlarıyla ele alındığı panel bir buçuk saatten uzun sürdü ve hem basının hem de salondaki dinleyicilerin sorularıyla konu hakkında yararlı tartışmaların yapılabilmesi için uygun bir ortam sağlanmış oldu.

Akarlı, konuşmacılara söz vermeden önce, platform üyelerinden Selçuk Esenbel'in gönderdiği mektubu okudu ve Esenbel'in de mektubunda dikkat çektiği gibi, kendisi de Ayasofya'nın mevcut konumuyla insanlar ve uygarlıklar arasında çok önemli birleştirici bir işleve sahip olduğunu hatırlattı. Ayasofya'nın, sahip olduğu farklı kültürel değerleri, çizgileri, anlamları, ancak bir müze biçiminde kalması koşuluyla koruyabileceği ve hem dünyanın farklı yörelerinden onu ziyarete gelen insanları hem de gelecek kuşakları yalnızca bu şekilde kapsayabileceği vurgulandı.

Ayasofya'nın içindeki rengârenk ışık hüzmesinin de sembolik olarak birleştirici bir unsur olarak algılanması gerektiğini dile getiren Akarlı, yapının kubbesinin altında yazan Nur Suresi'ne referans vererek, surede bu ışıklar için "ne doğudan ne de batıdan" yazdığını, aksine birleştirici ve kucaklayıcı niteliklerinin vurgulandığını, dahası inananlara ışın bu yanını görebilmelerinin öğütlendiğini dile getirdi. Ayasofya'nın ibadete açılması için ileri sürülen argümanları sıralayan Akarlı, Batı dünyasına karşı bir misilleme çabasına malzeme edilmesini ve İstanbul'un fethinin sembolü olarak savunulmasını mantıklı bulmadığını ifade etti.

Ayasofya'nın müzeden camiye dönüştürülmesinin altında yatan siyasal nedenlere dikkat çeken Murat Belge,

tartışmaların Demokrat Parti dönemine, fethin 500. yılının kutlandığı 1953'e kadar uzandığını anlatarak sözlerine başladı. O yıllarda da yapının ibadete açılmasını savunanların, basın aracılığıyla saldırgan üsluplarını kamuoyuna sunduklarını hatırlatan Belge, sorunlu bir ruh hâli olarak tanımladığı bu yaklaşımın aradan geçen yaklaşık altmış yıla karşın hâlâ devam ettiğini görmenin üzüntü verici olduğunu; tedavi edilmesi gerektiğini dile getirdi. İstanbul'u fetheden ve Ayasofya'yı vakfeden Sultan Mehmed'in düşüncesiyle yapıyı günümüzde müzeden camiye dönüştürmeye çalışan ruh hâlinin hayli farklı olduğunu ifade eden Belge, Akarlı'nın da söylediği gibi fethedilen kentin en önemli yapısının alelacele camiye dönüştürülmesinin hangi kaynağa ya da geleneğe dayandığını bilmediğini, bunun bilinen herhangi bir kaynakta yazılı olarak yer almadığını, olsa olsa zaman içinde yerleşmiş bir gelenek olabileceğini düşündüğünü söyledi.

Yapının 16. yüzyılda yaşadığı dönüşümün, aynı yaratıcıya farklı yollarla inanan toplumların, açık düşmanlıktan öte, insanlığın zenginliği olarak gördükleri önemli yapıları kendi üsluplarına göre biçimlendirerek yaşatma çabalarının bir sonucu olduğunu da ayrıca dile getiren Belge, günümüzde Ayasofya'nın yeniden ibadete açılmasının intikamcı bir yaklaşımdan kaynaklandığını, yapının cami hüviyetinin "biz" olarak tanımlanan Osmanlı Devleti ve kültürüyle özdeşleştirildiğini ve böylece tüm bu çabaların, hem bir nevi dünyaya kafa tutma amacı taşıdığını hem de Ayasofya üzerinden aslında toplumun inanç ve ibadet pratiklerini biçimlendirmeye çalıştığını ifade etti.

Murat Belge'nin ardından söz alan Şevket Pamuk ise, günümüzde Medeniyetler Çatışması olarak adlandırılan yaklaşımın ne yazık ki bazı ülkeler/toplumlar için geçerli ve kabul gören bir yol olduğunu belirterek, buna karşın barışı ve hoşgörüyü savunmanın da mümkün olduğunu ve ilkinin aksine bu ikinci yaklaşımı benimsemenin daha yararlı sonuçlar doğuracağını dile getirdi. Barış, hoşgörü ve kardeşlik temelli politikaların, içinde yaşanan coğrafyanın önceki sakinlerinden miras kalan yapıların, sembollerin, tüm tarihi ve kültürel varlıkların korunmasından ve yaşatılmasından geçtiğini savunan Pamuk, devletin Ayasofya'yı müze olarak koruma kararı alarak, tüm dünyaya çatışma yerine barışı savunan bir imaj sunabileceğini; aynı etkinin, 1934 yılında Cumhurbaşkanı Atatürk ve Başbakan Bayar zamanında, yapının müzeye dönüştürülmesiyle sağlandığını hatırlattı. 2004 yılında Başbakan Erdoğan ile dönemin İspanya Başbakanı Zapatero'nun Medeniyetler İttifakı adlı önemli bir girişime de imza attıklarını ve birlikte tüm dünyaya örnek olduklarını anımsatan Pamuk, Türkiye'nin çatışmanın değil, barışın öncüsü olduğunu göstermesi gerektiğini, bunun için de Ayasofya'nın önemli bir fırsat olduğunu dile getirdi.

Konuşmacılardan Aydın Uğur, Ayasofya gibi evrensel kültüre ve tarihe mal olmuş yapıları medeniyetler ötesi eserler olarak görmek; bunları, yer aldıkları coğrafyada ve dönemde yaşayan birkaç toplumla/ülkeyle bağdaştırmakla yetinmemek ve tüm insanlığa ait eserler olarak algılamak gerektiğini dile getirdi. UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde de yer alan Kamboçya'daki Angkor Vat Tapınağı'nı örnek gösteren Uğur, tapınağın önce Hindular, daha sonra Budistler tarafından sahiplenildiğini fakat günümüzde, bu tapınağı ziyaret edenlerin, yapının hangi dinin kullanımında olduğundan ziyade bunu hem yerel hem de evrensel boyutlarda, medeniyetler ötesi bir kültür mirası olarak algıladıklarını belirtti.

Bu kültürel zenginlikleri sahiplenebilmek, kendini onların bir parçası olarak görebilmek için, her şeyden önce bilmek ve öğrenmek gerektiğini savunan Uğur, İstanbul'un Bizans surlarıyla, Osmanlı camileriyle, Cumhuriyet sembolleriyle bir bütün olduğunun bilinmesiyle ve bu şekilde algılanmasıyla ancak yaşanabilir, anlamlı bir mekân olabileceğini; kendisinin de gündelik yaşamında, bu zenginliği sürekli gözlemleyerek hareket etmeye ve kendisini bu zenginliğin bir parçası gibi algılayarak yaşamaya çalıştığını dile getirdi.

Ayasofya üzerinden yapılan tartışmaların yeni olmadığını, eski siyasal çekişmelerin günümüze uzanan yansımaları olarak hâlâ siyasetin aracı olmaktan kurtulamadığını belirterek sözlerine başlayan Uğur Tanyeli ise, mimarlığın ve mimarlık tarihinin de bu arada bilinçli şekilde araçsallaştırıldığına işaret ederek, bunu yapanların aslında Ayasofya'yı doğrudan önemsemediklerinin, aksine yapıyı ve tarihsel, mimari ve kültürel özelliklerini kendi siyasal çıkarları için kullandıklarının açık bir gerçek olduğunu savundu. Tarihsel olarak Bizans İmparatorluğu ve kültürüyle çok sorunlu bir ilişki içinde olduğumuzu ve İttihad Terakki dönemine kadar uzanan bu tartışmaların nedeninin bu ilişkide aranması gerektiğini vurgulayan Tanyeli, İstanbul'un tarihinin 1453 itibariyle başladığı yönündeki yanlış kanıdan bir an önce kurtulmanın ve bu kentin yaklaşık bin yıl boyunca Bizans İmparatorluğu'nun başkenti olduğunu her fırsatta hatırlamanın ve hatırlatmanın en temel gereklilik olduğunun altını çizdi. Tanyeli, Bizans üzerinden Batı dünyası ile sürdürülen kültürel ve tarihsel kavga sona ermedikçe, Bizans'ın kabul edilmesi gereken en temel gerçekliklerden biri olduğu toplumca algılanmadıkça, bugün Ayasofya üzerinden yapılan bu tartışmaların hiç bitmeyeceğini, ileride başka yapılar hakkında benzeri iddiaların ve içi boş tartışmaların siyasetin yeni araçları olacağını ileri sürdü.

Konuya mimari açıdan da yaklaşan ve önemli bilgiler veren Tanyeli, Ayasofya'nın ibadete açılması bir yana, mevcut haliyle ve geride bıraktığı bin beş yüz yıllık tarihiyle müze olarak faaliyetini sürdürmesinin ve denetimsiz biçimde kitlesel kullanıma açık olmasının büyük sorunlar teşkil ettiğini, dünyada bu koşullar altında ve kitlelere açık başka yapı olmadığını söyledi.

Son olarak, Ayasofya'nın ibadete açılmasını savunanların, Endülüs'te kiliseye dönüştürülen Emevi dönemi camilerini örnek gösterdiklerini hatırlatan Tanyeli, bu intikamcı yaklaşımın her şeyden önce tarihle, kültür bilinciyle ve insanlıkla bağdaşmadığını; kılıç hakkı ve fetih ruhu gibi yaklaşımların ancak 15. yüzyılda kabul gördüğünü; dünya çapında camiye dönüştürülen kiliselerin kiliseye dönüştürülen camilerden sayıca çok daha fazla olduğunu ifade ederek, böyle bir argümanın kabul edilemeyeceğini ve Ayasofya'nın başlı başına bu haliyle korunması ve saygı gösterilmesi gereken kültürel bir miras olduğunu savundu.

Uğur Tanyeli'nin konuşmasının ardından geçilen soru-cevap bölümünde dinleyiciler, çoğunlukla konuşmacıların anlattıklarını destekler nitelikte yorumlarla oturumun içeriğini kendi görüşleriyle zenginleştirdiler. Aralarında gazetecilerin, tarihçilerin, mimarların ve şehir plancılarının da olduğu dinleyicilerin aktif katılımıyla yaklaşık yarım saat kadar süren bu bölümün ardından basın toplantısı sona erdi.

İstanbul'un fethinin yıldönümü olan 29 Mayıs tarihli gazetelerde geniş yer bulan basın toplantısı, Ayasofya'nın ibadete açılmasını savunan mevcut iktidara yakın çevrelerce konuşmalardan seçilen bazı bölümler ve cümleler üzerinden eleştirilirken, yapının aynı niteliğiyle korunmasını ve kültürel mirasın, kentsel ve toplumsal değerlerin yaşatılmasını savunan yayın organları tarafından sa olumlu ve ses getiren bir girişim olarak tanımlandı.

GENÇLER I. DÜNYA SAVAŞI'NI KONUŞUYOR

DERS KİTAPLARINDA CİHAN HARBİ

I. Dünya Savaşı 20. yüzyılın en kanlı savaşlarından biri oldu. Milyonlarca insanın hayatını elinden alan bu savaş, aynı zamanda yeni dünya sisteminin de temellerinin atılmasına neden oldu. Ancak bu savaşın özellikle ülkemizde yeterince incelendiği, tartışıldığı ve bu konuda yeterince çalışma yapıldığı söylenemez. Yine ilk ve orta öğretimde I. Dünya Savaşı'nın öğretim sürecinin de çok sorunlu olduğu görülebilir. Daha da önemlisi bu konular kısmen ve dar çevrelerde tartışılırken, bizzat bu süreçlere maruz kalan öğrencilerin görüşlerinin hiç sorulmaması başka büyük bir soruna işaret ediyor.

ALİŞAN AKPINAR - FIRAT GÜLLÜ

Katılımcı bir eğitim anlayışının gelişmesi ancak öğrencilerin de tartışma süreçlerine dâhil edilmesiyle mümkün olabilir. Bu fikirden yola çıkarak, Tarih Vakfı'nın I. Dünya Savaşı'nın yüzüncü yılı nedeniyle düzenlediği sempozyumlara, altı lisenin katılımıyla gerçekleştirilen "Gençler I. Dünya Savaşı'nı Konuşuyor" başlıklı bir etkinlik dâhil ettik. Etkinliğin organizasyonu katılımcı okulların öğretmenlerinden oluşan bir komisyon tarafından yürütüldü. Bu komisyon şu isimlerden oluşuyordu: Tuğrul Yakarçelik (Alman Lisesi), Ani Paylan, Rejina Panos, Tina Kopma (Getronagan Ermeni Lisesi), Esin Pulathaneli ve Önder Kaya (Robert Kolej), Alişan Akpınar (Sainte Pulcherie Fransız Lisesi), Fırat Güllü (Saint Joseph Fransız Lisesi) ve Hasan Tahsin Özkaya (Üsküdar Amerikan Lisesi).

Projeye katılan lise öğrencileri, öncelikle on iki değişik ülkenin, ilk ve orta öğretim ders kitaplarına ulaştılar: İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya, Almanya, Türkiye, ABD, Polonya, Sırbistan, Ermenistan, Hollanda ve Belçika. İkinci aşamada bu kitaplarda I. Dünya Savaşı ile ilgili olan bölümleri bularak bunları Türkçeye çevirdiler. Daha sonra çevirdikleri bu metinleri, belirli kriterler doğrultusunda inceleyerek sunumlar hazırladılar. Ve sunumlarını, Tarih Vakfı'nın Orient Institute ile işbirliği içerisinde gerçekleştirdiği "Osmanlı Cephesinde Yeni Bir Şey Var: Cihan Harbine Yeniden Bakmak" başlıklı uluslararası konferansın ardından, 13 Nisan günü Sainte Pulcherie Fransız Lisesi'nin gösteri salonunda izleyicilerle paylaştılar.

DERS KİTAPLARINDA CİHAN HARBİ

Çalışmalarını yürütürken öğrencilerden metinleri ele almak için ortak kriterler oluşturmaları istendi. Öğrenciler tarafından oluşturulan bu kriterler öğretmenler tarafından düzenlendi ve son hâlini aldı:

A) GENEL BİLGİLER:

1. Kitap hangi ülkede (varsa hangi bölgede), hangi dilde, hangi seviyelerde okutuluyor?
2. Kitabın basım tarihi, yılı, yayınevi ve yazarları.
3. Kitabın tümü düşünüldüğünde I. Dünya Savaşı'na kitapta ne kadar bir yer ayrılmış?

B) METİN ANALİZİ

1. Elinizdeki metin nasıl bir dil kullanıyor? (Suçlayıcı, ötekileştirici, nefret söylemi içeren, yanlı vb...)
2. Farklı görüşten bilim insanlarının, kişilerin ya da tarafların görüşlerine yer vermeye özen gösterilmiş mi?
3. Savaş sadece kitabın okutulduğu ülkeye özgü bir perspektifle mi anlatılmış yoksa küresel bir yaklaşım mı tercih edilmiş?
4. Konu, insan ve toplum odaklı mı yoksa devlet ve yönetici sınıf odaklı mı veriliyor? Her iki açıdan da yaklaşılıyorsa belli bir denge sağlanabiliyor mu?
5. Metni aşağıdaki kavramlar doğrultusunda analiz etmeniz istense neler söyleyebilirsiniz?

Militarizm, emperyalizm, milliyetçilik, ulus devlet, sanayi devrimi, küresel diplomasi, teknolojik savaş.

C) MATERYAL ANALİZİ

1. Kitapta birinci elden kaynaklar kullanılmış mı? Kullanılmışsa yeterli mi?
2. Görsel malzeme kullanılmış mı? Kullanılmışsa ne tür ve hangi amaçla? Örnekleyerek değerlendirin.
3. Ders materyalleri öğrenci merkezli mi? Diğer bir deyişle öğrencilere tek bir doğruyu empoze etmek yerine kendi görüşünü oluşturmasına izin verecek şekilde mi oluşturulmuş? Örnekleyiniz.

Analiz çalışması sürerken, öğrenciler iki kez geniş katılımlı toplantılar düzenlediler ve o ana kadar ulaştıkları sonuçları birbirleriyle paylaşıp bunlar üzerine tartışma fırsatı elde ettiler. 13 Nisan günü sunumlar dört oturumda aşağıdaki sırada gerçekleşti:

Birinci oturum:

- İngiltere'de ders kitaplarında cihan harbi: Eren Gündoğdu (Üsküdar Amerikan Lisesi)
- Fransa'da ders kitaplarında cihan harbi: Elif Aköz, İdil Cihangir, Pelin Tekin (Sainte Pulcherie Fransız Lisesi)
- Rusya'da ders kitaplarında cihan harbi: Osman Yıldız (Robert Kolej)
- İtalya'da ders kitaplarında cihan harbi: Emre Kurultay (Üsküdar Amerikan Lisesi)

İkinci oturum:

- Almanya'da ders kitaplarında cihan harbi: Cengiz Taner ve Canberk Akçal (Alman Lisesi)
- Türkiye'de ders kitaplarında cihan harbi: Nazlı Deniz Uzuner ve İrem Karahanlı (Sainte Pulcherie Fransız Lisesi)
- ABD'de ders kitaplarında cihan harbi: Deniz Vural (Robert Kolej)
- Polonya'da ders kitaplarında cihan harbi: Alida Ohotski (Robert Kolej)

Üçüncü oturum:

- Sırbistan'da ders kitaplarında cihan harbi: Aybüke Şahin (Üsküdar Amerikan Lisesi)
- Ermenistan'da ders kitaplarında cihan harbi: Selin Altunkara, Arlin Tunç ve Tayis Arslan (Getronagan Ermeni Lisesi)
- Hollanda'da ders kitaplarında cihan harbi: Katya Paus (Saint Joseph Fransız Lisesi)
- Belçika'da ders kitaplarında cihan harbi: Katya Paus ve Eren Cerrahoğlu (Saint Joseph Fransız Lisesi)

Her oturum sonrasında Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi ve Tarih Vakfı Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı Doç. Dr. Vangelis Kechriotis ve Bilgi Üniversitesi Tarih Bölümü Başkanı ve Tarih Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Doç. Dr. Bülent Bilmez sırayla söz alarak öğrenci sunumlarında ortaya konan sonuçları değerlendirdiler.

ARAŞTIRMANIN SONUÇLARINA DAİR

öğrencilerin yaptığı sunumların bir değerlendirmesini yapmadan önce bu çalışmanın neyi değerlendirebileceği ve neyi değerlendirmesinin mümkün olmadığı konusunda net bir kritere sahip olunması gerektiği açıkça ortaya konmalıdır. Bu çalışma, basım yayın koşullarından, öğretmenin ders içindeki katkısı ve kullanılan yardımcı kaynakların niteliğinden bağımsız olarak, sadece çeşitli ülkelerde bazı okullarda okutulan ders kitaplarının ilgili bir bölümünün metinsel analizine odaklanmıştır. Buradan çıkarılacak sonuçların herhangi bir ülkedeki tarih eğitimi konusunda genel sonuçlara ulaşmamıza izin vermeyeceği açık olmakla beraber ülkenin tarih eğitimine dönük yaklaşımının ipuçlarına ulaşmamıza yardımcı olacağı düşünülmüştür.

Öğrencilerin ulaştığı sonuçlara göre, elimizdeki kitapları pedagojik açıdan iki ayrı grup hâlinde toparlamamız mümkündü: İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya, ABD, Hollanda ve Belçika gibi ülkelerde yazılan ders kitaplarında çok sayıda farklı görüşten alıntıya, bol görsel malzeme ve grafik kullanımına yer verilerek öğrencilerin konuyla ilgili kendi görüşlerini oluşturmalarına fırsat sağlanıyordu; bununla birlikte Türkiye, Rusya, Polonya, Sırbistan ve Ermenistan gibi ülkelerde genelde -çoğu zaman objektif bir dil de kullanılsa- ana bir metin akışına bağlı kalınıyor ve yazar(lar)ın dili metne hâkim oluyordu. Bu bağlamda Bülent Bilmez'in de sunumlar sonrasında yaptığı değerlendirmede ortaya koyduğu gibi, aslında bu proje tarih eğitiminde geçerli olan iki farklı paradigmanın bir özetini yapmış oluyordu: Öğrenciye olabildiğince malzeme sunup onun kendi görüşünü oluşturmasını sağlayan katılımcı anlayış ile öğrenciyi pasif bir alıcı kabul eden ve onu önceden belirlenmiş bir perspektif kazandırmayı amaçlayan otoriter anlayış.

Öğrencilerin ulaştığı sonuçlardan bir diğeri kullanılan dilin ya da oluşturulan kurgunun objektif ya da sübjektif olup olmamasıyla ilgiliydi; özellikle uzun yıllardır Avrupa Birliği projeleri kapsamında yürütülen ders kitaplarını tarama ve düzeltme konusundaki çabaların etkili olduğunu gözlemleme şansı bulduk. İzleyicilere Türkiye dışındaki ülkelerin kitaplarında genelde objektif bir aktarım yapıldığı tespiti yapıldı. Bu noktada değerlendirme yapan Vangelis Kechriotis, tarih yazımında objektiflik/sübjektiflik ayrımını çok anlamlı bulmadığını, tarih yazıcılarının her halükârda sübjektif olmaya mahkûm olduğunu, önemli olanın "çoğulculuk" olması gerektiğini; farklı fikirlerin özgürce ifade edildiği bir ortamda farklı sübjektivitelerin kısıtlayıcı değil, zenginleştirici bir yaklaşım sağlayacağını düşündüğünü belirtti.

Araştırmanın diğer tartışma eksenlerinden biri "ulus (kıta) merkezcilik" ve "küreselcilik" karşıtlığı üzerine oturtulmuştu. Öğrenciler yaptıkları analizlerde İngiltere, Fransa, Rusya, Türkiye ve Polonya'da yazılan ders kitaplarının perspektifini yeterince küresel bulmadılar, bu ülkelerde yazılan kitapların ulus ya da kıta merkezli olduğu tespiti yapıldı. Bununla birlikte İtalya, Almanya, ABD, Polonya, Sırbistan, Ermenistan, Hollanda, Belçika'da okutulan ders kitaplarında nispeten daha güçlü bir küresel perspektifin varlığından söz edildi. Yine Vangelis Kechriotis tarihçiler arasında bile

konuşurken Cihan Harbi'nden Avrupa'ya ait bir olgu olarak bahsedilmesinin çok sık rastlanan bir durum olduğunu, bunun bir yere kadar anlaşılır sebeplerinin olduğunu ama öğrencilerin bu konuda farkındalık geliştirmesini çok önemli bulduğunu belirtti.

Tabii ki Türkiye'de Cihan Harbi'ni tartışırken görmezden gelinemeyecek bir başka tartışma konusu da Ermeni sorunuydu. İlginç bir biçimde Türkiye ve Ermenistan dışında bu konu sadece Fransa ve Belçika'nın Fransız bölgesinde yazılan kitaplarda kendisine kısmen yer bulmuştu. Diğer ülke kitaplarında bu konuya dair hiçbir şey bulamamak araştırmayı yürüten gençleri şaşırttı. Türkiye ve Ermenistan kitapları incelendiğinde konunun aktarılışı açısından Ermenistan'da yazılan "Dünya Tarihi" ders kitabının oldukça bilimsel bir perspektifle ele alındığı ve Osmanlı Ermenilerinin savaş sırasında yaşadığı trajik olaylara ilişkin son derece soğukkanlı ve halklar arasındaki nefreti körüklememeye özen gösteren bir dil kullandığı özellikle belirtildi. Bununla birlikte "Ermeni Tarihi" ders kitabında ilgili bölümün özellikle "Gönüllüler Hareketi" adıyla bilinen milis güçleriyle ilgili kısımlarında metne duygusal bir tonun hâkim olduğu ama yaşanan olayların sorumlularının dönemin hükümetini elinde bulunduran Jön Türkler olarak sunulduğu ve sorunun halklar arasındaki ilişkilerden ziyade devletlerin yıkıcı faaliyetlerinden kaynaklandığının özellikle vurgulandığı da aktarıldı. Türkiye'de yazılan kitap ise oldukça belirgin bir dogmatizme sahip olduğu ve savunmacı bir refleksle yazılmış olduğu hissi uyandırdığı için konuyu geniş perspektifli bir tartışma zeminine taşımak açısından yetersiz bulundu.

İki Öğrenci Görüşü

Eren Gündoğdu (Üsküdar Amerikan Lisesi)

"Bu aydınlatıcı projeyi tamamlarken projeye başladığım zamandan beri edindiğim bilgileri düşünmemek elde değil. Sadece kendi ülkemin müfredatını bilen bir öğrenciyken artık tarih anlatımıyla ünlü bir ülkenin ders kitabını incelemiş bulunuyorum. Bunun bana kazandırdığı en önemli deneyim kesinlikle tarih öğretiminin nasıl yapılması gerektiğini kavramamdır. Kültürel açıdan da ilginç bir deneyim yaşadım. Hayatım boyunca tarih kitaplarımda sayfalar dolusu bölümde Osmanlı İmparatorluğu'nu işledikten sonra yabancı bir tarih kitabında konuya sadece birkaç sayfa ayrılması, yaşadığım şehirden Constantinople diye bahsedilmesi, Türk askerlerinin değil de

onları komuta eden Alman komutanların övülmesi oldukça ilginçti. Kendi ders kitabımın nasıl yazılması ve tasarlanması gerektiğiyle ilgili de bir perspektif kazandığımı düşünüyorum. Kendi ders kitabımı daha renkli, düşünmeyi teşvik eden, kesin kanılarda bulunmayan ve en önemlisi daha fazla birinci elden kaynağa yer veren bir kitaba çevirmek benim hayallerimden biri hâline geldi. Bütün öğrendiklerimden belki de en önemlisi tarih müfredatının nasıl zevkli ve aynı zamanda öğretici yapılacağını görmemdir. Aralıksız ve hiç sorun yaşamadan 5 saate yakın bir sürede okuyup bitirdiğim İngiliz ders kitabı kesinlikle bizim sıkıcı ansiklopedimsi kitaplarımıza benzemiyor. Bence bu tür bir tarih eğitimi anlayışıyla öğrencilerin ilgisini tekrar kazanarak ülkemizde yaşanan tarih cehaletini yok etmek ya da en azından azaltmak kesinlikle mümkün."

Berke Alikaşifoğlu (Saint Joseph Fransız Lisesi)

"Tarih Vakfı'nın düzenlediği etkinliğe Katya Paus, Eren Cerrahoğlu, Nehir Atalay, Reha Tuncer, Serra Demir ve benden oluşan bir ekiple katıldık. Projenin başlangıç amacı, I. Dünya Savaşı'nın ders kitaplarımızda nasıl sunulduğunu, bir de bu eğitime maruz kalan bizler gözünden yorumlamaktı. Bu etkinlikte Saint Joseph olarak Belçika (Valon ve Fransız bölgeleri) ve Hollanda üzerine çalışmalarda bulunduk. Hazırlık aşamasında öncelikle elimizdeki ders kitapları, ders notları ve infografikleri Türkçeye çevirdik, analizler yaptık. Sonrasında da bir sunum hazırladık. Etkinlik boyunca ABD, İngiltere, Rusya, Sırbistan, Almanya, Fransa, İtalya, Polonya ve Ermenistan gibi çeşitli ülkelerin savaşa dönük farklı yorumları olduğunu gördük. Bu sayede aslında bizim de bakış açımız bir hayli zenginleşti, lise çağındaki eğitimin toplumsal bilinci nasıl şekillendirmiş olduğunu günümüzle bağdaştırma imkânı bulduk. Tarihi olayların tek bir açıklaması olmadığını ve farklı ülkelerde farklı yorumların ortaya çıkmakta olduğunu gözlemledik. Kendi içimizde ülkemizde tarih eğitiminin nasıl olduğu ve olması gerektiği konusunda tartışma fırsatı bulduk, farklı fikirler duyduk. Sunum gününde sunuma katılmış olan değerli akademisyenlerle sohbet etme şansını elde ettik ve onların fikirleri de bize yeni ufuklar açtı. Bize bu fırsatı tanıyan Tarih Vakfı'na da şükranlarımızı sunarız."

ORLANDO CARLO CALUMENO KOLEKSİYONU'NDAN KARTPOSTALLARLA

ANTAKYA, İSKENDERUN VE MUSA DAĞI ERMENİLERİ

İskenderun'da rıhtımı gösteren bir kartpostalın detayı.

Yaklaşık on yıldır Türkiye'nin bir zamanlar sahip olduğu kültürel çeşitlilik ve bunun yok oluş sürecine dair kitaplar yayınlayan ve etkinlikler düzenleyen Birzamanlar Yayıncılık tarafından 23 Nisan- 21 Haziran tarihleri arasında Heinrich Böll Stiftung'un katkısıyla Galeri Birzamanlar'da "Antakya, İskenderun ve Musa Dağı Ermenileri" sergisi gerçekleşti. Galeri Birzamanlar'ın açılışına vesile olan sergide Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu'ndan kartpostal, fotoğraf, kitap ve diğer objelerin yer aldığı sergide -bugünkü adıyla- Hatay'da Osmanlı döneminde nasıl bir kültürel çeşitlilik bulunduğu ve bunun nasıl yok olduğu yansıtılıyor. Sergide kartpostalların yanı sıra Musa Dağı civarında yaşayan Ermeniler 1915'te Port Said'e gider gitmez Dikran Andreasyan tarafından kaleme alınmış olan broşür ve 1931 yılında yayınlanan üç ciltlik Antakya turizm rehberi dikkat çekiyor.

Birzamanlar Yayıncılık sergiyle aynı tarihlerde bir de kitap yayınladı. Editörlüğünü Osman Köker'in yaptığı "Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu'ndan Kartpostallarla Antakya, İskenderun ve Musa Dağı Ermenileri" kitabını da sergiyi ziyaret ettiğinizde incelemeniz mümkün... Kitap İngilizce - Türkçe olmak üzere iki dilli olarak yayınlanmış. Kitaba çeviri konusunda destek verenler; Ahmet Fethi, Arlet İncidüzen, Yasemin Köker. Bu kitapta da sergide yer alanları da içeren yaklaşık 100 yıl öncesinin Antakya ve İskenderun'unu gösteren 150 kadar fotoğraf ve kartpostal yer alıyor. Kitabı sunarken Köker, kitabın Vakıflı'ya gerçekleştirdikleri ziyaretin de etkisiyle ortaya çıktığını; ancak Vakıflı'nın ya da Musa Dağı'nın eski Ermeni köylerinin tarihine odaklanmış bir kitap olmadığını hatırlatıyor. Kitapta daha geniş bir perspektifle Antakya bölgesinde yaşayan Ermenilerin tarihine ilişkin bazı ayrıntılar sunuluyor.

RABİH MROUÉ'NİN PERFORMANSI

NİLAY ÖZLÜ

Fransız düşünür ve sosyolog Jean Baudrillard 1981 yılında yayımlanan *Simulakra ve Simulasyon* başlıklı kitabında, artık gerçekliğin temsil edilebilir olmaktan çıktığını; internet, medya ve televizyon aracılığıyla insanlara sunulan temsillerin gerçeklikle ilişkisi olmadığını iddia eder. Bu teorisini daha sonra 1991 yılında *Libération* ve *The Guardian* gazetelerinde yayımladığı 'The Gulf War Did Not Take Place' [Körfez Savaşı Gerçekleşmemiştir] isimli üç makale ile tekrar gündeme taşıyan Baudrillard, medya aracılığı ile bir *simulasyon* olarak sunulan ve televizyonlarda canlı olarak izlenebilen savaşın, Batı gözünden aslında sadece cansız bir görüntüden ibaret olduğunu, aslında onlar için savaşın hiç gerçekleşmemiş olduğunu savunur.

Peki ya savaşı sıcak evlerinde koltuklarından kalkmadan 'canlı' izleyenlerin aksine, savaşı deneyimleyen insanlar için savaş, gerçekliğini ne ölçüde yitirmiştir? Ortadoğu'ya damgasını vuran siyasi karışıklıklar ve savaşlar, bu coğrafyada yaşayan insanlar tarafından nasıl algılanıyor, yaşanıyor ve temsil ediliyor? Bu sorunun cevabını Lübnanlı oyuncu, senaryo yazarı, yönetmen, video ve enstalasyon sanatçısı Rabih Mroué'nin eserlerinde görmek mümkün görünüyor. Baudrillard'ın kıyasıya eleştirdiği Batı toplumu, Ortadoğu'da yaşanan savaşı, 11 Eylül sonrasında halen bir video oyunu olarak izliyor mu sorusuna yanıt vermek zor görünse de, bu coğrafyada doğan, yaşayan ve ölen insanların savaşı ve yakın tarihi nasıl kayıt ve temsil ettikleri önemli bir sorunsala işaret ediyor.

SALT Galata ve SALT Beyoğlu'nun ev sahipliği yaptığı *The Pixelated Revolution* [Pikselli Devrim] (2012) sergisi 1967 Beyrut doğumlu Rabih Mroué'nin Lübnan İç Savaşı sonrasındaki toplumsal çalkantıları ele aldığı erken dönem işlerinden, Arap Baharı'na ve Suriye'deki iç savaşı ele aldığı eserlerine kadar geniş bir seçki sunuyor. SALT Galata'da sergilenen ve sanatçının kişisel deneyimleri ve aile hikâyesi etrafında örülen olayları konu alan eserler, Lübnan İç Savaşı ve ardından gelen baskıcı ve kaotik döneme işaret ediyor. Gerçeklik ile kurgu ve unutmak ve hatırlamak arasındaki muğlaklığın altını çizen sanatçı, kişisel bellek ve toplumsal bellek arasındaki ilişkiyi de irdeliyor. Oyunculuk eğitimi almış olan Mroué'nin eserlerinde teatral ve performatif öğeler öne çıkarken, video, fotoğraf, yerleştirme gibi teknikler ve görsel-işitsel ve belgesel niteliğindeki öğeler bir arada kullanılıyor.

Geçtiğimiz Nisan ayında açılan ve 14 Temmuz'a kadar devam edecek olan serginin toplumsal hareketlere, siyasi gösterilere ve halk ayaklanmalarına dair işleri kapsayan ikinci bölümü ise SALT Beyoğlu'nda sergileniyor. Gezi direnişinden itibaren giderek artan sosyal hareketlere, sokak gösterilerine ve aynı zamanda polis şiddetine mekân olan Taksim ve İstiklal Caddesi'ne doğrudan ilişkisi nedeniyle bu mekân tercih edilmiş. Ortadoğu ve Kuzey Afrika'nın yakın tarihine odaklanan bu bölümdeki eserler, *Toplumsal Tarih*'te geçtiğimiz ay ele alınan 'Şimdiki zamanın tarihini kim yazar?' sorusuna da farklı bir yaklaşım sunuyor. Sayının editörü Vangelis Kechriotis'in işaret etmiş olduğu gibi tarihsel olayların aktörü olan, bu olayların şekillenmesine rolü bulunan kişiler tarafından deneyimlenen, yazılan, kayda geçirilen veya temsil edilen geçmiş nasıl bir yaklaşımla ele alınmalı? Bu anlamda, geçmiş sadece tarihçinin konusu olmaktan çıkıp, tarihe şekil veren bireylerin de üzerine söz söyleyebileceği bir mecra hâline gelirken; tarihçiler de tarihi süreç ile mesafelenmek yerine bu sürecin bir parçası hâline geldiler. "Yaşanmış olanların nasıl temsil edileceği ve anlatılacağı, yakın tarihin nasıl kaydedileceği; ve şimdiki zamanın tarihini kimin hangi yöntemlerle nasıl yazacağı" soruları bağlamında Rabih Mroué sergisi, bireyin tarih yazımında ve geçmişi belgelemekte üstlendiği rolü tartışmaya açarken, sanatçının da katılımcı, yorumlayıcı ve de belgeleyici olarak aldığı -kurgu ile gerçek- arasındaki pozisyonuna dair de bir söylem üretiyor.

Serginin girişinde izleyiciyi karşılayan *People are Demonding* [Halk İstiyor] (2011) isimli eser, Tahrir Meydanı'nda en çok duyulan bu sesin arkasındaki dinamikleri göz önüne seriyor ve halkın istediğinin sadece rejimin düşmesinden ibaret olmadığını; çok katmanlı ve çoğul bir talepler yığınını temsil ettiğini gösteriyor. Serginin belki de en etkileyici eserleri *Ğye vs. Ğye* [Göze Karşı Göz] (2012) ve *Double Shooting* [Çifte Çekiş] (2012) ise tarihi yaşayan, gören, belgeleyen (ve hatta ölenin) aynı birey olduğu videoları konu alıyor. Rabih Mroué, *Double Shooting* isimli eserini şu sözlerle açıklıyor:

"Suriyeli protestocular kendi ölümlerini kaydediyorlar."

Suriye'deki iç savaşın başında, kendimi internette bir siteden diğerine gezinir, ülkede yaşanan ölümler hakkında bilgi ve kanıt arar buldum. Karşıma pek çok malzeme çıktı, ama bir grup video özellikle ilgimi çekti. Bunlar, keskin nişancı ve kameraman arasındaki göz teması anını gösteriyorlar; silahın görüş alanıyla kameranın objektifinin buluştuğu an: Çifte Çekiş. Keskin nişancının tetiği çektiğini görüyor ve duyuyoruz, cep telefonunun hareketinden de kameramanın yere düşüşüne şahit oluyoruz."

Günümüzde akıllı telefonlar ve amatör kameralar devlet otoritesine başkaldıran direnişçilerin ve aktivistlerin belki de en etkili silahı. Giderek artan sayıda birey yaşadıklarını kayıt altına alıp sosyal medya üzerinden paylaşarak, vatandaş gazeteciliği ve gönüllü muhabirliğinin yanı sıra tarihe de not düşmekte. Benzer bir şekilde, Gezi Direnişi sırasında aktivistler tarafından çekilen amatör kamera görüntüleri Can Dündar'ın *Gözdağı* belgeselinin de temasını oluşturur ken, gözlerini kaybeden direnişçilerin çekmiş olduğu video görüntüleri yakın tarihe farklı bir "göz" ile bakmamıza da olanak sağlıyor. Rabih Mroué'nin eserleri, savaşın kanlı ve acımasız yüzünü net bir şekilde ortaya koyarken, silahlı saldırıya maruz kalan Suriyeli aktivisiler ile empati kurmamıza olanak sağlıyor. Videolar olayların gerçekliğinin ve "canlılığının", teminatı olarak işlev görürken bir yandan da Baudrillard'ın *simulakra ve simulasyon* teorisini de yeniden düşünmemize olanak sağlıyor.

Double Shooting [Çifte Çekiş] (2012) işinin Berlin'deki Tempelhof hava sahasından enstalasyon görüntüsü.

HAU, Berlin tarafından üretilmiştir. Sanatçı ve Sfeir-Semler Gallery'nin (Beyrut/Hamburg) izniyle.

15 YAŞINDA ÖLDÜRÜLEN İBRAHİM ARAS'IN ARDINDAN

ÜZGÜN VE ÖFKELİ

Dergiyi hazırladığımız günlerde 15 Haziran 2014'te Lice'de kalekol –karakol inşaatlarının protesto edildiği gösterilerdeki ölümleri protesto etmek üzere Adana'nın merkez Seyhan ilçesinde gerçekleşen gösteri sırasında 15 yaşındaki İbrahim Aras hayatını kaybetti. Tanıkların ifadelerinden, polisin akrep tipi bir zırhlı araçtan attığı ses bombası olduğu belirtilen cismin kafasına isabet ettiği anlaşılıyordu. Devletin çeşitli kurumlarının olay sonrası yanıltıcı açıklamalarının ardından otopsi raporuyla durum netleşti.

AYŞE DÜZKAN

Sınıfını geçmiş, mutlu. Aşkın da, zihin ve beden kadar taze olduğu yaşta. Facebook sayfasına, "o ağlasa ben ölürüm, ben ölsem o ağlar mı?" diye yazmış. Hiç şüphe yok, ağlamıştır. Annesi, babası, kardeşleri, arkadaşları, akrabaları, komşuları da ağlamıştır, sağlığında onu tanımayanları bile ağlattı, başını kaybetmiş ufacık bedeninin, örtünün altındaki görüntüsü.

İbrahim Aras, Lice'deki ölümleri protesto etmek için yapılan bir eylemden birkaç sokak ötede, büyük ihtimalle o eylem için bölgeye gelmiş, arka sokaklarda dolaşan bir akrepten atılan ses bombasının başını parçalaması sonucu öldü. Cenazesi, acı ve ancak yüzünüzü kapatarak taşıyabileceğiniz pankart, slogan ve amblemler eşliğinde kaldırıldı. Biliyoruz, yüzünüzü kapatarak sadece yasal soruşturmadan ve o süreçte göreceğiniz yasadışı eziyetten korunabilirsiniz çünkü on beş yaşındaki İbrahim'in öldürülmesinde de gördüğümüz gibi emniyet güçleri uzun zamandır, kitleleri dağıtmak üzere üretilmiş ve o haliyle bile yeterince lanet olan, gaz fişeği, ses bombası gibi araçları öldürücü silahlar olarak kullanıyor.

İçimizde ağır, aklımızı başımızdan alan bir intikam ihtiyacı yükseliyor, imdadımıza tarih yetişiyor, örneğin Pinochet'nin yargılandığını hatırlıyoruz, ya da haklı çıkmış bazı sözleri; mesela İrlanda Kurtuluş Ordusu IRA'nın, "bizim de günümüz gelecek"ini. İbrahim, o akrepte, insanlıktan çıkmanın karşılığında maaşla ödüllendirilen birilerinin, laf olsun, iş olsun diye, bunu yaptığında ceza falan almayacağını bilmenin verdiği huzurla işlediği bir cinayete kurban gitti. Evet, huzurla cinayet işleyenler var, ülkemizde de. O ses bombası aslında sadece İbrahim'e değil, bize de atıldı çünkü tarihin polis devleti olarak andığı ve anacağı, ve cezasız kalması muhtemel o ses bombasının, bir tuğlasını daha koyduğu duvarın içinde biz de yaşıyoruz.

İbrahim Galatasaray kupa aldı diye sevinmiştir, yaşasaydı, belki takımının maçlarına gidecek, bir gün şampiyon olduğunda kutlamalara katılacak, gülecek, öfkelenecek, aşk acısı çekecek, sevdiğini öpecek, okulunu bitirecek, çalışacak, işsiz kalacak, hepimiz gibi mutlu ve mutsuz, hepimizin ulaştığı ve yoksunluğunu çektiği şeylerle yaşayacaktı. "On beş yaşındaydı" diye başladığımız cümleyi "Allah belanızı versin!" diye bitirmemek çok zor ve gereksiz.

Ulrike Meinhof'un çok sevilen, çok anılan ve maalesef neredeyse tek bilinen sözü, "üzgün olacağıma öfkeli olayım," der. Biz hem üzgün hem öfkeliyiz. Meinhof, öfkemizin bizi üzüntünün ataletinden kurtaracağına işaret etmişti, belki üzüntümüz de bizi öfkenin körlüğüne karşı korur. Çünkü her şeyi görmemiz ve unutmamamız gerekiyor. Karşımızda çok acımasız, hiç üzülmeyen, çok soğukkanlı bir akıl var; bizim gücümüz çokluğumuzda, haklılığımızda ve aklımızın vicdanımızın elini bırakmamasında. Tarih ki hatırlamanın zanaatı, yine imdadımıza yetişir. Biliyoruz, gün olur devran döner, bu dünya sultanlara bile kalmadı, sultan özentilerine niye kalsın. Ama hatırlamak, öfke ve böyle gelse de böyle gitmeyeceğini bilmek bile yetmiyor derdimize.

Çünkü İbrahim, gitti işte.

HABERLER

EĞİTİMDE AYRIMCILIĞIN İZLENMESİ PROJESİ

Tarih Vakfı ve Uluslararası Azınlık Hakları Grubu (MRG), çalışmalarına 1 Mart'ta başladıkları Eğitimde Ayrımcılığın İzlenmesi Projesi kapsamında, konuyla ilgili çalışma yürüten sivil toplum kuruluşları, azınlık grupları ve aktivist ve üniversitelerle 14 Haziran'da bir araya geldi.

Toplantıya KAFFED, Ermeni Kültürü ve Dayanışma Derneği, Getronagan Lisesi, Süryani Dernekleri Federasyonu, MEZO-DER, İstanbul Kürt Enstitüsü, MersinAyrımcılıkla Mücadele Platformu, Göç Vakfı, Sıfır Ayrımcılık Derneği, İzmir Roman Kültürü Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, Edirne Roman Eğitim Gönüllüleri Derneği, Afrikalılar Kültür ve Dayanışma Derneği, MAZLUMDER, İstanbul İnsan Hakları Derneği, Eşit Haklar için İzleme Derneği, Mardin Eğitim Sen, Global Diyalog, Sabancı Üniversitesi Eğitim Reformu Girişimi, Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Merkezi'nden temsilciler katıldı.

Eğitimde ayrımcılığı izleme ağı oluşturmak için bir araya gelinen toplantının ilk bölümünde izleme yapılacak ayrımcılık türleri değerlendirildi; katılımcı sivil toplum kuruluşları deneyimlerini paylaştı ve deneyimlerden yola çıkılarak eğitimde ayrımcılığın izlemede uygulanabilir yöntemleri tartışıldı.

DERS KİTAPLARINDA İNSAN HAKLARI III PROJESİ TARAMA RAPORU

Ders Kitaplarında İnsan Hakları III Projesi'nin tarama raporu, 10 Haziran'da bir basın toplantısı aracılığıyla kamuoyuna duyuruldu. Tarih Vakfı Başkanı Bülent Bilmez ve projenin ortağı SEÇ-BİR Müdürü Kenan Çayır'ın proje hakkında bilgiler verip tarama bulgularından örnekler sundukları toplantıya Milliyet, Cumhuriyet, Agos, Al Jazeera Turk, Bianet, Jamanak gibi çeşitli basın kuruluşları ile ERG, Genç Hayat Vakfı, MRG, Global Dialogue gibi STK'lar büyük ilgi gösterdi.

2012-2014 arasında sürdürülen DKIH III Projesi'nin tarama raporlarının STK'lar ve eğitim kurumlarıyla paylaşıldığı değerlendirme toplantısı ise 20 Haziran Cuma günü Tarih Vakfı'nda gerçekleşti. Süryani Dernekleri Federasyonu, Eğitim-Sen, Getronagan Ermeni Lisesi, Sabancı Üniversitesi, Bernard van Leer Vakfı, Helsinki Yurttaşlar Derneği, Eğitimciler Derneği Eskişehir Şubesi, Hrant Dink Vakfı, Roman Hakları Forumu, TİHV, SPOD, Hisar Okulları, Global Dialogue, Bilgi Üniversitesi ve ESHID'den temsilcilerin katıldığı toplantıda, proje kapsamında elde edilen bulgular sunuldu, sonuçlar hakkında değerlendirmeler yapıldı ve kurumlar arasında görüş alışverişinde bulunuldu.

TARİH VAKFI PERŞEMBE KONUŞMALARI

2014 yılının bahar dönemi perşembe konuşmaları M. Hakan Koçak'ın Paşabahçe işçilerinin sınıf olma öyküsünü anlattığı etkinlikle sona erdi. Böylece bu dönem Birinci Dünya Savaşı ve Türkiye İşçi Sınıfı tarihine ayırdığımız Perşembe Konuşmaları serisi sona ermiş oldu. Perşembe Konuşmaları başka temalarla gelecek dönem de sürecek.

MODERN DEVLET'E GİDEN YOLDA MÜLK SİYASETİ, OSMANLI SURİYESİ'NDE HUKUK, YÖNETİM VE ÜRETİM

Mülk Siyaseti'nin yayınlanması vesilesiyle düzenlenen panele Şevket Pamuk, Engin Akarlı, Yücel Terzibaşoğlu, Martha Mundy ve Yavuz Aykan konuşmacı olarak katıldılar.

6 Haziran 2014 Cuma günü saat 18.00'de Tarih Vakfı'nın Eminönü'ndeki merkezinin üst katında Marmara Belediye Birliği salonunda Martha Mundy ve Richard Saumarez Smith'in birlikte yazdıkları *Governing Property. Making the Modern State: Law, Administration and Production in Ottoman Syria* adlı kitabın Türkçe çevirisinin yayınlanması vesilesiyle *Modern Devlet'e Giden Yolda Mülk Siyaseti. Osmanlı Suriyesi'nde Hukuk, Yönetim ve Üretim)* bir panel düzenlendi.

Yaklaşık 80 kişinin izlediği panele Şevket Pamuk, Engin Akarlı, Yücel Terzibaşoğlu, Martha Mundy ve Yavuz Aykan konuşmacı olarak katıldılar. Panelden sonra Tarih Vakfı'nda bir kutlama yapıldı.

İlk sözü alan Şevket Pamuk, kitabın Suriye'deki dört köyden antropolojik bir kesit aldığını, arazi ve mülkiyet ilişkilerinin 1858 Arazi Kanunnamesi'nin niyetleri ve sonuçları açısından incelediğini söyledi. Pamuk bu çalışmayı çok önemli bulduğunu belirtmekle beraber daha net bir fikir sahibi olmak için örnek sayısını 4'ten 10'a, 15'e çıkarmak gerektiğini söyledi.

İkinci konuşmacı olarak söz alan Engin Akarlı dönemin ilişkilerini kavramak için hukukun tuttuğu yeri anlamanın önemli olduğunun altını çizdi. Mundy ve Smith'in kitabının yoğun ve derinlikli bir çalışma olduğunu, dikkatle okuyup anlamaya gayret etmek gerekir diyen Akarlı, 19. yüzyılın ortasında Osmanlı reformcuları arasında ihtilaf çıktığından bahsetti. Resepsiyonistlerin Batı'daki kanunları aynen alıp uygulamak görüşünde olduklarını buna karşılık Cevdet Paşa'nın hukuku, eski hukuku ve eski hukukta mülkiyet meselesini bildiğinin altını çizdi. Hiçbir şeyi değiştirmeyelim diyen üçüncü grubun ise kabul görmediğini anlatan Akarlı, mutlak mülkiyeti sorgulayarak ele almak ve mülkiyetin nesnesi olan toprak etrafındaki ilişkilere dikkatle bakmak gerektiğini söyledi. Bu alana Huri Cihan İslamoğlu'nun yaptığı katkılarından da bahseden Akarlı, mülkiyet ilişkilerinin iyi tanımlanmamış ve karmaşık olduğu bölgelerde verimli işletmelerin kurulamayacağını belirterek sözlerini tamamladı.

Yücel Terzibaşoğlu kitabın kullandığı yöntemin ilgilendiği dönem ve konu kadar önemli olduğunu ve bu çalışmanın yerel ve sözlü tarihi de içinde barındırdığını ifade etti. Terzibaşoğlu, kitabın, aşiret ve mülkiyet gibi kavramların içeriklerinin değiştiğini ortaya koyduğunu belirterek Osmanlı, manda ulus devlet dönemlerinde Suriye'ye bakıldığında bu dönemsel sınırların toprak ilişkileri açısından silikleştiğini söyledi. Yazarların Suriye'de siyasi mücadele neticesinde değişen güç ilişkilerini yapısal olarak ortaya koyduğunu söyleyen Terzibaşoğlu, kitabın hukuk, yönetim, üretim ilişkilerini ve tarımın ticarileşmesini sorgular bir tarzda ele aldığını, farklı emek biçimlerinin tasarruf ve ziraat pratikleriyle nasıl örtüştüğüyle ilgilendiğini belirtti. Terzibaşoğlu "Kitap bölgenin o dönemde dünya tarihinin bir parçası olduğunu da ortaya koyuyor" dedi.

Yavuz Ayhan yaptığı kısa konuşmada Mundy ve Smith'in kitabının Türkçede basılmış olmasının öneminden bahsetti.

19. YÜZYILIN SONUNDA VE 20. YÜZYILIN BAŞINDA

BELGRAD ŞEHİR MERKEZİNİN ULUSALCI YENİDEN İNŞASI

DUNJA RESANOVİC

Sava ve Tuna nehirlerinin kesişme noktasında yer alması sebebiyle, eski Belgrad şehri, tarihi boyunca çoğunlukla sınırda yer almış, nehir daima iki alan arasındaki en "doğal" sınır olarak yorumlanmıştır. Nitekim Belgrad dünyada en sık tahrip edilen şehirlerden biri olmuştur, çünkü her iktidar değişiminde şehir yıkılmış ve yeni iktidar sahipleri tarafından ya tamamen ya da kısmen yeniden inşa edilmiştir.

ÇEVİRİ: EMRE AKIN PİLGİR

Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmeden önce Belgrad sürekli olarak tek bir gücün hâkimiyetinde kalmamıştır.[1] Bugün şehrin tabelalarına göz atan biri böyle bir sürekliliğin varlığına dair çok az öykü ve kanıt görebilir. Buna karşılık Sırp halkı ezelden beri buradaymış gibi bir izlenime kapılmak mümkündür. Belgrad tarihte ilk olarak, Sırp kralı ile Macar prensesi arasındaki evlilik anlaşması gereğince 1290 ile 1319 yılları arasında Sırp bir kralın hâkimiyeti altında kalmıştır. Ancak bölge, sonra tekrar Macaristan'ın hâkimiyetine geçmiştir. Kosova Savaşı'ndan on dört yıl sonra Macaristan'ın daveti üzerine iktidar merkezini Belgrad'a taşıyan Sırp hükümdar despot Stefan Lazarević'in şehri karargâhı hâline getirmesi, şehrin öyküsünde ikinci önemli an olmuştur.[2] 1427'de Lazarević'in ölümünden sonra, Macarlar Belgrad'ın kontrolünü yeniden ele geçirmiştir. Osmanlıların fetih amacıyla yaptığı önceki iki girişimin ardından, Belgrad 1521'de Kanuni Sultan Süleyman tarafından Macarlardan alınmıştır. Bu tarihten 1688'e kadar Belgrad gelişimini Osmanlı hâkimiyeti altında kesintisiz bir şekilde sürdürmüş, ancak 1688 ile 1803 yılları arasında Avusturyalılar tarafından iki kere ele geçirilmiştir. Bu durum kentin kısmen yıkılmasıyla sonuçlanmıştır. Sonraki 64 yıla iki Sırp ayaklanması ve Belgrad üzerindeki ikili Sırp-Osmanlı hâkimiyeti damgasını vurmuştur. Sırp knezi Miloš Obrenović'in 1830'da Sultan II. Mahmud'dan aldığı hatt-ı şerif ile Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde Sırplara bağımsızlık (özerk prenslik statüsü) verilmiştir. Sırp knezi[3] Belgrad Kalesi'nin hendekleri dışında kalan alanı denetlerken, Osmanlılar içerideki bölgeyi denetim altında tutmuşlardır. 1867'de Belgrad'ın çeşmelerinden birinde iki Osmanlı nizam askerinin bir Sırp çırağını öldürdüğü hadiseden sonra, Knez Mihailo Obrenović (Miloš'un oğlu) Belgrad'ın anahtarlarını Osmanlılardan almış, Türk nüfus sürülmüştür. Bu hadise şehirde bağımsız Sırp hâkimiyetinin başlangıcı olmuştur. Berlin Kongresi'nden sonra (1878) Sırbistan bağımsız bir ülke olarak tanınmış, Belgrad başkenti olmuştur.[4]

Şehrin eski ve yeni akslarının Cumhuriyet Meydanı'ndan görünüşü. Yeni aks Avala Tepesi'ne gidiyor ve St. Sava mabedinde sonlanıyor.

Knez Mihailo Anıtı.

Cumhuriyet Meydanı, Ulusal Tiyatro sağda, Ulusal Müze solda.

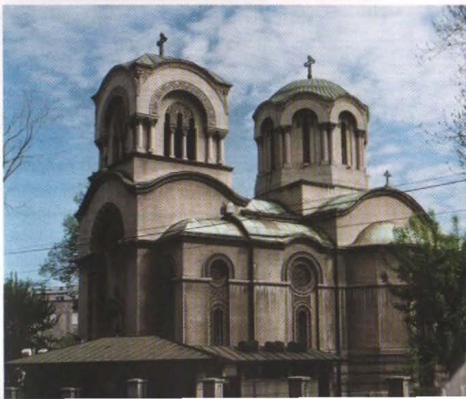
Uzun ve zengin bir tarihi olmasına rağmen, şehrin varlığını hâlen sürdüren kültürel mirası, Sırbistan'ın bağımsız başkenti olmadan önceki döneme dair çok az maddi unsura sahiptir.[5] İlk kent planı, Sırp knezinin Belgrad üzerinde hâkimiyet sağladığı 1867 yılında Emilijan Josimović tarafından hazırlanmıştır. "Belgrad barbarlarca sokulan biçimde muhafaza edilirse onurumuzu incitmez miydi?" diyen Emilijan Josimović Osmanlı geçmişinden nihai olarak kopmayı amaçlayan ve şehrin imgesini değiştirecek planı tasarlamaya başlamıştır.[6] Bu tutum, bağımsız Sırbistan'ın, modernleşme sürecinde Osmanlı mekânını silinmesi gereken "geri yerler" olarak gören milliyetçiler tarafından oluşturulmuş düşünceyi yansıtmaktadır. Kent planının en çarpıcı özelliğiyse, Romalılarca inşa edilmesinden sonra ilk kez şehrin yeni bir aks kazanmasıdır. Şehrin yönelimi Romalılar tarafından Via Militaris olarak inşa edilmiş olup Singidunum (Belgrad) ve Byzantion'u (daha sonra Konstantinopolis) birbirine bağlayan İstanbul Yolu'ndan, yeni bir "yaşam hattına" – Sırbistan'ın merkezinde yer alan ve Miloš Obrenović'in tahtına ev sahipliği yapmış Kragujevac Yolu'na kaydırılmıştır.[7-8] Hem yeni hem de eski akslarn, Belgrad şehrinin dış hendekleri hâlâ varlığını koruyormuş gibi konumlandırılmış olması ilginçtir. Osmanlı döneminde şehrin merkezi olarak sayılan yerde konumlandırılmış aksların bir kısmı kalenin merkezine yönelmekte veya güneyden doğuya doğru uzanmaktadır. Diğer yanda hendeklerin dışında yer alan bölgedeki kısımlar doğudan güneye doğru uzanmaktadır. Açıkça görülmektedir ki, inşa edilen yeni alan hâlâ bir Osmanlı kenti sakininin bakış açısıyla tahayyül edilmektedir.

Şehir mekânı neredeyse tamamen yeniden inşa edilmiş; dolayısıyla Osmanlı mimarisi ile yöneliminin görünüşte topyekûn yok edilmesini beraberinde getirmiş olmasına rağmen, şehir Osmanlı hâkimiyetinin canlı ve güçlü anısını taşımaktadır. Maurice Halbwach'ın belirttiği gibi, bir mekân nadiren kişinin anılarını üzerine kaziyabildiği boş bir tahtadır. Bu sebeple Sırp hükümdarlarının kente kazandırdığı yeni bellek, Osmanlı döneminden kalan mevcut bellek üzerine yazılmıştır.[9]

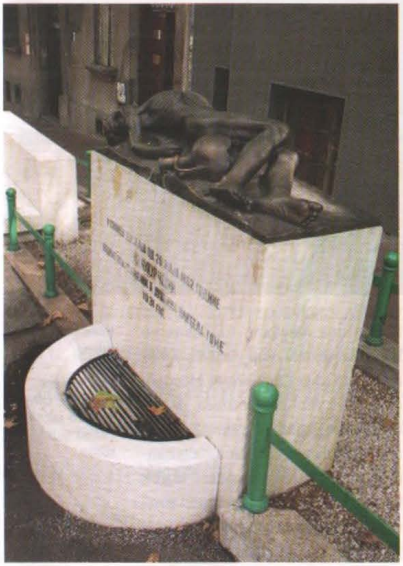
Kentin ana meydanı, toplanma ve buluşma noktası olup yürüyüş yollarının başladığı Cumhuriyet Meydanı da eski ve yeni olmak üzere, iki aks tarafından biçimlendirilmiş bir noktadır. Meydan tam da, kentin dış hendeklerinde "İstanbul Kapıları" olarak bilinen ve Osmanlı Belgrad'ının girişi olan büyük kapıların olduğu noktada inşa edilmiştir. İstanbul Yolu üzerindeki hendek ve kapılar Knez Mihailo Obrenović şehri aldıktan sonra yok edilmiştir. Kapıların olduğu yere, ulusal kültürün dirilişinin bir sembolü olarak Ulusal Tiyatro inşa edilmiştir. Eski aks, yani eski "İstanbul Yolu" olarak bilinen ve Osmanlı döneminde şehrin yönetildiği kaleye doğru giden caddeye, Vasa Čarapić adı verilmiştir. Bu kişi ilk Sırbistan İsyanı'na katılıp İstanbul Kapısı önünde yaralanmış önemli bir tarihsel şahsiyettir. Caddenin ilerisinde kaleye doğru giren Uzun Mirko Caddesi, hem ilk hem de ikinci Sırbistan isyanına katılmış bir başka Sırp'ın adını almıştır.[10] Tiyatronun tam karşı tarafında Ulusal Müze (Narodni Muzej) yer almaktadır. Ancak bu binanın ilkin Fonlar İdaresi olarak, eski Osmanlı kentine ait pazar yaşamının başladığı bölgenin yerine inşa

St. Sava Mabedi'nin önündeki Karadjordje'nin heykeli Birinci Sırp İsyanı'nın başladığı noktayı gösteriyor.

Aleksandar Nevsky Kilisesi.

Çukur Çeşme.

Vuk ve Dositej Müzesi.

Kaptan Mîša'nın konağı (üstte sağda).

edildiği unutulmamalıdır. Bugün bu iki binanın birlikteliği ulusal ve kültürel mekânlara, aynı zamanda ulusal kültürün dirilişi ile ulusal ekonominin oluşturulmasına, yani isyanlarda birçok köylünün savaş açtığı Osmanlı ekonomik sisteminin yok edilmesine işaret etmektedir.

Bu iki binanın önündeki açıklığa Knez Mihailo'nun atlı heykeli hâkimdir. Anıtın kaidesi dört kompozisyondan oluşan oval bir kabartma frizdir. Öndeki ve arkadaki kompozisyonlar isyan dönemine adanmıştır; öndeki ulusal devamlılığı sembolize edecek şekilde Knez Miloš'u patrikle birlikte tasvir ederken, arkada yer alan "Dahiyalara Karşı Ayaklanmanın Başlangıcı" şarkısı ile bilinen ve Birinci Sırp İsyanı'ndaki olayları tasvir eden Sırp bir kemancıdır. Batıdaki "Büyük Prens Mihailo'nun önündeki Ulusal Heyet" frizi, altın çağın yani Osmanlıların gelişinden önceki dönemin restore edilmesi düşüncesini, doğudaki "Prens Mihailo'nun mezarı başında ant içen Sırplar" ise onun uğruna savaştığı fikirlerin devamlılığını yansıtmaktadır. Anıtın altında hükümdar tarafından Osmanlıların elinden alınan altı Sırp şehrinin isimleri ve şu yazı kazınmıştır: "Minnettar Sırp halkından Prens Mihailo Obrenović'e"[11]

Bu anıt yalnızca Knez Mihailo'yu işaret etmekle kalmayıp, Osmanlıların gelişinden önceki dönemin çağrısını yapan iki isyandan "şehirlerin kurtuluşu" olarak bilinen döneme, tüm tarihi ve bu olayların arkasındaki duygularla düşünceleri kavramsallaştırmaktadır. Knezin başı şehrin iç tarafına yönelen eski İstanbul Yolu'na bakacak şekilde, sol arkaya çevrilmiş durumdadır. Uzattığı sağ işaret parmağı güneyi veya İstanbul'u işaret etmektedir. Bu tasvir Türklere şehirden çıkıp gitmeleri veya Sırp halkına hâlâ Osmanlı hâkimiyeti altındaki güney topraklarına ilerlemeleri mesajı olarak yorumlanmaktadır.

Anıtın sırtına bakan sokak yeni aks olup, şehrin bu bölümünde Knez Mihailo'nun adını taşıyan yeni kale kapısına yönelmiş hâldedir. Kişi bu sokakta durup eski İstanbul Yolu üzerinde şehirden ayrılan ve bugün eski yolun devamlılığını ortadan kaldıran meydanın yer aldığı binaların ardında yitip giden insanları hayal ettiğinde, kaçınılmaz olarak şu sonuca varacaktır: Yeni inşa edilen aks günümüzün yolu, çizgisi yeniden inşa sırasında kesintiye uğratılan eski aks ise geçmişin yolu gibi görünmektedir.

Eski aksların adı Sırp halkının topraklarını kurtarmak için girdiği mücadeleyi, yeni akslar ise iktidarı yeniden ele geçirmelerini anımsatmaktadır. Tüm meydan belli başlı işaretlerin bir derlemesinden ziyade bir mit olarak, devletin inşa sürecinin öyküsü olarak ele alınmalıdır. Meydan kültürel bağlamda, 1878 yılında Berlin Kongresi'nden sonra inşa edilmiştir ve "ulusal diriliş" ile Osmanlı hâkimiyetini hatırlatacak şekilde Sırp topraklarının kurtuluşunu temsil etmektedir.

Şehrin manzarasına hâkim olan ve yeni aksı çevreleyen anıt Aziz Sava Tapınağı'dır. Tapınak, öncesinde Güney Sırbistan'daki Mileşeva Manastırı'ndan sürülen Sırp hamisi Aziz Sava'nın naaşının 1595'te Sinan Paşa'nın emriyle yakıldığı yerde, Balkanlar'daki en büyük Ortodoks Hıristiyan mabedi olarak inşa edilmiştir.[12] Aziz Sava kültü, bağımsız Sırp Ortodoks Kilisesi'nin kurucusu ve "kutsal Sırp ailesi Nemanjiclerin" üyesi olması sebebiyle, Sırplar arasındaki en önemli kültlerden biridir; bu sebeple hem ruhani hem de seküler bir lider vasfı taşımaktadır.[13] Aziz Sava'ya adanan ilk kilise olayın 400. yıldönümünde bu noktada inşa edilmiştir ve on yıl sonra Aziz Sava Tapınağı'nın inşasına başlanmıştır.[14]

Geçmişi takip edilen ikinci giriş ise, şehrin Türklerin yaşadığı bölümünde yer alan Vidin Kapısı'dır. Eskiden kapıların olduğu yere, Alexander

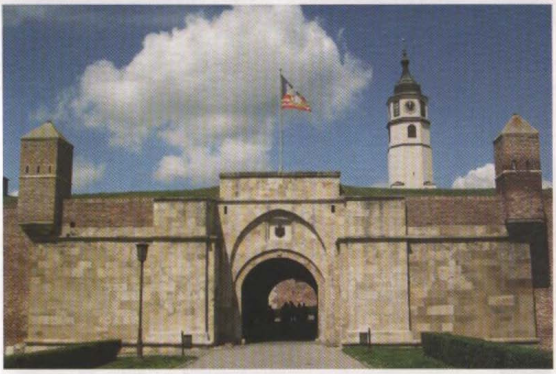

Knez Mihailo Caddesi, Sırp Bilim ve Sanat Akademisi solda.

Mehmed Selim Paşa, Silahdar Damat Ali Paşa ve Hasan Paşa'nın bulunduğu türbe (üstte sağda).

Nevsky'ye adanan küçük bir kilise dikilmiştir. Nitekim 20. yüzyılın başında bu kilisenin yerini hâlâ varlığını sürdüren bir anıt kilise almıştır. Kilisenin sembolik önemi, Rusya'da Ortodoks Hıristiyanlığın savunucusu olarak yüceltilen Rus azizine adanmış olmasıdır ve bu bina sembolik olarak eskiden Müslüman Türklerin yer aldığı bölgenin girişinde bulunmaktadır.

Cumhuriyet Meydanı ile Alexandar Nevsky Kilisesi arasında, Sırp çırağının 1862'de Türk nizam askerlerince katledildiği çeşmenin olduğu yerde, çeşme şeklinde bir anıt dikilmiştir. Anıt, taşıdığı testiden sular akan ölmüş, çıplak çırağı tasvir etmektedir.[15] Hâlâ Dörtyol olarak adlandırılan bölgedeki tüm sokaklar, ilk veya ikinci isyanla bağlantılı olan ya da olaylarla ilgili olan kişilerin isimlerini taşımaktadır. Sokak isimlerinin yanında, bu kişilerin Sırp tarihindeki önemlerini açıklayan anıt levhalar bulunmaktadır.

İstanbul Kapısı, iç.

Sokollu Mehmed Paşa Çeşmesi.

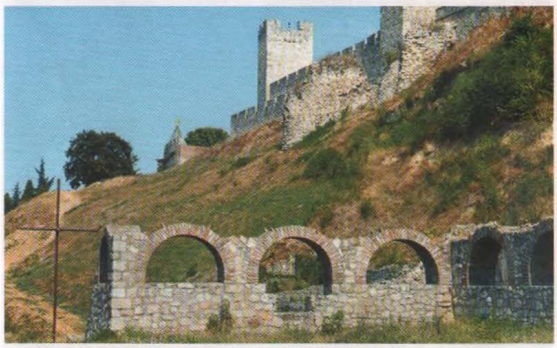
Eski şehrin eksenine ait yolun üzerinde, Öğrenci Parkı etrafında konumlandırılmış ve Öğrenciler Meydanı olarak adlandırılan bir başka küçük meydan yer almaktadır. Parkın kendisi Osmanlı döneminde açık pazar olarak kullanılan bir mevkiin üzerine inşa edilmiştir. Parkın etrafına, eskiden Türk mezarlarının olduğu yerlere apartmanlar ve oteller dikilmiştir. Tüm bu düzen içinde yalnızca parkın tam altında bulunan Bağdatlı Mustafa'nın mezarı, bir zamanlar var olan bir yaşam tarzının kanıtı olarak varlığını sürdürmektedir. Manzaraya hâkim olan bina, üzerinde yazdığı gibi Sırbistan'dan ayrılmadan önce binayı "vatan"ına miras bırakan, zengin bir Sırp kaptan tarafından inşa ettirilmiş Kaptan Miša Malikânesi'dir. Yapı, bir başka nüfuzlu Sırp ailesinin vârisiyle evlenmiş kızının yaşaması niyetiyle 1867'den önce inşa edilmiştir. Pazar Meydanı'nın güçlerini göstermek için iyi bir yer olduğu kanısında olmuşlardır. Ancak bir konut olarak kullanılmak yerine, Sırp Yüksekokulu, Ulusal Müze ve Üniversite olarak kullanılmıştır.[16] Bina, Öğrenci

Meryem ve İsa'lı ikonasıyla Meryem'e adanmış kilise topların eritilmesiyle yapılmıştır, Despot Stefan Belgardı'ndan kule sağda, Osmanlı Belgradı'ndan kule solda.

Kalemegdan'daki Meryem'e adanmış kilisenin girişi, Balkan Savaşları'ndan Sırp askeri heykel solda, Çar Dušan'ın imratorluğundan asker sağda, üstte İsa'nın doğumu, hepsi eritilmiş kalkan ve toplardan yapılmış.

Ecclesiastic kilise kalıntıları ve arkada Meryem'e adanmış kilise.

Parkı'nın ortasından aşağıya doğru giden sokak üzerinde bulunan Sırp Yüksekokulu'nun eski mevkisine bakmaktadır. Bugün Vuk ve Dositej Müzesi'nin bulunduğu yer burasıdır, ancak ilk olarak ismi bilinmeyen zengin bir Türkün evi olarak 18. yüzyılın başlarında inşa edilmiştir. Nitekim bu yapı günümüze kadar varlığını sürdürmüş tek Osmanlı konutu olma özelliği taşımaktadır.[7]

İlk Sırp İsyanı'ndan sonra bina, ilk Sırp eğitimci ve eğitim bakanı olan Dositej Obradović'e Sırp okulu açması için verilmiştir. Kaptan Miša Malikânesi yerini alıncaya dek, bina bu amaca hizmet etmiştir. Bugün aynı bina, Dositej Obradović'e ait eşyaların yanı sıra, Sırp dili ile alfabesinde reformlar yapmış ve Sırp milliyetçiliğinin temel ideologu olmuş Vuk Stefanović Karadžić'in eşyalarının sergilendiği bir müzeye ev sahipliği yapmaktadır. Birkaç kez değişime tabi tutulduktan sonra, bina artık zengin Türk'ün yaşamından hiçbir iz taşımaz hâle gelmiştir. Aksine Sırpların ulusal dirilişini, eğitimdeki değişimleri, Sırpların öncesinde sahip olmadıkları ancak isyan yoluyla elde ettikleri hakları temsil etmektedir ve bir kez daha Sırpların tarihsel belleğine ait bir mekândır.

Diğer yandan bugün, Belgrad Üniversitesi Rektörlüğü, Filoloji Fakültesi'ne bağlı Sırp Dili ve Edebiyatı Bölümü ile Felsefe Fakültesi'ne bağlı Bizans Yunan Dili Bölümü Kaptan Miša Malikânesi'nde bulunmaktadır. Yüzleri birbirine dönük bu iki yapı karşılaştırıldığında sembolik bir boyut olduğu görülebilir. Biri azameti bakımından oldukça zayıf, Osmanlı mimarisini ve Sırp diliyle milli eğitimin başlangıcını temsil eden bir yapıyken; diğeri Sırp yüksek eğitimini, Bizans dönemindeki Yunancanın yanı sıra akademik disiplinler olarak Sırp dili ve edebiyatını temsil eden, Rönesans ve Gotik stilin esin kaynağı olduğu şaşaalı ve devasa bir binadır. Geçmiş dönemlerin bir yadigârı olarak durması ve tarihsel anlatılara uyması için, Eski Belgrad'da yalnızca tek bir Osmanlı yapısının bırakılmış olması, belki de bu sebeptendir. Parkın etrafında diğer üniversite yapıları inşa edilmiştir. Öğrenci Parkı'yla, pazardaki köylülerin koşuşturması yerini öğrencilerin gevezeliklerine ve şehrin gelecekteki akademik vatandaşlarıyla müştereklığine bırakmıştır.

Uzun Mirkova Sokağı'nda bulunan ve bugün Pedagoji Müzesi olan son binayı geçince, Kalemegdan isimli Belgrad Kalesi'ne girilmektedir. Kalemegdan Türkçe "kale" ve "meydan" sözcüklerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. İstanbul Yolu'nu takip edip (hâlâ bu ismi taşımaktadır) dışta yer alan İstanbul Kapıları'ndan geçince, içteki İstanbul Kapıları'na ulaşılmaktadır. Bu kapıların yöneldiği ana kapı, Os-

manlıların *Bikir bayır* dediği ve her iki nehrin de sol kıyılarını gören bir tepe üzerindeki kale merkezine açılmaktadır.[18]

Uzun Mirkova'dan girilen İstanbul Kapısı'nın tam önünde, İlk İsyan sırasında kaleye girerken Karadjordje'nin geçtiği ve bugün "Karadjordje'nin Kapıları" olarak adlandırılan yapı bulunmaktadır. Cumhuriyet Meydanı'ndan bu kapıya doğru gelinirken, bir yaya sokağı olan Knez Mihailo adlı yeni eksenden geçilmektedir. David A. Norris bu sokaktan "Modernleşmeye Giden Yol" olarak bahsetmiştir; nitekim bu tam da etraftaki binaların aktardığı anlatıdır.[19] Bu sokaktaki binaların çoğu 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında dönemin Viyana ve Paris stillerine uygun bir şekilde inşa edilmiştir.[20] Binalar zaman içinde ya Belgrad şehrine anıtlar bırakmak amacıyla zengin bağışçılar ya da devletin kendisi tarafından inşa edilmiştir. Üzerinde alçak kabartmalar ve Yunan mitolojisinden heykeller olan geniş binalar, başta çoğunlukla otel ve restoran olacak şekilde tasarlanmıştır. Osmanlı hâkimiyeti esnasında bu bölgedeki eski binalarla aynı amaca hizmet etmesi düşünülen bu binalar, ne var ki, "Sırp" ve "Avrupa" tarzında inşa edilmiştir. Ancak eğitim ve ticaret (bankalar, borsa) için anıtsal ve yüksek binalar da inşa edilmiştir. Bunların arasında en dikkat çekici ve tahakküm edici olan Sırbistan Sanat ve Bilimler Akademisi'dir. Mimari tarzın çok katmanlı bir önemi vardır. Kimi zaman bu yalnızca Osmanlı tarzından kopuşu ve "Belgrad'ın Avrupalılaştırılmasını", yani doğudaki milliyetçi anlatılar açısından "modernleşmeyi" temsil etmektedir. Ancak aynı zamanda bu, kültürel bir model, ekonomi ve milli eğitim düşüncesi olarak Avrupa değerlerini benimsemek anlamında bir "modernleşmedir". Belgrad'ın inşasını, kentin "modernleşmesi" yani "Osmanlılardan" ve "Doğu'dan kopuşu" olarak gören bu "Batılı" bakış açısı, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında Belgrad'ın inşasını tutkuyla takip etmiş, gözlemlemiş ve kâğıda aktarmış bir Alman gezgini olan Felix Kanitz'in seyahatlerinde çok belirgindir.[21] İlk inşa edilen ve bu caddeye dâhil edilen iki bina, "Greek Queen" [Yunan Kraliçesi] adlı restoran ve bugün Belgrad Şehir Kütüphanesi olan "Serbian Crown" [Sırp Tacı] adlı bir otel geçildikten sonra, kalenin yeni ana girişine varılmaktadır.

İki ırmağın birleştiği yere bakan "Zafer" anıtı.

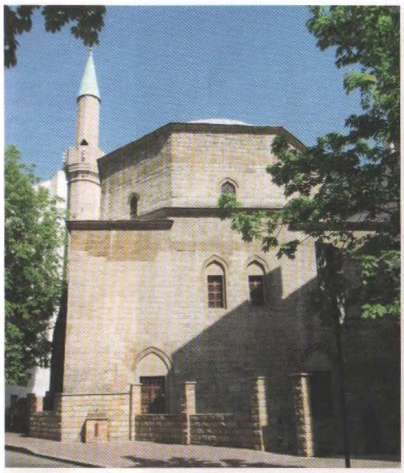
Manak'ın Evi.

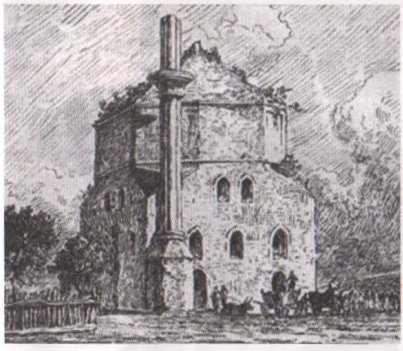
İç taraftaki İstanbul Kapısı'nın üzerine Sırbistan'ın bronzdan yapılmış arması konulmuştur. Bunun üzerinde de Belgrad şehrinin bayrağı bulunmaktadır. Kalenin merkezine doğru giden son kapı olan Saat Kulesi Kapısı arasındaki hendekte, Belgrad Askeri Müzesi'nde bulunan eserler sergilenmektedir. Belgrad'ın hâkimiyeti tam olarak ele geçirildikten sonra, kale bir daha asla kullanılmamıştır ve kalenin bir parka dönüştürülmesi kararlaştırılmıştır. Müze 1878'de Berlin Kongresi'nden hemen sonra kurulmuştur ve bunun için kalenin merkezinde varlığını hâlâ sürdürmekte olan eski Osmanlı binasından faydalanılmıştır. İlk sergi, Birinci Sırp İsyanı'nın 100. yıldönümünde 1904 yılında organize edilmiştir. Yeni müze binası, kalenin görüş açısının sağında Balkan tarzıyla inşa edilmiştir. Bugünlerde bu bina Anıtların Korunması Enstitüsü'ne ev sahipliği yapmaktadır. Askeri Müze ise İstanbul kapılarının üstünde, bir kale biçiminde inşa edilmiş nihai yerine taşınmış olup günümüzde de burada bulunmaktadır.[22] Askeri Müze'nin kalenin içindeki konumu ve ilk kuruluşu açıkça, Osmanlı askeri gücünün merkezi olmuş Kalemegdan'a ait tarihsel belleği, yeni Sırp askeri gücünün merkezi olarak dönüştürme amacına hizmet etmiştir.

Prenses Ljubbica'nın anısına.

Üzerinde Belgrad'ı aldıklarında Avusturyalılar tarafından inşa edilen Saat Kulesi'nin olduğu Saat Kulesi Kapısı'ndan geçildiğinde kalenin merkezine varılmaktadır. Geçmişi Osmanlıların hâkim olduğu döneme kadar uzanan nadir anıtlardan birkaçını, Mehmet Selim Paşa, Silahdar Damat Ali Paşa ve Hasan Paşa'nın kabir-

Bayraklı Cami.

Batal Cami, çizen Felix Kanitz, 1860 civarı, *Belgrade in the 19th Century*, BGB, kitabından alınmıştır, s. 254.

lerini geçer geçmez, altında Sava ile Tuna'nın buluştuğu kale taraçasına varılmaktadır. Nehir kıyısından da görülebildiğinden önemli bir alan olan ön cephedeki ilk anıt, Sokollu Mehmed Paşa Çeşmesi'dir. Bu çeşmeyi hemen yanında yer alan I. Süleyman Camisi'nde kullanılması amacıyla inşa ettirmiştir.[23] Ancak cami yok edilmesine rağmen, Mehmed Paşa'nın Sırpların kolektif belleğindeki önemli yeri sebebiyle çeşme korunmuştur. Aslen bir Sırp çocuğu olan Mehmed Paşa, daha sonra Sırp Patrikliği'ni canlandıran kişi olacaktı.

Ancak bu alanın aşağısında, despot Stefan Lazarević'in Belgrad'daki Eklesiyastik Kilisesi'nin bulunduğu noktanın yakınlarında, bir kilise ile bir şapel yeniden inşa edilmiştir. Bu, söz konusu alanın iki kez yeniden düzenlenmesi sebebiyle önem arz etmektedir. Alan ilk olarak Sultan I. Süleyman tarafından yıkılmış ve yerine cami dikilmiştir. Tam tersi bir süreç 19. yüzyılın sonunda yaşanmış, Eklesiyastik Kilisesi'ne ait kalıntıların ortaya çıkarılıp yakınında yeni bir kilisenin inşasıyla sonlanmıştır. Meryem Ana'ya adanan kilise bir askeri kilise olarak hizmet vermiştir. Girişin üzerindeki kabartmanın yanı sıra, ana girişin her iki yanında bulunan askeri subayların heykelleri, eritilmiş askeri kalkanlardan yapılmıştır. Heykellerden biri Kosova Savaşı'ndan önceki Sırp İmparatorluğu'nun askerlerini, diğeriyse Balkan Savaşları'ndaki Sırp askerlerini temsil etmektedir. İçerideki ve dışarıdaki tüm bezemeler eritilmiş toplarla cephaneden yapılmışken, avize fişek kovanlarıyla süslenmiştir. Askeri ve dini güçteki sembolik değişim bu kilisede güçlü bir şekilde kendisini göstermektedir.[24]

Bugün Belgrad'ın simgesi *ţikir bayır*'daki manzaraya hâkim durumdaki Fatih Anıtı'dır. Anıt en başta, Sırp halkının Kumanovo Savaşı'nın ardından Osmanlı İmparatorluğu karşısındaki zaferini temsil edecek şekilde düşünülmüş, sonrasında "Güney Slav" halklarının kurtuluşu ve "Güney Slav" topraklarının birleşmesi gibi kavramlarla geliştirilmiştir.[25] Bu hat üzerinde, hem Batı Avrupa hem de diğer eski Yugoslavya toprakları olmak üzere, Batı'dan görülecek şekilde konumlandırılmış tek anıttır. Sultan Süleyman'ın Camisi ve Eklesiyastik Kilisesi kuzeyden, yani Avusturya ve Macaristan'dan gelenler tarafından görülecek şekilde konumlandırılmışlardı.

Fatih Anıtı ilk başta, yeni aks üzerindeki Terazije Meydanı'nda, tam da eski Osmanlı kentine ait hendeklerin dışında kalan bölümün başladığı yere konumlandırılacaktı. Balkan Savaşları'ndan dönen askerleri karşılayacak Zafer Meydanı olması planlanmıştı.[26] Meydan İstanbul Yolu'nun yükseltisiyle paralel olacak şekilde, meşhur Batal Camisi'nin bulunduğu yerde inşa edilecekti. Bu İstanbul'dan Belgrad'a gelenleri, şehrin büyük kapılarına girmeden hemen önce karşılayan camiydi. Gezginlerin çoğunlukla tarif ettiği ve İstanbul'daki Ayasofya ile karşılaştırdıkları yer işte bu camiydi. Cami Avusturyalıların bombalamaları ve Sırp isyanları sırasında büyük hasar görmüş ve kullanılmaz hâle gelmişti. Ancak ön cephesi etkileyici görünümünü korumuş ve sembolik olarak gezginleri karşılamayı sürdürmüştü.[27]

Miloš'un hükümdarlığı sırasında, bu caminin yeniden yapılması için İstanbul'dan fon sağlanmış, ancak şehrin denetimi altında olan bölümünde yer aldığı için Miloš tarafından buna izin verilmemiştir. Bu olay, yeniden inşası Osmanlı gücünün canlanan hâkimiyeti olarak algılanabilecek olan alanın önemini göstermektedir. Miloš bunun yerine, önce yolun biraz aşağısına turistleri karşılayacak küçük bir kilise inşa ettirmiş, ardından caminin tam karşısına oğlu Mihailo'nun ileride yaşayacağı konutu yaptırmıştır.[28] Sonraki kent planına göre, bu Miloš'un Topcider'deki eski konutunu yenisine bağlayan dikey aksın bulunduğu noktadır. Eski konutu, Sultan I. Süleyman'ın Belgrad'ın kuşatılması ve fethi sırasında ordusunu konuşlandırdığı noktada inşa edilmiştir.

1867'de Türk nüfusu sınır dışı edildiğinde, Sırbistan kutsal mekânlar ve mezarları yok etmeyeceğine ilişkin bağlayıcı bir anlaşmaya imza atmıştı. Bu tarihte Belgrad'da hâlâ on beş cami bulunmaktaydı. Kent planı anlaşmayı dikkate aldı ancak maalesef bazı camileri başka amaçlar için kullanıma soktu. Bunun bir örneği Ulusal Tiyatro'nun Bayram Bey Camisi önüne inşa edilmesiydi; böylelikle tiyatroya elektrik ikmal edebilmek için camiden faydalanılmıştı. Batal Camisi hâlâ yerindeydi ancak ara sıra yakındaki at çiftliği için bir hara olarak kullanılmaktaydı.[29] 1907'de Sırp hanedanının değişimiyle, yeni ve daha muhafazakâr olan Sırp kralı camiyi yıkma kararı aldı ve bunun yerine büyük ve yuvarlak bir kubbesi olan parlamento binası inşa edildi.[30] Böylelikle Osmanlı hâkimiyetinin sembolü olan dini mabedin yerini devlet "mabedi" almış oldu. Sonrasında yanındaki küçük kilisenin yerini anıtsal nitelikteki Aziz Marko Kilisesi alacaktı. Kilise, ortaçağ dönemindeki

Sırp İmparatoru Dušan'ın mezarına ev sahipliği yapan Kosova'daki manastırlardan biri model alınarak inşa edilmişti. Böylelikle bölgenin çehresi tamamen değiştirilmiş oldu.

17. yüzyıldan bugüne dek varlığını sürdüren Belgrad'daki tek cami, en küçük Osmanlı vakıflarından birini temsil eden Bayraklı Cami'dir. Şehrin eski bölgesinde, eskiden ağırlıkla Türklerin yaşadığı yerde bulunmaktadır; ancak aynı zamanda şehrin Yahudi mahallesiyle bağlantılı (en son yeniden inşa edilen bölgesi) eski dikey aks üzerindedir. Cami civarında inşa edilmiş sinagog ile Yahudi cemaatine ait binalar, mahalleyi Osmanlıların şehirdeki varlığının bir nişanesinden ziyade Belgrad'ın çok kültürlülük sembolüne dönüştürmektedir.

Mimari açıdan Belgrad, bugün Knez Miloš'un döneminden kalan yalnızca üç binayı koruyabilmiştir. Osmanlı ve Balkan tarzının etkisini belirgin bir şekilde taşıyan bu binalar şunlardır:[31] Osmanlı kentinin Sırp bölgesine açılan batıdaki "şehir kapılarının" hemen dışında bulunan ve burada açılan eczanenin hâlâ adını koruduğu Tüccar Manak'ın evi; Topcider'deki Knez Miloš'a ait konak ve Osmanlı kentinin Sırp bölgesinde inşa edilmiş olan, karısı Ljubica'ya ait Konak.[32]

Sırp Parlamentosu.

St. Mark Kilisesi.

Peki bu Osmanlı evlerine ne yapılmıştır? Manako'nun evi Kosovalı Sırplara ait geleneksel kıyafetlerin sergilendiği bir müzeye, Knez Miloš Konağı ise bir Sırp tarihi müzesine dönüşmüştür. Knjeginja Ljubica'nın konağı ise farklı odaları ve katlarında, 19. yüzyılın başından 20. yüzyılın başına dek Sırp liderlerinin kullandığı mobilyaların, tabloların ve elbiselerin sergilendiği bir müzeye dönüşmüştür. Tüm bu yapılar, Sırp halkının geleneklerini, tarihsel devamlılığını ve Sırp topraklarının modernleşmesini yahut mekânların görünüşü bakımından (mobilyalar ve elbiseler) "Avrupa köklerine dönüş" anlatısını tasvir ederek, farklı amaçlara hizmet eder hale gelmişlerdir.

Şehri Despot Stefan'a veya şehrin Osmanlı hâkimiyetinden kurtarıldığı döneme bağlayacak anıtlarla abidelerin dikilmesi, o günlerden bu yana devam eden bir süreç olmuştur. Yugoslavya Krallığı döneminde, muhafazakâr Sırp hanedanı Karayorgiyeviç iktidarında şehrin öyküsü daha da belirgin bir biçimde şekillendirilmiştir. En çarpıcı örnek, Kral Aleksandar'ın Belgrad'daki Avala Dağı'nda bulunan, Žrnov adlı ortaçağ kentini tamamen yıkma kararı almasıdır. Kral şehrin, Sultan Fatih Mehmed tarafından Belgrad'ı fethetmeye çalışırken inşa edildiğine inanmıştır.[33] Şehirdeki kalenin yerine, etrafında dört Yugoslav ulusunun geleneksel giysileriyle kuşanmış *karyatid*'leri olan; 'bilinmeyen kahramana anıt' ve 'kralın yazlık kalesi' inşa edilmiştir.

Bu inşa geleneği Sosyalist Yugoslavya döneminde bile sürmüştür. Yugoslav Devleti kamusal alanda dini uygulamaları bastırmış, ancak bunlar desteklediği milli kimlikle bağlantılı olduğu sürece pazarlığa açık olmuştur. Komünist devletin Kalemegdan'da tek bir anıt inşa etmesi, anıtsal mekânların yapısına müdahale etmemesi ve hatta II. Dünya Savaşı'ndaki yıkımdan sonra restore edilmelerine yardımcı olmasının sebebi işte budur. Osmanlıların Belgrad'ın anahtarlarını Sırp knezine teslim edişinin yüzüncü yıldönümü için, devlet kalenin yeni girişine bir anıt dikmiştir. Beyaz mermerden yapılan dikdörtgen anıtın sağ tarafında, olaya tanık olmuş Adam Stefanović'in çizdiği "Anahtarların Teslimi" adlı kabartma bulunmaktadır.[34] Ali Rıza Paşa'nın Knez Mihailo'ya anahtarları teslim edişini tasvir etmektedir. Sol tarafında ise şu yazıt bulunmakta-

"Anahtarların Teslimi" anıtı.

dır: "6/19 Nisan 1867 tarihinde tam bu noktada, Sultan III. Abdülaziz'in Belgrad, Kladovo, Smederevo, Sabac kalelerini Knez III. Mihailo Obrenović ve Sırp ordusuna teslim ettiği fermanı okunmuştur."

Fikir bayır'a 2011'de yerleştirilen en son anıt, Despot Stefan Lazarević'in kalesinin bronzdan yapılmış bir modelidir. Yugoslavya döneminde ancak Başkan Tito'nun ölümünden sonra 1982'de inşa edilen Despot Stefan Anıtı'yla birlikte, Belgrad imgesini Sırbistan'ın Belgrad üzerindeki hâkimiyetiyle bağlayan önemli bir belleksel rolü vardır. Despot Lazarević Anıtı'nın kaidesinde, Belgrad Çelengi'nden alınan sözleri yazılmıştır ve anıt şehrin kuruluşunu tarihsel olarak Sırp halkına bağlayacak şekilde, "Sırp hükümdarı, şairi ve Belgrad'ın kurucusuna" adanmıştır. Ancak bu karakter yalnızca Sırbistan hâkimiyetinin merkezi olarak, Belgrad'ın varlık kazanmasını sembolize etmekle kalmamaktadır. Despot Stefan Lazarević karakterinin kendisi Kosova Savaşı'nın belleğini hatırlatan bir imge konumundadır. Çünkü babası Knez Lazar Osmanlılarca katledilmiştir ve Sırp milliyetçiliğinin temel mitine göre "Cennet Krallığı'nı dünyevi krallığa yeğlemiştir".[35]

Belgrad sokaklarında dolaşan biri, Kumanovo Savaşı'ndan 523 yıl öncesinde yaşanmış Kosova Savaşı'na kadar tüm Sırbistan tarihini gözleri önünde bulabilir. Şehrin yeniden imarı bu iki savaş arasındaki dönemi sessizliğe gömmüştür. Milliyetçi tarih kronolojisiyle paralel olarak "Osmanlı yönetimi altında beş yüz yıl kölelik çeken Sırp halkı" miti, Sırp milliyetçiliğinin kurucu mitlerinden biridir. Mekânın bu şekilde yeniden inşasında Belgrad bir istisna oluşturmaz. Tam tersine, milliyetçi ideoloji ile tarihsel anlatıların mekânda nasıl bir araya geldiğine dair kesinlikle iyi bir örnek oluşturmaktadır. Osmanlı öncesindeki Belgrad'a ait canlı anıların yokluğunda, Osmanlı öncesindeki Sırp alanlarının yeniden kazanılması, kentsel belleğin dönüştürülmesi, Kosova'daki ortaçağ Sırp anıtları model alınarak kentin imar edilmesi ve yakın geçmişle ilgili yeni anıtların inşa edilmesiyle; mekânsal bellek, başkenti Sırpların milli belleği ve kimliğiyle birleştirecek milliyetçiler tarafından şekillendirilmiştir. Böylelikle Belgrad Sırp ulus devletinin metonimik bir mekânına dönüştürülmüştür.

DİPNOTLAR

1 Đurić-Zamolo, D., *"Beograd kao orijentalna varoš pod Turcima"*, Belgrad: Muzej Grada Beograda, 1977.

2 Despot: İngilizce duke karşılık gelmektedir.

3 Knez: prense karşılık gelmektedir.

4 Belgrad'ın tarihi için bkz: Antonić, Z. vediğ., ed., *"Istorija Beograda"*, Belgrad: Balkanološki institut SANU, Izdavačka kuća Dragnić, 1995. ve Čubrilov, V. ed., *"Istorija Beograda"* III cilt. Belgrad: Prosveta, 1974.

5 Bu makale TÜBİTAK'ın kaynak sağladığı bir araştırmanın parçası olarak kaleme alınmıştır.

6 Terzić, D., *Emilijan Josimović: vizionar urbanog Beograda*, Belgrad, Društvo urbanista Beograda, 1994.

7 19.yüzyılın sonunda İstanbul Yolu'nun, üzerinde bulunan şehirlerin yanı sıra Sırbistan'ın birbirine bağlama gereksinimi duyduğu ve ülkenin ekonomik gelişmesi sonucu ortaya çıkan yeni merkezleri birbirine bağlayan demiryolu inşası sebebiyle önemini kısmen yitirmiş olması dikkate değerdir. Ancak demiryollarının kent planının geliştirilmesinden hemen sonra inşa edilmiş olduğu da akıldan çıkarılmamalıdır. Dolayısıyla planın hem sembolik hem de pratik bir işlevi olmuştur.

8 Sırpçada İstanbul Kapısı ve İstanbul Yolu, Stambol Kapısı ve Stambol Yolu olarak geçmekte olup, arkaik bir referans biçimini oluşturmaktadır. Günümüzde kullanılan bu dil, hâlâ geçmişin tutsunu taşımaktadır.

9 Halbwachs, M., *"On Collective Memory"*, ed. L. A. Coser, Chicago, IL: University of Chicago Press, 1992.

10 Belgrad'daki sokaklar ile meydanların isimleri hakkında daha fazlası için bkz: Radulović, J. ved.(ed), *"Ulice i trgovi Beograda"*, 2 Cilt. Belgrad: Biblioteka grada Beograda, 2004.

11 Vesković, L., *Monument to Prince Mihailo in Belgrade*", Belgrad: Zavod za zaštitu spomenika kulture Beograd, 2010.

12 Norris, D. A., *"Belgrade: A Cultural History"*, Oxford: Oxford University Press, 2009.

13 Namansjic Hanedanı "kutsal aile" olarak adlandırılmaktadır, çünkü Çar Dušan hariç tüm hükümdarlar Sırp Ortodoks Kilisesi tarafından azizlik mertebesine çıkarılmışlardır.

14 A.g.e.

15 Simić, M., "Simeon Roksandić 1873-1943", Godišnjak Muzeja grada Beograda IX-X Belgrade 1962-1963.

16 Đurić-Zomolo, D. *"Belgrade Architects between 1815 and 1914"*, Belgrad: Muzej grada Beograda, 2011.

17 Đurić-Zamolo, D., *"Beograd kao orijentalna varoš pod Turcima"*, Belgrad: Muzej Grada Beograda, 1977.

18 Kalemeğdan Kalesi'nin tarihi için bkz: Popovic, M., *"Beogradska tvrdjava"*, Belgrad: Arheoloski institut, 1982.

19 Norris, D. A., *"Belgrade: A Cultural History"*, Oxford: Oxford University Press, 2009.

20 Đurić-Zamolo, D. *"Belgrade Architects between 1815 and 1914"*, Belgrad: Muzej grada Beograda, 2011.

21 Felix Kanitz, *"Serbien. Historisch-ethnographische Reisestudien aus den Jahren 1859–1868"*, Leipzig, 1868. Ayrıca: Felix Kanitz, *"Das Königreich Serbien und das Serbenvolk von der Römerzeit bis zur Gegenwart"*, Leipzig, 1904–1914.

22 Radović, A. ve Lečić, P., *"Vojni muzej 1878-2000"*, Belgrad: Vojni muzej, 2000.

23 Đurić-Zamolo, D., *"Beograd kao orijentalna varoš pod Turcima"*, Belgrad: Muzej Grada Beograda, 1977.

24 Bošnjović, A., "Crkva Ružica u Istočnom podgrađu Beogradske tvrđave", "Nasleđe", Iss. 10, s. 11-28, Belgrad: Zavod za zaštitu spomenika grada Beograda, 2010 içinde.

25 Vanušić, D., *"The Erection of Monument to Victory in Terazije"*, "Nasleđe", Iss. 8, s. 193-210, Belgrad, Zavod za zaštitu spomenika grada Beograda, 1990.

26 Đurić-Zamolo, D., *"Belgrade Architects between 1815 and 1914"*, Belgrad: Muzej grada Beograda, 2011.

27 Đurić-Zamolo, D., *"Beograd kao orijentalna varoš pod Turcima"*, Belgrad: MuzejGrada Beograda, 1977.

28 20. yüzyılın başında hanedanların değişmesinden sonra, çıplak cesetleri binadan dışarı atılan önceki kraliçe kraliçenin dehşet verici katledilişine ait belleği ve imgeyi ortadan kaldırmak amacıyla, bu konut yerini yeni bir binaya bırakmıştır.

29 Đurić-Zamolo, D., *"Beograd kao orijentalna varoš pod Turcima"*, Belgrad: Muzej Grada Beograda, 1977.

30 Ognjenović, T., *"Blago Srbije: kulturno-istorijska baština"*, Belgrad: Mladinska knjiga, 2012.

31 Osmanlı tarzının etkilerini taşıyan Sırbistan'daki mimari tarz, mimarlık üzerine yazılmış Sırpça kitaplarda "Sırp Tarzı" olarak belirtilmektedir.

32 Şehir Kapıları: Sırpça Varoš Kapija.

33 Ancak şehir, Sultan Fatih Mehmed'in birliklerini konuşlandırmasından önce inşa edilmiştir ve Osmanlılar döneminde gelişmiştir.

34 Žarković, N., "Site Place Where the City Keys Were Handed Over to the Serbs", Belgrad: Zavod za zaštitu spomenika, 2010.

35 Sırp milliyetçiliğinin kurucu mitlerinden biri, Sırp lideri (mitte çar olarak geçmektedir) Lazar'ın cennet krallığı için savaşta dünyevi krallığını feda ettiği Kosova Savaşı mitidir.

Cemil Said Bey

İran Mektupları

Hazırlayan: A. ERGUN ÇINAR

Yüzyıllar boyunca İran'la ilgili Avrupalı seyyahlar, elçilik heyetleri ve diplomatlar tarafından meydana getirilen zengin bir seyahat ve hatırat edebiyatı oluşmuştur. Bizde böyle eserler pek az olduğu gibi bir kısmı da gün yüzüne çıkmayı beklemektedir. İran mektupları da bu tür eserlerden biridir. Cemil Said Bey askeri ateşe sıfatıyla on yıl kaldığı İran'ın yirminci yüzyılın başındaki panoramasını başarıyla çizmiştir. Kitapta İran'da meşrutiyetin ne suretle ilan edildiği, İngiltere ve Rusya'nın İran meşrutiyetindeki rolü, iç karışıklıklar, İran halkının âdet ve ahlâkı, İran ordusunun durumu, başta hudud meselesi olmak üzere Osmanlı devleti ile İran arasındaki aktüel problemler, İran idârî ve dinî sınıfı, Tahran'daki Osmanlı Büyükelçiliğinin faaliyetleri, İran'da bulunan Osmanlı teheasının durumu, Cemil Said Bey'in gözünden tasvir edilmiştir. Konu ile bütünleşen ve çoğunluğu Cemil Said Beyin ve döneminin Tahran büyükelçisi Şemseddin Bey'in kaleminden çıkan bazı arşiv belgeleri de kitaba eklenmiştir.

172 Sayfa • ISBN 978-605-4907-24-3

Süleyman Nazif

Nâsıruddîn Şah ve Bâbîler

Hazırlayan: A. ERGUN ÇINAR

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren önce İran'ı hemen sonra da Osmanlı devlerini meşgul eden ve bilahare Bahâîlik ismiyle anılacak olan Bâbîlik, Esas olarak şiilikten ve şiilikdeki mehdi inancından yola çıktıysa da daha sonra bütün semavi dinleri birleştirdiğini iddia eden yeni bir din haline gelmiştir. 1860'lardan Osmanlı devletinin yıkılışına kadar Osmanlı devletinde mecburi ikamete tabi tutulan Bahâîler, kendilerini müslümanlık dairesi içerisinde göstermişler ve bu durum Osmanlı aydınları ve idarecilerini de tereddüdlere sevk etmiştir. Osmanlı devletinin yıkılışından sonra daha rahat hareket etmeye başlayan Bahâîler inançlarını daha net bir şekilde ortaya koymuşlardır. Okuyuculara takdim edilen Süleyman Nazif'in "Nâsıruddîn Şahve Bâbîler'i müellifin müşahedelerine ve duyduklarına dayer vermesi itibarı ile de önemlidir. Süleyman Nazif'in de eserinde işaret ettiği Mehmed Behcet [Yazar] ve Refik Temimi'nin birlikte hazırladıkları "Beyrut vilayeti" isimli eserin birinci cildinde yer alan "Bâbîler ve Bahizm" ile "Bâbîler ve babizm hakkında tedkikât-ı mahalliyye" bölümleri müstesna metinler olmaları dolayısı ile kitaba ilave edilmiştir. 94 Sayfa • ISBN 978-605-4907-29-8

Yeniçeşmeli Hâfız Fâik Efendi

İstanbul'dan Bombay'a Bir Osmanlı Fırkateyni'nin Keşif Seyahati

Hazırlayan: A. ERGUN ÇINAR

Ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde İstanbul'dan Bombay'a bir eğitim ve araştırma seyahati yapan Server-i muhbir fırkateyni Ege, Akdeniz, Süveyş kanalı, Kızıldeniz, Basra körfezi rotasını takib ederek Bombay'a ulaşmıştır. Seyahatnamede takib edilen rota ve geminin seyr u seferi ile ilgili verilen bilgiler yanında uğranılan bütün liman ve şehirlerde buraların tarihçesi, ahalisinin durumu, iktisadi ve ticari hayatı ile idarecileri hakkında gözlem ve araştırmaya dayalı bilgiler verilir. İngilizlerin ne şekilde başta Osmanlı toprakları olmak üzere bölgeye nüfuz ettikleri hüzünlü bir dille anlatılır. Seyahatnamenin en ilginç taraflarından biri de Karaçi ve Bombay'da başta müslümanlar olmak üzere bütün Hint halkının Osmanlı denizcilerine gösterdikleri derin muhabbetin ve özellikle Osmanlı hilafetinin Hint müslümanları üzerindeki tesirinin canlı bir dille anlatılmasıdır.

100,94 (Tıpkıbasım) Sayfa • ISBN 978-605-4907-30-4

Erzincan ve İdil-Ural Bölgesi'ndeki Ezgilerin

Pentatonik Bakımdan Benzeşmesi

METİN EKE

Pentatonik, 5 tam sesten meydana gelen bir dizi olup, ilk defa Orta Asya Türkleri'nde ve Çin müziğinde görülmüştür. Kültürlerarası etkileşimlerle Türkler ve Çinlilerde var olan bu dizi Japonya'ya, oradan Amerika'ya kadar, batıya doğru ise, Anadolu, Kafkaslar, Balkanlar ve Avrupa'nın en uç yerlerine kadar ulaşmıştır.

Kitabın içeriği, Türk Musikisi esas alınarak, Türk dünyası kapsamında olan Türkiye sınırları dışındaki Türki Cumhuriyetlerden İdil-Ural (Tataristan-Başkurdistan-Çuvaşistan) bölgesi ezgileri ile Erzincan-Merkez ilçe ezgilerinin melodik-ritmik ve edebi mukayeselerinden ibarettir. Müzikal analizleri yapılan Erzincan-Merkez ilçesine ait bazı ezgilerin pentatonik yapı özelliği gösterdiği ortaya konulmuştur. 224 Sayfa • ISBN 978-605-4907-23-6

Çatalçeşme Sokak No: 46/A Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 511 21 43 - 0212 512 43 28 Fax: 0212 513 77 26
www.kitabevi.com.tr

KİTABEVİ

GAZİ, AFET HANIM VE KADINLARIN SİYASAL HAKLARI

ZAFER TOPRAK

Gazi, Afet Hanım'ı ideal Türk kadını olarak inşa etmekten yanaydı. O nedenle onun çok genç yaşta önemli görevler üstlenmesini sağladı. Onu Dame de Sion'da okutmuş. Fransızca öğrenmesini sağlamıştı. 30'lu yıllarda antropoloji ve sosyoloji okumak üzere onu Cenevre Üniversitesi'ne gönderecek, Türkiye'de bilimlerin temeli olarak gördüğü antropoloji alanında yakın dostu Eugène Pittard'ın yanında doktora yapmasını sağlayacaktı. Afet Hanım'a daha 22 yaşındayken Türkiye'de uzun yıllar okutulacak olan Yurt Bilgisi ya da Vatandaşlık kitapları hazırlatılacaktı. Kuşkusuz bu kitapların yazarı son kertede Afet Hanım gözükmüşse de hazırlanışında bilfiil Gazi başı çekmişti.

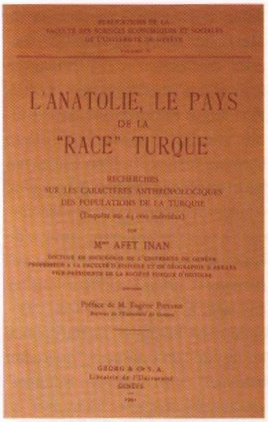

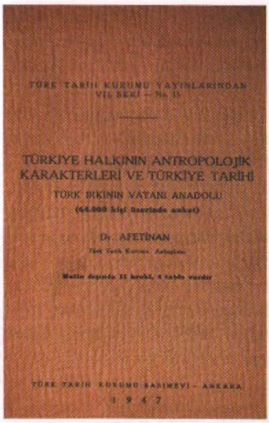
Atatürk, Afet Hanım ile bir askeri harekât sırasında harita üzerinde çalışırken.

1934'ün sonbaharında *Yedi Gün* muhabiri Naci Sadullah'ın Kadınlar Birliği'nde yaptığı söyleşide Latife Bekir Hanım kadınların en büyük isteklerinden birinin erkeklerle "müsavi haklara" sahip olmak olduğunu, bunun çok büyük bir kısmına nail olduklarını vurguluyor ve "Henüz erişemediğiniz istekleriniz nelerdir" sorusuna "Mebus olmak !" yanıtını veriyordu. Naci Sadullah bu satırlara yer verirken "hiç kimsenin garipseyemeyeceği, gülünç bulamayacağı bir arzudan bahseder gibi" tanımlamasını eklemeden edemeyecekti. Evet, o gün için birçok yurttaş için kadınların oy kullanması garipti; gülünçtü. Tıpkı Cumhuriyet'in birçok devrimi gibi kadının oy kullanması, seçme seçilme hakkına sahip olması garipseniyordu. Devrim özünde gariplikleri, gülünçlükleri, alışılagelmişin dışında, farklı olmayı, değişimi, başkalaşımı simgelemesi doğaldı.[1]

30'lu yıllarda rüzgâr tam ters doğrultuda eserken Türkiye kadına seçme seçilme hakkı tanıyarak Latin Avrupa'sına fark atacaktı. Cihan Harbi ertesi kimi ülkelerde siyasi hakların elde edilmesiyle feminist hareket kısmen hedefine ulaşmıştı; bu nedenle de 1920'li yıllarda hızını görece yitirmişti. Ardından, nasyonal sosyalizm feministlere büyük darbe indirecekti. Nasyonal sosyalist ideoloji "erkeklik", "yiğitlik", "savaşkan bir millet" anlayışı üzerine kuruluydu. Bu açıdan kadına mesafeliydi. Kadın erkek eşitliğini yadsıyor ve kadının yaşamını biyolojik ve ailevi işlevlerle sınırlıyordu. Kentleşme ve modernizme karşı tavır koyan nasyonal sosyalist ideoloji için ideal kadın çocuk üreten, evine sahip çıkan kadındı. İş yaşamında ise kadına ancak "kadınca" işler yaraşıyordu. Siyaset kadınlar için düşünülemezdi bile.

Nazi kadın örgütünün işlevi kadını geleneksel alanına, "doğal" görevlerine geri döndürmekti. Üstelik dünya buhranının neden olduğu işsizlik kadını daha da köşeye sıkıştırmıştı. Erkeğe iş bulunamazken kadının çalışma alanına ortak olması işsizliği artırmadan öteye yarar sağlamazdı. 1933'te işsiz erkeğe istihdam yaratmak için kadının ücretli iş alanlarından çekilmesi bek-

Afet Hanım'ın doktora tezi. Türkiye'de 64.000 insanın ölçümleri yapılarak, Devlet İstatistik Enstitüsü'nde derlenerek teze veri sağlandı.

Afet İnan'ın *Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi Türk Irkının Vatanı Anadolu* kitabı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1947.

leniyordu. Kadının eğitimi de benzer engellerle karşılaşıyordu. Yükseköğrenime yönelmesi, biyolojik bağlamda üretken olacağı çağda, entelektüel bir uğraş içerisine girmesi, onu "doğal" işlevinden uzak tutuyordu. "Ev kadını yılı", "evlenme kredileri", "çocuk ikramiyeleri" nasyonal sosyalizmin kadını eve kapamaya yönelik girişimlerdi. 1933 Nisan ayında Alman Kadın Birlikleri Federasyonu'nun Nazilerin kurduğu kadın kitle örgütüne katılması isteniyor, tüzüğünün böyle bir katılıma el vermeyişi nedeniyle federasyon kendini feshetmek zorunda kalıyordu.

Türkiye'de ise kadının konumu çok farklı bir çizgi izliyordu. Cumhuriyet Türkiye'si kadından yanaydı. Medeni kanun ve laikleşen ülke bunun somut kanıtlarıydı. Üniversitelerin kapısı kadına açılmış, hemen her iş-kolu kadına istihdam sağlar olmuştu. Kadının siyasal hakları ise er geç gündeme gelecekti. Gazi bu konuda ideal bir kadın yaratmaktan yanaydı. Topluma örnek olacak rol modelini 30'lu yıllarda manevi kızı Afet Hanım üstlenecekti.

Gazi, Afet Hanım'ı ideal Türk kadını olarak inşa etmekten yanaydı. O nedenle onun çok genç yaşta önemli görevler üstlenmesini sağladı. Onu Dame de Sion'da okutmuş, Fransızca öğrenmesini sağlamıştı. 30'lu yıllarda antropoloji ve sosyoloji okumak üzere onu Cenevre Üniversitesi'ne gönderecek, Türkiye'de bilimlerin temeli olarak gördüğü antropoloji alanında yakın dostu Eugène Pittard'ın yanında doktora yapmasını sağlayacaktı.

Afet Hanım'a daha 22 yaşındayken Türkiye'de uzun yıllar okutulacak olan Yurt Bilgisi ya da Vatandaşlık kitapları hazırlatılacaktı. Kuşkusuz bu kitapların yazarı son kertede Afet Hanım gözükmüşse de hazırlanışında bilfiil Gazi başı çekmişti.

Yıllar sonra Gazi'nin el yazılarını da içeren bu kitapların toplu baskısı yapıldığında Afet Hanım kitapların hazırlanış sürecini şöyle anlatıyordu:

"1929/1930 ders yılında Ankara Musiki Muallim Mektebi'nde öğretmenlik görevime, Yurt Bilgisi ve Tarih derslerini vermek üzere başlamıştım. Yurt Bilgisi için okutacağım ders kitabını Atatürk gördüğü zaman bunu yeterli bulmamıştı. Kitabın konuları ise kendisini de ilgilendirdiği için evvelâ benim Fransız lisesinde okuduğum "Instruction civique" kitabımdan bazı tercümeler yapmamı istedi. Aynı zamanda, bu konulara ait çeşitli kitapları, genel sekreteri Tevfik Bıyıklıoğlu'na araştırtarak Almancadan bazı tercümeleri yaptırmıştı. Kendisi Fransızcadan ve Türkçeden okuduklarına bu tercümelerden de istifade ederek, bazı konuları bizzat yazmış veya bizlere yani bana ve genel sekretere dikte ettirmiştir. Benim o zamanki çalışmalarım bu konulara ait kitapları aramak, okumak ve icap ederse tercüme ederek notlar almak

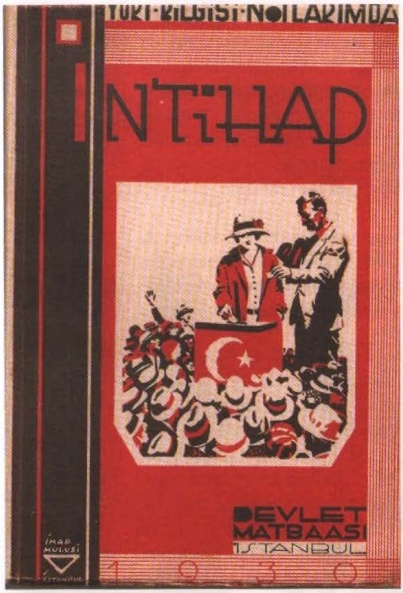
idi. Bu suretle Yurt Bilgisi derslerimi program uyarınca bu yeni incelemelere göre veriyordum."[2]

Kısaca, metinlerin kurgulanışında Gazi bilfiil Afet Hanım'ı yönlendirmiş, birçok kez metni kendisi kaleme almıştı. Ama yayınlanırken yazar olarak, kimi konularda ise derleyici olarak, Afet Hanım'ın adının yer almasını uygun görmüştü. Gazi, yeni bir yurttaş kimliği oluştururken Afet Hanım'ı her zaman öne sürmüştü. Nitekim Türk Tarih Kurumu inşa edilirken de Afet Hanım ön safta yer aldı. 1932 Türk Tarih Kongresi'nde açılış konuşması niteliğindeki en uzun tebliğ Afet Hanım'a verdirildi. 30'lu yılların tarih tezlerinin ve antropolojik tarih anlayışının baş mimarı Afet Hanım olacaktı. İsviçre'ye gönderilerek Türk Tarih Tezi'nin antropolojik temelleri Eugène Pittard'ın gözetiminde Afet Hanım'ın teziyle atılacaktı.[3] Afet Hanım'ın doktora tezi için Türkiye'nin dört bir yanı seferber edilecek, 64.000 insanın ölçümleri yapılarak, Devlet İstatistik Enstitüsü'nde derlenecek ve teze veri sağlanacaktı. Afet Hanım'ın tezi bizim *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji* adlı kitabımızın ana konusu.

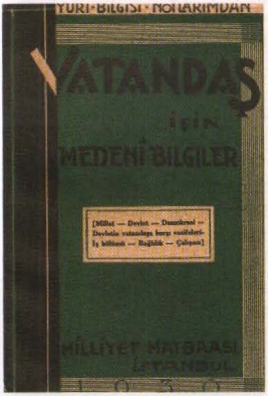
Kadın haklarının kazanımında da Afet Hanım benzer bir görev üstlenecekti. Afet Hanım'ın 22 yaşındayken 1930 yılında yayımlayacağı beş ciltlik *Yurt Bilgisi Notlarımdan* başlıklı dizide yer alan kitapların biri *İntihap* başlığını taşıyordu. İhap Hulusi'nin hazırladığı kitap kapağında bir kadın, erkeklerin önünde oyunu kullanıyordu. O tarihlerde henüz Türkiye'de kadınlara seçme seçilme hakkı verilmemişti. Kitap basitleştirilmiş bir anayasa kitabı sayılabilirdi. "Demokraside hükûmet tarzları" önce bir tasnife tabi tutuluyor, "doğrudan hükûmet", "yarı doğrudan hükûmet" ve "temsili hükûmet" konuları işlendikten sonra seçim sistemlerine geçiliyordu. "Ekseriyet prensibi" ve "nispî temsil"in ardından, hukuk literatürünün ana konularından biri olan "vazife" ve "hak" konuları işleniyordu. Afet Hanım'a göre "intihap hem vazife ve hem de hak"tı. Bu bölümün son kısmı ise "kadınların intihap salâhiyetleri"ne ayrılmıştı. Genel nitelikte "iş bölümü fikri" görülüyor ve son olarak "muhtelif memleketlerde kadınlara tanınmış olan intihap hakları"na yer veriliyordu. Afet Hanım bu bölümü bitirirken şu satırlara yer veriyordu: "Türk kadınının belediye intihaplarına iştirak hakkının tanınması; teşrii meclise aza intihap etmek ve intihap olunmak hakkının da yakın zamanda tasdik ve tatbik olunacağına şüphesiz, mesut bir mukaddimedir. Türk tarihinin bu devrine kadar, Türk kadınına, çoktan elyak lâyıkl olduğu bu siyasî hakkını vermek tabiatıyla mazinin istibdat idarelerinden beklenemezdi; fakat demokrat Türk Cumhuriyeti'nin bu hususta dahi, faziletli şiarının yüksek eserini görmek elbette, lüzumundan fazla, gecikmeyecektir."

30'lu yıllarda gerçekleştirilecek olan kadının siyasal alana giriş süreci 3 Nisan 1930 günü başlamıştı. O sırada Musiki Muallim Mektebi'nde öğretmen olan Afet Hanım'a verdirilen "Türk kadının intihap hakkına dair mühim bir konferans"ı Gazi, Meclis Başkanı Kâzım Özalp'ı, hükümet reisi İsmet Paşa'yı, vekilleri ve mebusları peşine takarak bilfiil izlemişti. Bu, Gazi'nin sık kullandığı bir yöntemdi. Kamuoyunu hazırlamaya yönelik girişimini şu ya da bu kişi aracılığıyla kitlelere ulaştırmayı, ya da sınamayı deniyordu. Afet Hanım'ın Gazi'nin görmediği, onayı olmayan bir metni onun huzurunda okuması söz konusu olamazdı. Gazi, devlet ricalinin bu toplantıda bilfiil bulunmasını sağlayarak görüşlerini Afet Hanım aracılığıyla Meclis'e telkin etmeyi yeğlemişti. Bu nedenle Afet Hanım'ın konuşması son derece cesurane bir metindi. Yerel ve genel seçimlere hazırlık mahiyetindeydi.[4]

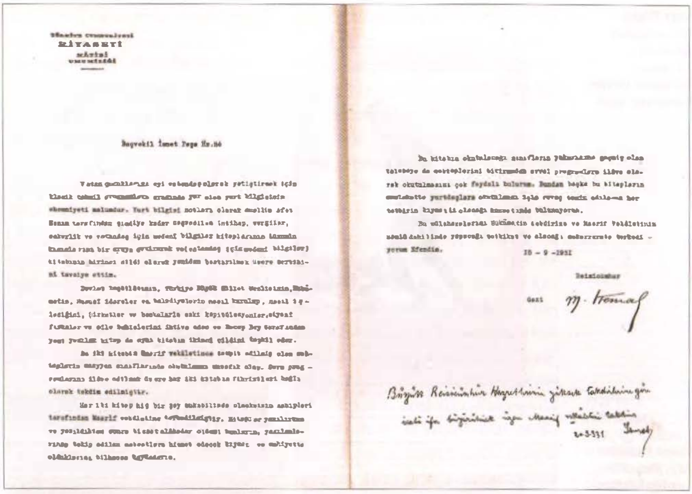
Birkaç yıl önce Meclis'te Medenî Kanun'la ilgili çalışmalar sırasında kadın özgürlüğü gündeme gelmiş ve "Aile Hakları Kararnamesi" müzakere edilirken İstanbul'daki bazı hanımların birtakım dileklerde bulunuşları yüzünden patlak veren "taaddüd-i zevcât" sorunu nedeniyle devrin

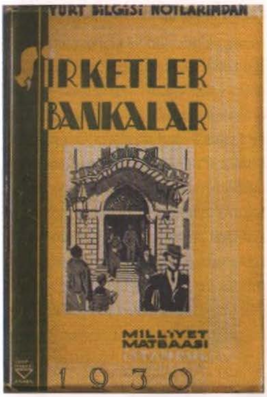

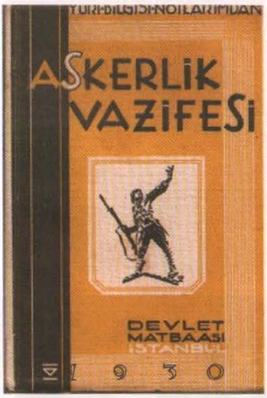

Afet Hanım'ın 1930 yılında yayımladığı *Yurt Bilgisi Notlarımdan* başlıklı dizinin kitapları. Dizide yer alan *İntihap* başlıklı kitabın kapağında bir kadın oy kullanmaktadır.

Mustafa Kemal'in İsmet Paşa'ya yazdığı Afet Hanım'ın hazırladığı Yurt Bilgisi kitaplarının basılması yönündeki tavsiye mektubu, 18.9.1931.

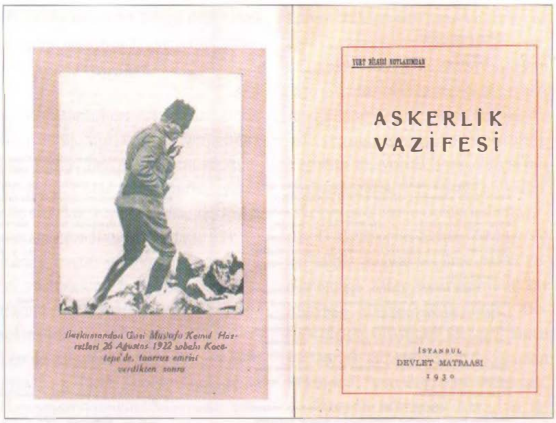

ünlü sinir ve akıl hastalıkları üstadı Mazhar Osman'ın çokeşlilikten yana olan tavrı hatırlardan çıkmamıştı. Mazhar Osman, eleştirilere karşı verdiği yanıtta şu beyanatta bulunmuştu: "Beni tanıyanlar bilirler ki, hekimlikte çalışma sahama ne edebiyat ne de siyasiyat girmiştir. Taaddüd-i zevcât (birden fazla kadın almak) hakkındaki fikirlerimi söylemek ihtisasıma ait bir meseledir. Bu mevzu, mütehassısı bulunduğum ruhî hayatın bir safhasıdır. Bu hususta senelerden beri birikmiş fikirlerim var. Taaddüd-i zevcât şüphesiz ki, fuhşu çok tahdit eder. O halde sosyal hastalıkların en feci'i olan fuhşu azaltan, doğumları çoğaltan, kadını fahişelikten hanımefendiliğe, çocuğu piçlikten aile evlâtlığına yükselten böyle bir örf ve âdeti cebren kaldırmak elbette isabetli bir hareket değildir. Hele birçok defalar tekrar ettiğimiz gibi işin içinde zorlama yoksa, bu en faziletkâr ve hür bir usuldür. Bir zevcesiyle kanaat edemeyecek ruhi halette olan erkek, evli dışında fahişelerle ömür geçirecek, servetini sefahat yolunda sarf edecek, bitirecek, zührevi hastalıkları aile ocağına getirecek. Hâlbuki tekrar evlenirse servetini safahata değil, meşru bir aile teşkiline sarf eder, zevcelerinin her ikisi de temiz kalır. Düşünmelidir ki; Türkiye yalnız İstanbul'dan ibaret değildir. Zaten İstanbul'da birden fazla kadın almak, her babayiğidin harcı değildir. İktisat müsaade etmez. Fakat aynı hayatı Anadolu'ya da teşmile kalkışırsak, büsbütün gayritabiî bir iş yapmış oluruz. Kıskançlık meselesine gelince; doktor olmam dolayısıyla gördüğüm birçok ailelerden, ortak hayat yaşamış hanımefendilerin, kocalarını ezmeğe alışmış bugünkü küçük hanımlardan daha az mesut ve daha çok şikâyetçi olmadığına şahit oldum. Esasen ortaklık olmasa da, kadınların birçoğu marazi mizaçları aynı kıskançlığın zebunudurlar. Kocasını kıskanır, kaynanasını kıskanır, görümcesini kıskanır, nihayet kendisini, köpeğini, hâtta evde sevdiği bardağını bile kıskanır."[5]

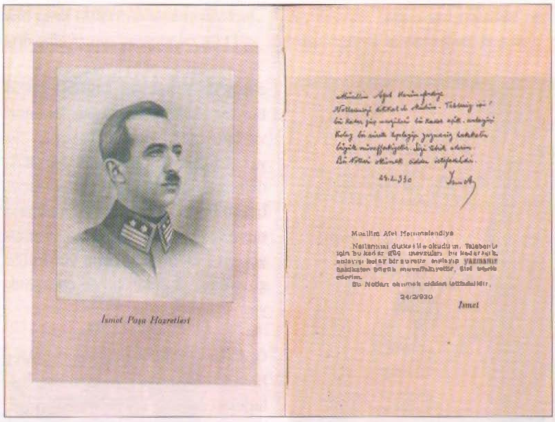
O yıllarda Mazhar Osman'ın bu görüşleri yanı sıra çokeşlilik İslami bir buyrultu olarak görülüyordu. Bu konuda köklü dönüşüm Medeni Kanun'la birlikte gelecekti. Medeni Kanun 4 Ekim 1926 günü yürürlüğe giriyordu. Şahıs, Aile, Miras, Eşya ve Borçlar Hukuku olarak beş kitaptan ve 1481 maddeden ibaret olan bu yasa aile hukukunu düzenleyen maddelerine göre, nişanlanma, evlenme, boşanma gibi konularda günümüz düzenlemelerini gündeme getiriyor ve 4 Ekim 1926 günü yürürlüğe giriyordu.[6] Bundan böyle çokeşlilik yasa dışı oluyordu.

Özellikle milletvekillerinin Afet Hanım'ın konuşmasında bilfiil bulunması ayrı bir önem arz ediyordu. Gazi, kadın sorununun bilfiil genç bir kadından dinlemelerini uygun görmüş, tüm devlet ricalinin toplantıda bulunmalarını buyurmuştu. O sırada 22 yaşında olan konuşmacıyı tanıtmak Hamdullah Suphi Bey'e düşmüştü. "Bu münevver Türk kızının yükselteceği davaya da yer verdiğinden dolayı duyduğu meserreti ifade ederek" Afet Hanım'ı izleyicilere tanıttı. O sıralarda Afet Hanım, Gazi ile birlikte vatandaşlık kitapları üzerinde çalışıyordu. Bu kitaplardan biri de "intihap" yani seçim üzerineydi. Seçim, yurttaşlar için hem hak hem bir görevdi. Ancak, bu ikilem kimi zaman çelişik gibi gözükebiliyordu.

Seçimin bir hak oluşu "millî hâkimiyet" anlayışının ürünüydü. "Millî hâkimiyet", halkın egemenliği anlamına geliyordu. Ayrım gözetmeksizin, tüm vatandaşlara, "vatandaşların umumî hey'eti"ne

Yurt Bilgisi Notlarımdan Askerlik Vazifesi, İstanbul: Devlet Matbaası, 1930.

İsmet Paşa'nın Afet Hanım'ın yazdığı kitabın ilk sayfasına düşüğü not.

aitti. Bu nedenle, reşit olmayanlarla delilerden başka tüm vatandaşların, erkek kadın ayrımı gözetmeksizin seçme ve seçilme hakkına sahip olmaları gerekiyordu. Çünkü milletin her bireyi ulusal egemenlik anlayışı gereği bu hakka sahipti. Milli hâkimiyet cinsiyet farkı gözetmeksizin milletin bütün "aza"larına aitti. Bundan kuşku duyanlar, demokrasi ve milli hâkimiyetin ne olduğunu anlamaktan aciz olan kimselerdi. Asıl seçme seçilme hakkına sahip olmayacak kişiler, "intihap hakkına kabiliyeti, liyakati" olmayacak olanlar bu tür düşüncelere sahip olan kimselerdi. Seçme ve seçilme hakkının tüm vatandaşlara bahşedilmesi için kanunen hiçbir engelin olmaması gerekiyordu. Milli egemenlik bir bütündü; milli egemenlik toplumun yalnız bir kesimi lehine, erkeklerin lehine parçalanamazdı.

Seçme, seçilme hakkının bir görev olduğu tezine taraftar olanlar bunun tüm millete ait bir hak olduğunu kabul etmekle birlikte, milletin genel menfaati söz konusu olduğunda kimlerin "faal" olması gerekeceğini tayin hakkına sahip olacaktı. Böylece seçme seçilme hakkını bir görev olarak gören kuram bu görevi en iyi ifade edeceklere hasrediyordu. Vergi verenleri oy sahibi yapmak, yani "mahdut rey" ve seçimde asıl seçmen olan yurttaşların doğrudan doğruya oylarına başvurmayıp yurttaşları ikinci seçmen olarak görevlendirdikten sonra onlar aracılığıyla, milletin vekillerini seçmek, yani "iki dereceli intihap" bu tür bir kuramın doğurduğu sakatlıklardı.

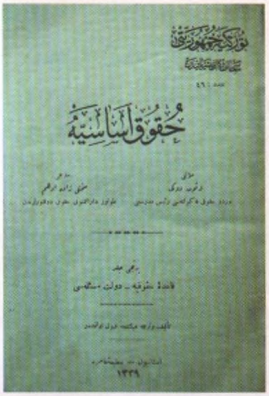
Seçimi hak ve görev olarak farklı açılardan ele alan kuramlar birbirini dışladığı sürece yanlış bir anlayışa neden olacaktı. Her iki kuramı makul ve mantıkî bir surette birleştirmek mümkündü. Bir toplumsal kuruluşun her üyesinin toplumdaki varlığı nedeniyle, seçme hakkını kullanarak, toplumsal arzusunu ortaya koyma yeteneği vardı. Fakat bu hakkı kullanacaklar hakkında, toplumsal düzenin gözetilmesi için bazı önlemler de gündeme gelebilirdi. Bu önlemler zamana ve zemine göre değişebilirdi. Ülkenin seçmenleri farklılık arz etse de millî hâkimiyet kanunlarına uymayacak hiçbir şey yoktu. Ancak temkinlilik adına seçme seçilme hakkını gereksiz yere darlaştırmamak gerekiyordu.

Afet Hanım, seçme seçilme hakkının milli egemenliğin ayrılmaz bir parçası olduğunu ve herkesi kapsayacağını vurguladıktan sonra esas soruna, "kadınların intihap salahiyetleri"ne geliyordu: Cihan Harbi ertesi, birçok ülke kadının seçme seçilme yetkisini kabul etmişti. Amerika'da, İngiltere'de, Kuzey Avrupa ülkelerinde kadın seçme seçilme yetkilerini kazanmıştı. Kadının siyasî ehliyetsizliğini savunmak hiçbir mantığa sığmazdı. Bu konuda gösterilen tereddüt ve menfi zihniyet, geçmişten kalma, can çekişen bir zihniyetin ürünüydü. Bu tür bir zihniyet "papaz" zihniyetiydi. İsa'nın havarilerinden Saint Paul "erkeğe vesayada bulunmağı ve ona karşı nüfuz ihraz etmeği kadına müsaade etmem, kadın sâkit [suskun] kalmalıdır. Zira Âdem iptida ve Havva bilâhare tekevvün etmiştir [var olmuştur]..." diyordu. Bu satırları Afet Hanım, 1923-1924 yıllarında Maarif Vekâleti tarafından yayımlanmış olan *Léon* Duguit'nin *Hukuk-ı Esasiyye* adlı çevirisinden alıntılandırıyordu. *Léon* Duguit, o sıralarda kadın haklarının baş savunucularından biriydi ve *Hukuk-ı Esasiyye* kitabı Gazi'nin hukuk devriminde temel başvuru kaynağıydı. Afet İnan'a göre Saint Paul, insanın menşei konusunda cehaletini sergiliyordu. Erkeklere ilk nasihatı, ilk terbiyeyi veren ve onun üzerinde ilk analık nüfuz ve etkisini kuran kadındı. Kadını ikinci sınıf bir varlık olarak tanımlamak Hıristiyanlığın ayıbıydı.

Bazı ülkelerde, kadınlık üzerine süregelen bu tür görüşler artık günün toplum anlayışının ahlak ve iktisat anlayışlarıyla bağdaşmıyordu. Kadınları siyasal haktan mahrum etme gereği duyanlar, bunu kadınla erkek arasında işbölümü sonucu gibi göstermeye yelteniyorlardı. Oysa işbölümü fikri ne kadınlara ve ne de erkeklere ifa edemeyecekleri görevler tevdi ediyordu. Kadının genel ve siyasî görevleri ifaya ehliyeti olmadığını kanıtlamak imkânsızdı. Zira bunun aksi yeryüzünde fiilen kanıtlanmıştı. Kadın, artık iktisadi yaşamda kendi varlığını kabul ettirmişti: Tezgâhlarda, fabrikalarda, büyük mağazalarda, ticarethanelerde, devlet memurluğunda, her türlü hizmetlerde çalışmaktaydı. Rusya'da en faal alanda, fiilen askerlik görevi de yapmaktaydı.

Kadının reşit bir insan olmayacağı, eblehler, mecnunlar arasında sayılmayacağı yarım asırdan fazla süredir kanıtlanmıştı. İngiltere'de "sufrajet"lerin yıllarca giriştikleri şiddetli mücadelelerin safhaları ve bu mücadelelerin neden olduğu olaylar saymakla bitmezdi. Ancak, kadınlara siyasal haklarını tanımak için aynı olayların cereyan etmesine, demokratik bir ortamda gerek yoktu. İngiltere'de 1902'de yapılan bir kanun "kadınlık dolayısıyla her türlü ehliyetsizliğin" kaldırıldığını tasdik etmişti. Artık, İngiliz kadını yargı dâhil, her türlü görevi üstlenmekteydi.

Kuzey Avrupa ülkelerinin tümünde artık kadınlara oy hakkı verilmişti. Finlandiya'da 1906'dan beri 24 yaşındaki bilcümle erkek ve kadın oy hakkına sahipti. Bu ülkede kadın siyasal hayata etkin bir surette katılmaktaydı. 1908'de Meclis'te 25 kadın milletvekili vardı. Bu arada Afet Hanım, Finlerin kökeninin, Altay olan bir Türk kavmi olduğunu da hatırlatmaktan geri kalmıyordu. 1907'den beri 25 yaşındaki her Norveçli kadın oy kullanabiliyordu. Danimarka'da kadın erkek 25 yaşındaki tüm vatandaşlar seçme hakkına sahipti. Keza İsveç'te de 1919'dan beri, 23 yaşını dolduran kadınlar oy kullanabiliyorlardı. Almanya'da, Avusturya'da, Polonya'da ve Çekoslovakya'da da benzer bir durum söz konusuydu. Kadın erkek ayrımı gözetmeksizin tüm Almanlar kanun önünde eşitti. Erkek ve kadın aynı siyasal haklara sahiptiler. Avusturya'da da kadınlara seçme seçilme hakkı verilmişti. Polonya'da 1921'den beri, 20 yaşını idrak etmiş kadınlar oy kullanabiliyordu. Çekoslovakya, 1920 anayasasıyla kadına seçme ve seçilme hakkı tanımıştı.

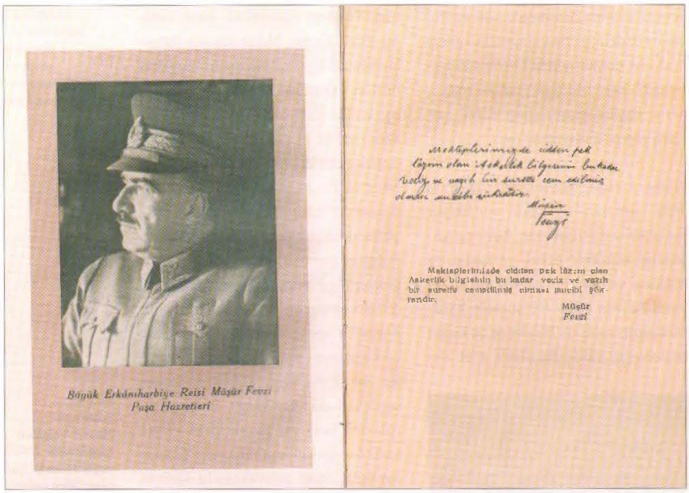

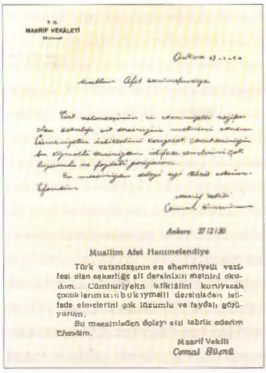
1923-1924 yıllarında Maarif Vekâleti tarafından yayımlanmış olan Léon Duguit'nin *Hukuk-ı Esasiyye* çevirisi Gazi'nin hukuk devriminde temel başvuru kaynağıydı.

ABD'de kadına seçme seçilme hakkını ilk tanıyan Vyoming Eyaleti olmuştu. Bu girişimin son derece olumlu sonuç vermesi üzerine Eyalet 1894 yılında dünyanın dört bir yanında parlamentolara gönderdiği bildiride, kadın oylarının, ülkede cinayetleri, fakr u zarureti, şerr'i def' etmekte önemli rol oynadığını kaydetmişti. Ardından ABD eyaletleri bir bir oy hakkını cin-

Türkiye'de kadınlar 1935 genel seçimlerinde ilk kez oy kullandılar.

T. C.
MAARİF VEKÂLETİ
Müsteşar
Ankara 27/3/30
Muallim Afet Hanımefendiye
Türk vatandaşının en ehemmiyetli vezifesi olan askerliğe ait derslerinin metinleri okudum. Cümhuriyetin istikbalini koruyacak çocuklarımızın büyümüş dersinden istifade ediyorlar. Bu mesaiden dolayı sizi tebrik ederim efendim.
Maarif Vekili
Cemal Hüsnü

Fevzi Çakmak'ın Askerlik Bilgisi kitabının girişine yazdığı not.

siyet farkı gözetmeksizin tüm yurttaşlarına tanınmıştı. 1920'de anayasaya yapılan bir ekle kadın erkek "intihap hakkı" herkese tanınmıştı. 1920'de tüm Amerikan yurttaşları başkan seçimine katılmışlardı. Güney ve Batı Avustralya'da 1902 yılında kadın seçme ve seçilme hakkını elde etmişti. Güney "Nouvelle Galle'de 1902'de, Tasmanya'da 1903'te, Queensland'da 1905'te bu hak tanınmıştı. Öte yandan kadınların özellikle meclislere katılımı parlamentolarda ahlâk düzeyini yükselttiği de görülmüştü.

Tüm bu bilgileri Afet Hanım, *Léon* Duguit'nin anayasa kitabından elde etmişti. Konuşmasını Gazi'nin gözetiminde hazırladığı da bir gerçekti. *Léon* Duguit'nin pozitivist hukuk anlayışı bundan böyle Türk hukuk sistemine damgasını vuracaktı.

Afet Hanım, örneklerin ardından tüm dünyada kadına seçme ve seçilme hakkının tanınmasına doğru genel bir eğilim olduğunu kaydediyor, kadınların bu haklarını, istensin istenmesin behemehâl alacaklarını vurguluyordu. Konuşmanın yapıldığı yıla göre, değişik ülkelerde 160 milyon kadın, milletvekili, bakan, elçi olma hakkını elde etmişti. Öte yandan, kadına bu hakkın tanınmasıyla, kadınların evini barkını bırakıp siyasete atılacağı kanısına da varılmamalıydı. Bu tür bir siyasi hakka kadının sahip olması, onun toplumsal ve siyasal fikir ve terbiyede her geçen gün yükselmesine vesile olacaktı. Kadın, ancak siyasal terbiyeye sahip olduğu zaman gerçekten özgür olduğunu hissedecekti. Ancak bu koşullar altında büyüttüğü evlatlarına özgürlüğün kutsallığını telkin edebilecekti.

Afet Hanım'a göre, Türk tarihinin eski dönemlerine ait belgeler incelendiğinde devleti temsil edenin yalnız devlet reisi olmadığını, onunla birlikte hatunun da bu temsile ortak olduğu görülecekti. Türk ulusunun geçmişine bakıldığında kadının erkeğin yaptığı, yapabileceği işlerde, bunların en ağırlarında dahi faal olduğu barizdi. Tarlada, ormanda, sürüde, pazarda, her yerde ve her işte erkekle yan yana, kimi kez ondan daha fazla çalışmaktaydı. Bu durum savaşlar için de geçerliydi. Sürekli meydan muharebeleriyle ünlenen Atilla ordularında erkeklerle kadınlar birlikte savaşıyorlardı. Orlean Meydan Muharebesi'nde kadınlar erkeklerle aynı kahramanlığın ortak uzuvları şeklinde birbirlerine destek olmuşlardı. Türk kadının yeteneği, ehliyeti ve ülke işleriyle ilgi ve uğraşını kanıtlayan örnekler özellikle Milli Mücadele yıllarında gözlenmişti.

Konuşmasının son kısmında görüşlerini özetleyen Afet Hanım, kadının seçme seçilme hakkını kazanması gerektiğini vurguluyordu. Çünkü demokrasinin mantığı bunu gerektiriyordu; çünkü kadının savunacağı çıkarlar vardı; çünkü kadının toplumda görevleri vardı; çünkü siyasal haklar kadın için yararlıydı. Demokrasi prensibi, aklı başında her bireyin şahsiyetini sağlamak ve korumak için, siyasal haklarla donatılmasını gerektiriyordu. İşte kadın ulusun bir üyesi olarak bu hakkı elde etmeliydi. Sandığın önünde en ümmî ile en büyük devlet adamı eşitti. Cumhuriyet eşitlik ilkesi üzerine kuruluydu. Kadının bu anlayışın dışında tutulması düşünülemezdi. Genel hizmetlerin düzgün yürütülmesinde erkek kadar kadının da çıkarı gözetilmeliydi. Kadının da savunacağı iktisadi çıkarlar vardı; toplumsal yaşamın düzenlenmesi konusunda kadın da fikir sahibi olmalıydı. Öte yandan, kadın "tasarruf"a son derece önem veriyordu; ayrıca barışçıydı. Her ikisi de ülke için artı değerlerdi.

Ulusal emek ve gayrette kadının payını hor görmek hakkı kimseye verilmemişti. Türk kadınına belediye seçimlerine iştirak etme hakkının tanınması, yasama meclisine üye seçme ve seçilme hakkını elde etmesi yakın bir tarihte gerçekleşecekti. Türk kadınına, uzun süredir layık olduğu bu siyasi hakkın verilmesi Osmanlı'nın istibdat yönetiminden beklenemezdi. Demokrat Türkiye Cumhuriyeti bu konuda, faziletli şairinin yüksek eserini görmekte gecikmeyecek, kadına siyasal haklarını verecekti.

Bu konuşma 3 Nisan'da yapılmıştı. Aynı gün 1580 sayılı Belediye Kanu-

nu. TBMM'de kabul edilmişti. Bu yasa nedeniyle Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya 20 Nisan günü TBMM'de bir konuşma yapacak ve Türk kadınının Türk erkeğiyle eşit olduğunu belediye işlerinde kanıtladıklarını söyleyecekti.[7] Türk tarihinin her alanında ve her safhasında kadın erkeğiyle yan yana, her özveriyi yapmış, millet ve vatan işlerinde büyük feragatle her mahrumiyete, her cefaya ve her acıya katlanmış, milletin, vatanın felaket ve saadetine aynı hisle ortak olmuştu. Cumhuriyet, büyük ve yüksek faziletli Türk kadınının ortak eseriydi. Türk kadını, kendi evinin işlerinde olduğu gibi belediye işlerinde de etkin bir konum elde edecekti. Cehalet devrinden arta kalan kötü ve sakat zihniyetlerin sakil ve sakim mülahazaların Cumhuriyet'in ve inkılâbın temiz ve faziletli muhitinde yeri olamazdı. Kadınlar yakın bir gelecekte yasama organlarında da "faziletkâr" konumlarını elde edeceklerdi.

Kadın hakları konusunda otuzlu yılların başlarındaki bu olumlu hava meyvelerini vermekte gecikmedi. 1931 seçimleri için artık çok geçti. Ama dört yıl sonrası için hazırlıklar yapılıyordu. 1934 yılında, Malatya Milletvekili İsmet İnönü ve 191 arkadaşının verdikleri bir anayasa değişikliği teklifi ile kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanındı. 1 Mart 1935'te toplanan beşinci dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde on sekiz kadın milletvekili yer aldı.

Afet Hanım'ın Gazi'nin Huzurunda Kadın Hakları Üzerine Yaptığı Konuşma[8]

3 Nisan, Perşembe— Kadınların intihap haklarına dair ilk konferans, 3 Nisan 1930 Perşembe günü Türk Ocağı'nda Musiki Muallim Mektebi Muallimlerinden Afet Hanım tarafından verildi.

Ankara'nın bütün münevver kadın ve erkeği saat dörtte salonu doldurmuştu. Gazi Hazretleri, Kâzım ve İsmet Paşalar, Vekiller, Mebuslar gelmişti.

Tam dört buçukta, Afet Hanım ve Hamdullah Suphi Bey Samı'nin karşısına çıktı.

Hamdullah Suphi Bey, her güzel ve iyi harekete sinesini açan Ocağın; bu münevver Türk kızının yükselteceği davaya da yer verdiğinden dolayı duyduğu meserreti ifade ederek Afet Hanımı tanıttı.

Afet hanımın konferansını aynen derc ediyoruz:

Hanımlar, Efendiler;

Yüksek ictimaî heyetlerde, mücadele, fikir mücadelesi halinde olur. Vatandaş arzusunu gösterir; fakat ekseriyetin göstereceği arzunun muteber olacağını bilir. Intihap, ancak, tamam inkişaf etmiş, intizam sahibi cemiyetlerde görülür.

Hanımlar, Efendiler;

Intihap, hak mıdır? Vazife midir? İşte bu sorgu, bizi bugünün meselesi olmak lâzım gelen bir zemine sokacaktır.

Intihabın esaslı cihetı, vatandaşın intihapta reyini kullanması hakkıdır. İntihap, millî hâkimiyet prensibinin fiilen tatbikidir. Bunun için hak olduğu meydandadır. Diğer taraftan,

vatandaşlar, müşterek menfaat ve talilerine karar verirken hep beraber dikkatli olmak mecburiyetindedirler. Bu nokta, intihabı, vatandaşlar için bir vazife hükmüne koyar. Bu takdirde, intihap vazifesi, onu icraya kabiliyetli olduğuna hükmedilenlere raci olmak lâzım gelir. Görülüyor ki intihabın hem hak ve hem de vazife teâkki olunmasından, birbirine muarız iki nazariye çıkıyor.

İntihabın hak olduğu nazariyesi, milli hâkimiyetin ifadesidir; milli hâkimiyet ise, bilirsiniz, istisnasız, vatandaşların umumî heyetindedir. Buna binaen, sabiler ve delilerden başka bütün vatandaşlar erkek ve kadın intihap hakkına maliktir. Çünkü milletin her ferdi, millet içinde, kendi mevcudiyeti kadar, esaslı bir hakka maliktir. Çünkü milletin her ferdi, millet içinde, kendi mevcudiyeti kadar, esaslı bir hakka maliktir. Milli hâkimiyetin cinsiyet farkı gözetmeksizin milletin bütün azasına ait olduğunda elbette şüpheye mahal yoktur.

Hanımlar, Efendiler;

Bundan şüphe edenler demokrasi ve milli hâkimiyetin ne olduğunu anlamaktan aciz olan kimselerdir; asıl intihap hakkına kabiliyeti, liyakati olmayacak olan bu gibilerdir.

İntihap hakkının bütün vatandaşlarca tatbikine kanunen hiçbir mani bulunmamak lazımdır. Milli hâkimiyet cemiyetin yalnız bir kısmının lehine parçalanamaz.

İntihabın bir vazife olduğu nazariyesi taraftarı olanlar da intihabın umum millete ait bir hak olduğunu kabul ederler. Fakat şu noktayı ileri sürerler; millet umumi menfaatte kimlerin faal olması icap edeceğini tayin hakkına maliktir: İşte bu suretle intihap hakkını bir vazife yapan nazariyeye vasıl oluyorlar ve vazifenin, en iyi ifa edeceklere tahmilinden bahsediyorlar. Vergi verenleri rey sahibi yapmak yani (mahdut rey) ve intihapta asıl müntehip olan vatandaşların doğrudan doğruya reylerine müracaat olunmayıp vatandaşlara ikinci müntehip diye birtakım kimseleri intihap ettirdikten sonra onlar vasıtasıyla, mebus intihabını yapmak; yani (iki dereceli intihap), hep bu nazariyenin doğurduğu sakatlıklardır.

Bu iki nazariye birbirini nefyeden mahiyetlerini muhafaza ettikçe yanlıştır. Fakat onları makul ve mantıki bir surette birleştirmek mümkündür. Şöyle ki:

Bir ictimaî heyetin her azasının cemaatteki mevcudiyeti sebebiyle; intihap hakkını kullanarak, ictimaî arzusunu izhar ve ifade kabiliyeti vardır. Fakat, bu hakkı kullanacaklar hakkında, içtimaî nizamın mahfuziyeti için bazı ihtiyatlardan vazgeçilemez. Bu ihtiyatlar zamana ve memleketlere göre değişir. Her memleketin müntehipleri muhtelif olmakla beraber, milli hâkimiyet kanunlarına uymayacak hiçbir şey yoktur. Ancak ihtiyatlı olmak bahanesiyle intihap hakkını lüzumsuz darlaştırmamak lazımdır.

Hanımlar, Efendiler; artık asıl maksadın ifadesi sırası gelmiştir; kadınların intihap salahiyetleri.

Umumî Harp'ten beri, ekseri memleketler kadınların intihap salahiyetini kabul etmiştir. Amerika'da, İngiltere'de, Şimali Avrupa memleketlerinde kadınlar intihap salahiyetlerini tatbik etmektedirler.

Kadının siyasî ehliyetsizliğine mantıki hiçbir sebep yoktur. Bu hususta ki tereddüt ve menfi zihniyet, mazinin içtimaî bir halinin can çekişen bir hatırasıdır. Hatırasından bahsettiğimiz zihniyet papaz zihniyetidir. Sen Pol diyor ki: "erkeğe vesayada bulunmağı ve ona karşı nüfuz ihraz etmeği kadına müsaade etmem, kadın sakit kalmalıdır. Zira Âdem iptida ve Havva bilâhare tekevvün etmiştir..." Hanımlar, Efendiler; insanların menşeinin cahil olan bu havarî unutuyor ki erkeklere ilk nasihati, ilk terbiyeyi veren ve onun üzerinde ilk analık nüfuz ve tesirini tesis eden kadındır. Bazı memleketlerde, kadınlık hakkında devam ede gelen bu telakki artık bugünkü cemiyetlerin ahlaki ve iktisadî hallerine uymamaktadır.

Kadınları siyasî haktan mahrum etmek lüzumunu, kadınla erkek arasında işbölümü kaidesinin bir neticesi gibi gösterenler vardır. Hâlbuki iş bölümü fikrine kadınlara ve ne de erkeklere ifa edemeyecekleri vazifeler tevdi olunmamalıdır neticesini meydana koyar. Hâlbuki efendiler; kadının umumî ve siyasî vazifeleri, ifaya ehliyetli olmadığını, ispata imkân yoktur, çünkü aksi dünya yüzünde fiilen sabit olmuştur. Kadın, bugün, istenilsin istenilmesin umumî ve iktisadî hayata samimi bir surette karışmıştır. Kadın, bugün, tezgâhlarda, fabrikalarda, büyük mağazalarda, ticarethanelerde, memurluklarda, bilcümle umumi hizmetlerde çalışmaktadır. Rusya'da en faal sınıflarda, fiilen askerlik vazifesi de yapmaktadırlar.

Hanımlar, Efendiler; kadınların daha uzun müddet sabiler, eblehler, mecnunlar arasında sayılmayacağının söylendiği günden bugüne kadar yarım asırdan fazla zaman geçmiştir. İngiltere'de "sufrajet"lerin senelerce teşebbüs ettikleri şiddetli mücadeleler safhalarını ve bu mücadelelerin mucip olduğu hadiseleri burada teşhir edecek değilim; fakat yalnız hatırlatmak isterim ki kadınların siyasî haklarını tanımak için, ayni hadiselerin görülmesine, demokrasinin ihtiyacı yoktur. İngiltere'de, 1902'de yapılan bir kanun "kadınlık dolayısıyla her türlü ehliyetsizliğin kaldırıldığını tasdik etmiştir. Şimdi, İngiliz kadınları kazaî vazifeler dâhil olduğu halde her türlü vazifeleri yapmaktadırlar.

Şimali Avrupa, memleketlerinin kâffesi, bugün kadınlara rey hakkı vermiştir. Finlandiya'da 1906'dan beri yirmi dört yaşında bulunan erkek ve kadın bilcümle Finlandiyalılar intihap hakkını haizdirler. Finlandiya kadınları siyasî hayata pek faal bir surette iştirak etmektedirler. 1908'de Meclis'te 25 kadın aza vardır. Finlerin menşei, Altay olan bir Türk kavmi olduğunu da hatırlatmak isterim. Norveç'te 1907'den beri, 25 yaşında bulunan her Norveçli kadın rey vermek hakkına maliktir. Danimarka'da 1915'ten beri, 25 yaşında bulunan her erkek ve her kadın intihap hakkına maliktir. İsveç'te 1919'dan beri, 23 yaşında kadınlar intihap hakkına maliktirler.

Almanya'da, bugün, kadınlar intihap etmek ve intihap olunmak hakkına maliktirler. Yeni Alman Kanunu Esasisi'nin 109'uncu maddesinde şu vardır: "Bilcümle Almanlar kanun muvacehesinde müsavidirler. Erkekler ve kadınlar esas itibarıyla ayni siyasî haklara ve vecibelere maliktirler." Yeni Avusturya Cumhuriyeti'nde dahi kadınlara intihap ve intihap olunmak hakkı verilmiştir. Polonya'da, 1921'den beri, 20 yaşını ikmal etmiş kadınlara intihap hakkı verilmiştir. Çekoslovak 1920 Kanunu Esasisi kadına intihap etmek ve intihap olunmak hakkını vermiştir.

Şimali Amerika Birleşmiş Cumhuriyetleri'nden kadının intihap hakkını ilk tanıyan Vyoming Devleti olmuştur. Vyoming Devleti, bu tecrübesinden fevkalade memnun ve müftehir kalmıştır. Hatta dünyanın her tarafındaki parlamentolara, 1894'te bir teklif göndermek lüzumunu hissetmiştir. Bu teklif şu suretle başlıyor: "Müstebit bir kanunlar heyetine ihtiyaç hissetmeksizin hiç kimseye zarar vermeksizin kadınların reyleri, memleketten cinayetleri, fakrı ve şerr'i def'e hadim olmuştur..."

Bundan sonra, Amerika cumhuriyetleri birbirini takiben kâmilen aynı esası kabul etmiştir. 1920'de neşrolunan Kanunu Esasi'de kadınlık ve erkeklik dolayısıyla intihap hakkı hiç kimseye reddedilmeyecektir... metni neşir ve ilan edilmiştir. Bu metin mucibince 20 milyon kadın intihap hakkını ihraz etmiş ve 1920'de reisicumhur intihaplarını iştirak eylemişlerdir.

Cenubi ve Garbi Avustralya'da daha 1902'de kadınların intihap etmek ve intihap olunmak hakkı mevcut idi. Cenubi "Nuvel Gal"de 1902'de ve "Tasmanya'da 1903'te ve Queensland'da 1905'te kadınların intihap etmek ve intihap olunmak salahiyeti kabul olunmuştur. Hukuku amme mütehassısları Avustralya'da kadınların intihap etmek ve olunmak haklarının kullanılması yüzünden mesut neticeler husule geldiğini müşahede etmekte müttefiktirler. Birçok müşahedeler arasında bilhassa kadınların mecliste mevcudiyetleri parlamentonun ahlâk seviyesini dahi yükselttiği beyan edilmektedir.

Bu yaptığımız kısa teşhirden kolaylıkla anlaşılmaktadır ki, kadınların intihap etmek ve intihap olunmak hakkının kabul ve tasdiki lehine olan umumi hareket çok kuvvetlidir. Kadınlar, bu haklarını, istensin istenmesin behemehâl alacaklardır. Bugün muhtelif memleketlerde 160 milyon kadın, mebus, nazır, elçi olmak hakkını haiz bulunuyor. Bunu da söylemeliyiz ki kadınlara intihap hakkı verilmekle bütün kadınların evini barkını bırakıp fırka mücadelelerine başlayacağını zannetmek doğru değildir.

Hanımlar, kadınlığın siyasi ideali olan bu hakka malik olmasını isteyen kadınlar, ictimaî ve siyasî fikir ve terbiyede her gün daha ziyade yükselmelidirler. Bu nokta hiçbir zaman unutulmamalıdır. Kadınlar, ancak siyasi terbiyeye malik oldukları zaman gerçekten hür olduklarını hissedebilirler. Ancak bu takdirde evlatlarına hürriyetin kutsiyetini telkin edebilirler.

Hanımlar, Efendiler; Türk tarihinin en eski safhaları tetkik olunursa devleti temsil eden yalnız devlet reisi olmayıp onunla beraber hatunun da bu temsilde müşterek olduğuna dair vesikaların az olmadığı görülür. Türk milletinin evvel ve ahar umumî hayatı göz önüne getirilirse kadınları erkeklerin yaptıkları, yapabilecekleri işlerin en ağırında dahi faaliyette görürüz. Tarlada, ormanda, sürüde, pazarda, her yerde ve her işte erkeklerle yan yana ve bazen onlardan daha fazla çalışmaktadırlar.

Hanımlar, Efendiler; mütemadi seferler ve meydan muharebeleri içinde yüzen Atilla ordularının erkekleri kadınlardan ayrı mı muharebe ediyorlardı? Kadınlar da erkeklerle beraber ayni sefer ve aynı muharebe müşküllerini iktiham etmiyor muydu? Orlean meydan muharebesinde kadınlar erkekler, ayni kahramanlığın müşterek uzuvları halinde birbirinin yardımcısı olmadılar mı? Türk kadınının kabiliyeti, ehliyeti ve memleket işleriyle alaka ve iştigalini ispat eden misaller bilhassa, kurtuluş mücadelesinde az mıdır?

Hülasa; Hanımlar, Efendiler; Kadın intihap etmek hakkını ihraz etmelidir:

- Çünkü, demokrasinin mantığı bunu icap ettirir;

- Çünkü, kadının müdafaa edeceği menfaatler vardır;

- Çünkü, kadının cemiyete ifa edeceği vazifeler vardır;

- Çünkü, kadının siyasî haklarını tatbik etmesi kendisi için faydalıdır.

Demokrasi prensibi şunları icap ettirir: Aklı başında her fert şahsiyetini, muhafaza ve temin edebilmek için, bir siyasî iktidarla mücehhez olmalıdır.

Efendiler, kadın insandır ve aklı başındadır. Millet efradı, birbiriyle istişare etmelidir; kadın milletin azasındandır.

Hanımlar, Efendiler; Cumhuriyetimizin politika rejimi müsavat prensibine istinat eder. İntihap sandığı önünde en ümmî ile en büyük devlet adamı müsavidir. Kadın niçin bu müsavattan hariç tutulsun? Umumî hizmetlerin hüsnü idaresinde erkeklerin olduğu kadar kadınların da menfaatleri vardır. Kadınların müdafaa edeceği iktisadî menfaatleri vardır. Kadınların içtimaî heyetin teşkilâtı hakkında bildirecekleri fikirleri vardır. Kadın muktesittir, sulhperverdir.

Hanımlar, Efendiler; milli say ve gayrette kadının hissesini hor görmek hakkı kimseye verilmemiştir. Türk kadının belediye intihaplarına iştirak hakkının tanınması; teşrii meclise aza intihap etmek ve intihap olunmak hakkının yakın zamanda tasdik ve tatbik olunacağına şüphesiz, mesut bir mukaddemedir. Türk tarihinin bu devrine kadar, Türk kadınlarına, çoktan çok layık olduğu bu siyasî hakkını vermek tabiatıyla mazinin istibdat idarelerinden beklenemezdi; fakat demokrat Türk Cumhuriyeti'nin bu hususta da, fazilet ll şlarının yüksek eserini görmek, elbette lüzumundan fazla, gecikmeyecektir.

Hanımlar, Efendiler; ben bu inanışla, yüksek huzurunuzdan çekiliyorum.

Belediye Seçimleri ve Kadın [9]

1580 numaralı Belediye Kanunu'nun 3 Nisan 1930'da Büyük Millet Meclisi'nde kabulü münasebetiyle 20 Nisan 1930 tarihinde Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Beyin irat ettiği nutuk:

Muhterem Efendiler,

Bu lâyihanın açık vasıflarından ve inkılâpçı hükümlerinden biri de Türk kadınını Türk erkeğiyle zaten müsavi olan şerefli hakkını belediye işlerinde de tamamiyle tayin etmesidir. Türk tarihini her sahasında ve her safhasında erkeğiyle yan yana her fedakârlığı yapan millet ve vatan işlerinde büyük feragatle her mahrumiyete her cefaya ve her acıya katlanan milletini vatanın felâket ve saadetlerine aynı hisle iştirak eden büyük ve yüksek faziletli Türk kadını müşterek eseri olan bu cumhuriyette elbette ve elbette, kendi evinin işlerinde olduğu gibi belediye işlerinde de temiz ve ciddi mevkiini alacaktır. (Bravo sesleri, alkışlar).

Istikbal ve cehâlet devrinden arta kalan kötü ve sakat zihniyetlerin sakil ve sakim mülâhazaların cumhuriyetin ve inkılâbın temiz ve faziletli muhitinde yeri yoktur. (Alkışlar)

Kadınlarımızın yakın senelerde teşrii meclislerde de faziletkâr mevkilerini ihraz edeceklerine şüphe yoktur. (Alkışlar)

DİPNOTLAR

1 Naci Sadullah, "Kadınlar Birliği'nde Bir Saat", *Yedi Gün*, no. 83, 10 Birinciteşrin 1934, s. 3-4.

2 Prof. Dr. A. Afetinan, *Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1969, s. 3.

3 Zafer Toprak, *Darwin'den Deraim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, İstanbul: Doğan Kitap, 2012.

4 "Türk kadınının intihap hakkına dair mühim bir konferans," (Musiki Muallim Mektebi muallimlerinden Afet Hanım tarafından ...) *Ayın Tarihi*, cilt 22, no 73, Nisan 1930, s. 6034-6043; *Türk Yurdu*, Sayı 27-28, Mart-Nisan 1930, s. 60-68.

5 "Birden fazla kadın almak faydalıdır," *Yakın Tarihimiz*, cilt 1, sayfa 37.

6 "İlk Medeni Nikâh, 36 Yıl Önce Kıyılmıştı," *Yakın Tarihimiz*, cilt3, sayfa 252.

7 B.M. Meclisinde Belediye layihasının müzakeresi münasebetiyle Dahiliye Vekilinin irat ettiği nutuk (Şükrü Kaya), *Ayın Tarihi*, sayı 64, Nisan 1930, s. 6020.

8 *Ayın Tarihi*, cilt 22, no 73, Nisan 1930, s. 6034-6043; *Türk Yurdu*; Sayı 27-28, Mart-Nisan 1930, s. 60-68. "Türk kadınının intihap hakkına dair mühim bir konferans," (Musiki Muallim Mektebi muallimlerinden Afet Hanım tarafından ...)

9 B.M. Meclisinde Belediye layihasının müzakeresi münasebetiyle Dahiliye Vekilinin irat ettiği nutuk (Şükrü Kaya), *Ayın Tarihi*, sayı 69, Nisan 1930, s. 6020.

BİZANS İMPARATORLUĞU'NDA

KÖYLÜLER VE TARIM*

JOHANNES KODER

Bizans döneminde tarım alanında bağımlılığın çok çeşidi olmasına rağmen (toprağa bağlılıktan çıkarak ortak vergi sorumluluğu üzerinden geçip toprak sahipleriyle kira anlaşmasına varana kadar), bireysel hürriyet yalnızca kanunlardan dolayı değil, prensipte de dokunulmaz olarak kaldı; bir kast düzenine de tâbi değildi. Bizans'a ait bir başka özellik de tarımda faal olan çok sayıda keşiş ve rahibenin olmasıdır, bu toprak sahibi ve tarım işletmeleri olan manastırların sayısının çokluğuyla da ilişkilidir.

ÇEVİREN: PERİ EFE

Tarım ve köysel yaşam biçimleri bütün sosyal sınıfları keserek tüm endüstri öncesi devletlerin ve devlet benzeri siyasi örgütlenme türlerinin iktisadi yapılarında baskındır. Bu, Konstantinopolis'in 4. yüzyıl başlarındaki kuruluşundan 1453'te Osmanlılar tarafından fethine kadar geçen bütün varoluş süresi boyunca Bizans İmparatorluğu için de geçerlidir. Dolaylı ya da dolaysız olarak nüfusun %90 kadarı üretici köylü ya da büyük toprak sahibi, tüccar veya tarımsal ürünü kara ya da deniz yoluyla taşıyanlar olsun bir şekilde tarımla ilgiliydi. Her koşulda şundan yola çıkılabi-

Tarla işi, Konstantinopolis'ten minyatür, 11. yüzyıl.

Bütün resimler Allain Ducellier, Byzanz. Das Reich und die Stadt, Campus, 1990 Köln kitabından alınmıştır.

lir; Bizans için (tıpkı geç antik dönem Roma İmparatorluğu'nda olduğu gibi) başlıca üç çıkar grubu açısından bakıldığında tarımdaki sorunların çok etkili ve her birinde farklı olan temel özellikleri vardır: Halkın büyük bir kısmı için bu sorun günlük ekmek demek iken, zenginler için yatırım ve sermayenin üretimi, devlet yönetimi içinse özellikle şehirde yaşayan kitlelerin ve orduların iaşesi, bunlardan da önce vergi tahsilâtı demekti.

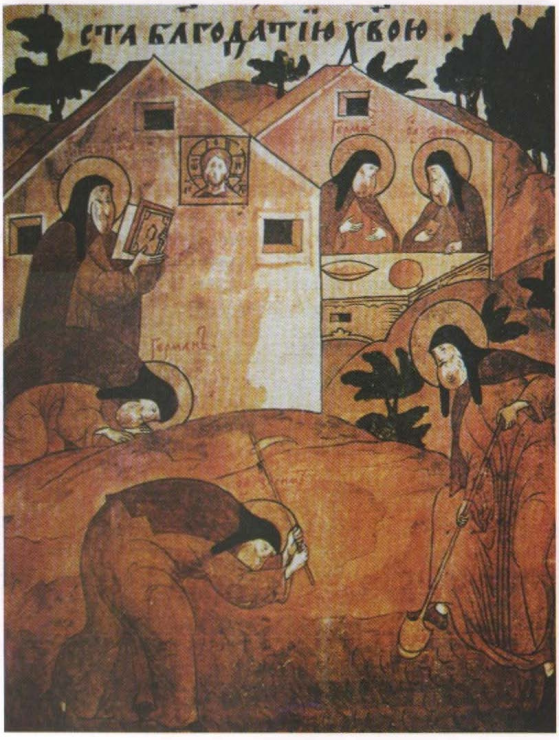
TARIMIN KOŞULLARI

Esasen tarımın -bütün ekonomi ve devletin de- bugünle karşılaştırıldığında doğal ve özellikle de iklim koşullarına görece büyük bir bağımlılığı olduğu dikkate şayandır. Jeolojinin ve tek tek alanların yüzey şekillerinin uygun olup olmamasının burada canlandırıcı ya da ket vurucu etkisi vardır, çünkü Bizans dönemindeki insani etki alanının kullanılan olanakları bugüne göre büyük ölçüde azdı (bugün dahi kullanılabilir tarımsal alan Yunanistan'da yalnızca %30, Türkiye'de ise yalnızca yaklaşık %20 'dir). Bu kısmen erken Bizans döneminden itibaren ve özellikle de Balkan Yarımadası'ndan göç eden Slavlar tarafından iyileştirilmiş ziraat yöntemleriyle, bölgeye uygun tahıl türlerinin (ekimlik yulaf, ekimlik buğday ve çavdar) güçlendirilmiş ziraatıyla ve iki ya da üç tarla ekonomisinin (nadasın dâhil edilmesiyle) uygulanmasıyla bir ölçüde kompanse edilmişti. Bununla beraber tarımsal üretim azdı: Tarımla yaşayan ortalama bir aile (4-5 kişilik) kural olarak kendisinden başka bir aile ve bir iş hayvanından fazlasını beslemezdi.

Bizans'ın büyük bir kısmı, yağmur miktarının yıldan yıla önemli değişiklik gösterdiği yarı kurak iklim kuşağında yer aldığı için üretim düzensizdi. Bu sayılan sebeplerden ve önceden tahmin olanaklarının kısıtlı olması yüzünden - iklimsel, politik (ürünün savaşlar ya da iç huzursuzluklardan dolayı yok olması, ürün taşıma gemiciliğinin korsanlardan ve deniz savaşlarından dolayı zarar görmesi) sebeplerden ya da başka bir sebepten olsun (örneğin bir tarım zararlısı) sadece bir yılın mahsulünün bereketsiz geçmesi karmaşık felaketlere yol açabilirdi: Temel gıda maddelerinde aniden ortaya çıkan bir sorun sıklıkla örtülü bir fiyat yükselmesine yol açardı; "örtülü", çünkü satılan her birimin fiyatı (bu onun için ödenen bakır sikke demek) aynı kalıyordu, ama bu fiyata arz edilen miktar azalıyordu. Bu, özellikle büyük şehirlerdeki, daha da özel olarak Konstantinopolis havzasındaki tahıl ve diğer gıda maddeleri depolarının yağmalandığı isyanlara yol açabilirdi. Böyle bir durum örneğin 1071'deki Malazgirt Savaşı'ndan sonraki yıllarda Van Gölü'nün yakınlarında vuku buldu. Selçuklular imparatorluğun Asya'daki topraklarının büyük bir kısmını fethetmişlerdi ve Konstantinopolis'in Batı Anadolu'daki bereketli nehir vadileri ve kıyı bölgeleri olan o zamanki ana iaşe bölgelerini yağmalamışlardı. Konstantinopolis'in temel iaşesinin tekrar normale dönmesi o zaman epey bir süre gerektirmişti. İmparatorluğun Avrupa'daki topraklarından Teselya ovaları ve Karadeniz'in batı kıyıları yeni önemli ürün sağlayıcı bölgelerden sayılıyordu.

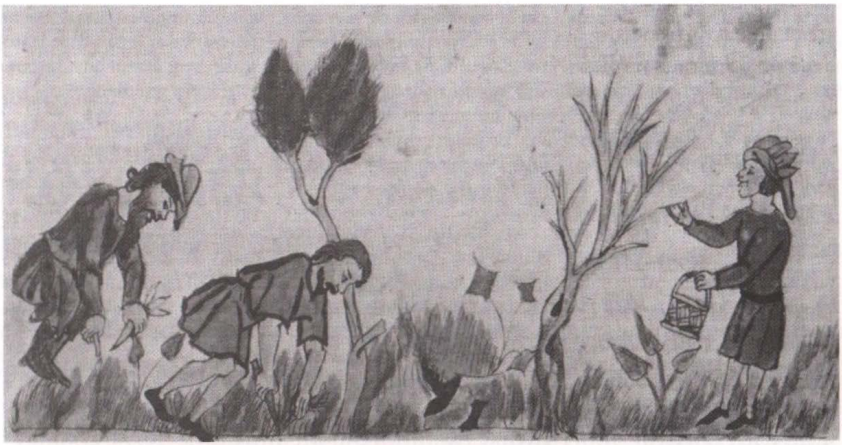
KÖYLÜ NÜFUSU

Köylü nüfusun durumunu değerlendirirken, Bizans İmparatorluğu'nun toplamda seyrek bir nüfus yoğunluğuna sahip olduğu gerçeğinin çok önemli bir faktör olduğunu unutmamak gerekir. Erken Bizans döneminde bile sıklıkla kaliteli tarım alanlarının eksikliği değil, iş gücünün eksikliği baskındı. Bu sorunla ilgili çözümler, 4. yüzyıldan itibaren taşradan kaçış ile köylülerin toprağa bağlılıkları yoluyla mücadelede ve ekili olmayan alanlara zorunlu yerleştirmeyle birlikte bir köyün üretimi ve vergileri için devlete karşı ortak mükellefiyetinde ortaya çıkar (*adiectio sterilium*, Yunanca *epibole*). 6. yüzyılda demografik açıdan "geç dönem antikitesinin sonu" olarak değerlendirilmesi gereken ve Akdeniz havzasındaki nüfusun

Çalışan keşişler. Çapayla tarlada çalışanlar ve el yazmalarını kopya edenler.

Licevoj Elyazmasından minyatür, 11. yüzyılın ikinci yarısı.

Karışık ekimli bahçe.

Eyüp kitabı, Par. Graec. 135, Bibliothèque Nationale, Paris.

Konstantinopolis, Büyük Saray'dan mozaik detayı, 5. yüzyıl.

belki de yaklaşık üçte birini alıp götüren 40 yıl süreli "Iustinianus" vebasından sonra ortalama yoğunluk km² başına en fazla 20 nüfusa ulaşmış olmalı. Bunu izleyerek Bizans İmparatorluğu'nun yüzyıllar sonra-İmparator II. Basileios'un (hkm. 976-1025) seferlerinin ertesinde ortaçağda en geniş sınırlara ulaştığında (yak. 1,2 milyon km²) tahminen onsekiz-yirmi milyonluk bir nüfusu vardı.

Başta da söylendiği gibi köylü nüfusun ister köy ister şehir yerleşimlerinde ya da tek tek çiftliklerde yaşasın Bizans'ın toplam nüfusunda baskın bir payı vardır. Burada ağırlıklı bir unsur da keşişliktir: Keşiş yerleşimlerinin payı (her büyüklükteki manastırlar, keşiş köyleri ve inzivagâhlar) Bizans'ta zaman zaman toplam yerleşim sayısının %15'inden fazladır. Sakinleri -keşişler ve rahibeler- çocuklar ile gençler ve yaşamlarının akşam zamanını (kırk üstü anlamında) Tanrı'ya yakın geçirmek için manastıra gelen yaşlılardır. Kısaca keşiş yerleşimleri büyük ekonomik anlamı olan önemli bir demografik unsurdu. Bu yerleşimlerin doğrudan tarımda ya da ormancılıkta aktif işletme işlevleri vardı. Bunların mensupları manastırların tarla, bahçe ve ormanlık mülklerinde çalışırlardı. Ayrıca bunlar büyük toprak sahibiydiler. Dünyevi mülkiyete geri dönmesi mümkün olmayan dini vakıflar sayesinde çoğunlukla nitelik olarak en iyi topraklara sahiptiler (bunları daha sonra işlemeye devam edip etmemelerinin ya da nadasa bırakmalarının bir önemi yoktu).

Geç 6. yüzyıldan itibaren Balkan Yarımadası'ndaki Slavların toprak elde etmesi ve keza 7. yüzyılın ilk yarısından itibaren ilerleyen Müslüman fetihleri yapı değişikliklerine yol açtı: Önce Slav göçmenler özellikle dağlık alanlarda yeni, işlenmemiş ya da sadece otlak amaçlı kullanılmış az verimli toprakları işlemeye başladılar. Sonra da Anadolu'daki (ve kısa süre sonra da Balkan Yarımadası'nda) askeri bölgelerdeki (*thema*'lar) Bizans ordusu yeniden biçimlendi. 8. yüzyılın ortasından sonra *thema* askerlerine artık maaş ödenemez olunca imparatorlar giderek onlara bunun yerine daha çok, devlet arazisinde ya da sahipsiz topraklarda "askeri mülk" (*stratiotika ktemata*) verme yoluna gittiler. Kısa sürede bu mirasla devredilir oldu, her defasında mülk başına bir aile üyesi askere gidiyordu. Sonunda Bizanslıların askeri yönetim sınıfı Arap hücumlarını takip eden *reconquista* içinde Doğu ve Orta Anadolu'nun yeniden fethedilen bölgelerinde muazzam toprakları kendilerine bağladılar. Vergi toplamada ve imparatorluk otoritesinin tanınmasında olumsuz etkisi olan büyük toprak sahipliğiyle bu mücadeleye ya da en azından genişlemenin durdurulmasına orta Bizans döneminde birçok ek kanun adanmıştı. Buna rağmen büyük toprak sahipliğinin baskın olması yalnızca "Güçlüler"in (yun. *dynatoi*) küçük çiftçilere karşı saldırgan yayılma politikasında değil, yükselen vergi baskısında ve keza imparatorluk mül-

tezimlerinin baskılarında yatıyordu. Bunların baskısı altında çiftçiler çok acı çekiyordu. Mülk sahibi zengin üst sınıfın "koruma"sı altında olmayı daha sonra topraksız bir kiracı olarak (*paroikoi*) bir zamanlarki mülklerini işlemeye devam etmek için tercih ediyorlardı.

Buna rağmen köylüler Bizans'ta hukuken özgürdü. Geç Antikite geleneğinde bir aileyi geçindirebilen, az ya da hiç artı değer üretmeyen küçük işletmeler ve büyük araziler vardı. Erken dönemde uzun süreli kira anlaşması yapan kiracıların (*kolon*) sayısının çok olup olmadığı, 6. yüzyıldan sonra (muhtemelen 700 civarlarında oluşan) *Nomos georgikos* (Köylü Kanunu) ve diğer kaynaklarda (toplamda az sayıda) gösterilir. Bu, köy cemaatlerinin gerek yapısal gerekse mali olarak farklı şekillerde zenginleştiklerini, çoğunlukla toprak mülküyle donanmış köylülerin baskın olduğunu ve kiracıların da zenginden sayıldığını göstermelerinden anlaşılır. Her koşulda kanun koyucu için, o zamanda dahi, ilgisinin odağında para veya ürün vergilerinin yasaca belirlenmiş köyün toplu vergilendirmesi biçiminde tedarik edilmesi vardır. Köylü nüfus, buna çoğu köy papazı da dâhildir, Bizans'ta hukuki olarak değilse de bundan daha fazla ekonomik olarak farklıdır. Mevzuatta ve hemen hemen yalnızca geç Bizans dönemine ait toprak kayıtlarına bağlı ulaşabildiğimiz vergi defterlerinde (*praktika*) küçük ve orta ölçekli köylüler, *aktemones* (iş hayvanı olmayan mülksüzler), *boidatoi* (az toprağı ve bir iş hayvanı olanlar) ve *zeugaratoi* (toprak sahibi ve bir çift iş hayvanı olanlar) şeklinde tasnif edilir. Bu bölümleme kiracılar ve mülk sahipleri için aynı şekilde geçerlidir.

GIDA MADDESİ İAŞESİNDE TARIMSAL ÜRÜNLER

Burada Bizans İmparatorluğu'nun iklim olarak farklı bölgeleri ve buna uygun olarak da çeşitli üretim olanakları olduğunu akılda tutmak gerekir. Genel olarak köylülerin ilk elde tarla ve bahçe ekimiyle (daha az olarak da hayvancılıkla) uğraştığından hareket edilebilir. Her şeyden önce buğday ve arpa, daha az olarak yulaf ve diğer tahıl çeşitleri, devamen de çok sayıda baklagil (bezelye, nohut, acı bakla, mercimek, Hint baklası, bakla ve diğer fasulye türleri) yetiştiriyorlardı. Bunlar hem depolamaya hem de nakliyata uygundu. Pirinç ekimi ise ilk kez Osmanlılardan öğrenildi.

Verdiği bilgiler 10. yüzyıldan başlayıp 6. yüzyıla oradan da Geç Antikite'ye uzanan bir tarım el kitabı olan *Geoponika*'ya ve başka kaynaklara göre şu bitki türleri yaygındır: Hindibağ, salatalık, havuç, sarımsak, lahana, mühliye, tere, alabaş, bazı kabak türleri, marul, farklı pırasa türleri, pazı, patlıcan, kara pazı, kavun, turp, göbek lahana, acı marul, soğan ve marulun değişik türleri. Ispanak ilk kez 12. yüzyılda belgelenmiştir. Buna ek olarak tabii ki iklime uygun olan üzüm ve zeytin ziraatı vardır. Meyve türleri ise şöyleydi: Elma, armut, kiraz, ceviz ve incir, daha az olarak ayva, erik, nar, kestane, badem. Turunçgillerin ekimi ilk kez geç ortaçağda İtalya'dan alınmış olmalı (limon, turunç belgelenmiştir).

Tatlandırma ana maddesi olarak balın yanında keçiboynuzu meyveleri (yun. *keratia*) kullanılıyordu. Bunun şerbeti ve ezmesi tatlı ve şekerlemelerin ana maddesiydi (*Karat* denilen eşit ağırlıktaki tohumları ayrıca ağırlık ölçü sistemlerinin temelini oluşturdu). Bizanslılar Araplardan şeker kamışı ekimini ve işlemesini öğrendiler (Kıbrıs'ta Haçlılar zamanından kalan bir şeker fabrikasının kalıntıları vardır).

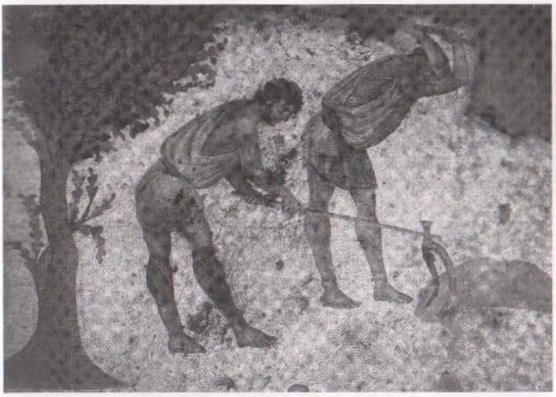
Bazı ziraat ürünlerinin üretim yerlerinde işlenmesine devam edildi; bunun için yüksek yatırım bedelleri yüzünden sıklıkla yerel topluma ait olan tahıl değirmenleri (su, rüzgâr veya el değirmeni), zeytini değerlendirmek için gene değirmen ve tabii üzüm presi gibi özel yerler kullanıldı. Bazı köylüler gündelik yaşamlarında elzem olan el işlerinin yanında demircilik, nalbantlık yapıyor veya marangozluk ya da dericilikle (kayış ve eğer için) uğraşıyordu.

İki öküz tarafından çekilen saban.

12. yüzyıl Cod. Vatopedi 620.

Orduların ve şehirlerin özellikle de büyük şehirlerin (Konstantinopolis ile Thessalonike'yi vurgulamak gerekir) iaşesi için depolama ve buna bağlı olarak da gıda maddelerinin farklılık gösteren doğal dayanıklılıkları önemliydi. Temel gıda maddesi olan tahıllar erken Bizans yüzyıllarında (Roma geleneğiyle) hâlâ Mısır'dan

Bizans'ta tarımda başından beri yeterince alet kullanıldığına dair.

Konstantinopolis, Büyük Saray, 6. yüzyıl.

Arıcılık.

Nikandros'un yılan ısırıklarıüzerine yazısından, Par. Graec.247, Bibliothèque Nationale, Paris.

annona (bir tür zorunlu ayni vergi ç.n.) biçiminde İskenderiyeli tahıl filoları ile Konstantinopolis'e geliyordu, daha sonra ağırlıkla Anadolu'dan ve 11. yüzyılın sonundan itibaren de yukarıda söz edildiği gibi Teselya ve Batı Karadeniz kıyılarından gelmeye başladı: Başkentin ve çevresinin tahıl depolarında (*horrea, granariai* yun. *sitones*) birkaç yıl muhafaza edilirlerdi. Baklagiller, zeytin, zeytinyağı ve şarap da uzaktan taşınabilir, kayda değer bir kalite kaybı olmaksızın uzun süre depolanabilirdi. Çoğu sebze ve meyve türleri buna karşın ya taze olarak pazarda satılır ya da nakletme için pahalı yöntemler gerektirir. Bu yüzden bilhassa alıcıya yakın bölgelerde yetiştirilirlerdi.

Kısacası depolama değişik sebeplerden önemliydi. Meyvede kurutma, karamelize etme ve marine etme, sebzelerde tuza ya da tuz-sirke karışımına yatırma yöntemleri kullanılıyordu. Bu sonuncusu bugün de bilinen bir konserveleme yöntemidir, özellikle soğan, salatalık, değişik pancar ve lahana türlerine uygulanır (Doğu Akdeniz havzasındaki dillerde turşu olarak bilinir). Şarabın reçineyle (yun. *retsina*) olgunlaştırılması da dayanıklılığını sağlardı.

HAYVANCILIK VE BALIKÇILIK

Benzer ve başka sebeplerden balık keza et kurutma, tütsüleme veya tuzlama yoluyla konserve edilirdi. Çoğu balık türü dayanıklılığının az olması bir yana ayrıca pahalıydı, zira pazarın sonunda günlük balıklardan satılmayanlarının derhal işlenmesi gerekirdi. Et de pahalıydı, -karakteristik olarak askerler için en başta gelen demir rezervi olarak ilk elde ucuz ama kalorice zengin olan domuz yağı sayılırdı. Ayrıca et dini sebeplerle de menüde sık yer almazdı: Dört Oruç zamanı (İsa'nın doğumundan önce tutulan oruç, Paskalya öncesi Büyük Oruç, Petrus ve Paulus'tan ve Meryem'in Göğe Çıkışı'ndan önce tutulan oruçlar) ve bütün yıl boyunca kilisenin Çarşamba-Cuma oruçları, toplamda yılın yarısında oruç tutulduğu anlamına gelir; gerçi oruç tutma konusundaki katılıklar değişse de bu durum sonuçta et yeme zevkini dışarıda bırakır.

Bu bağlamda köylülerin otlakçılığı kural olarak yan iş ve aile gereksinimleri ölçüsünde yaptıklarından yukarıda geçen *Nomos georgikos*'ta söz edildiğini vurgulamak lazım. Bu kaynağa göre -kölelerin de baktığı- sürüler cemaat topraklarında otlarlar ve her şeyden önce tarıma zarar veren bir unsur olarak görülürler. Bunun yanında göçebe ve yarı göçebe hayat tarzıyla sadece hayvancılık yapanlar vardı. Bu sonuncular 20. yüzyılın içlerine kadar uzanan bir sürede Yunanistan Vlahlarının yaptığı gibi yılda iki kez, belirli olan yazlak ve kışlaklarına giderlerdi. Sürülerini sahipsiz topraklarda otlatırlardı. En çok koyun, keçi, domuz beslerlerdi ve *Eparh* defterinden (9./10. yüzyıl Konstantinopolis valisinin topladığı lonca kuralları) öğrendiğimiz gibi belirli zamanlarda (özellikle Paskalya ve diğer bayramlarda ve her bir oruç döneminin sonunda) pazarlara getirirlerdi.

Sığırlar etleri için beslenmezdi pek, ağırlıkla tarlada iş hayvanı olarak kullanılırlardı. Yük taşıma hayvanı olarak katırlar, Anadolu'da develer ve daha zayıf ama ucuz olan eşekler iş görürdü. Buna karşın atlar binek hayvanı ve askeri amaçlarla kullanıldıklarından iş hayvanı olarak seyrek görülürdü. Hayvancılık yapanlar muhtemelen dayanıklı süt ürünlerinin de ana üreticileriydiler (öncelikle peynir, ekşi kaymak ve ekşi süt).

Selçukluların toprakları ele geçirmeye başlaması 11. yüzyılın sonlarından itibaren aslında İç Anadolu'da tarım alanı olarak kullanılan büyük bölgelerin otlaklara dönüşmesini beraberinde getirdi. Bu sadece toplumsal değişikliklere yol açmadı -Türk boylarıyla göçebe hayat tarzının Anadolu'da yayılması zaman olarak yenidir-, doğada etkisi uzun süren müdahalelerin

önünü açtı: Koyunların, özellikle de keçilerin yaygın ve yoğun otlatılması ormanların ve makiliklerin azalması ve söz konusu bölgenin bozkırlaşması sonucunu doğurdu.

GIDA İAŞESİ DIŞINDA KALAN TARIMSAL ÜRETİM

Bazı tarım faaliyetleri gıda maddesi üretiminin dışındaydı. İklim olarak uygun olan bölgelerde dut ağacının büyük alanlarda yetiştirilmesi önemlidir, daha erken Bizans döneminde Suriye-Filistin havzasında, sonra ortaçağda özellikle Konstantinopolis'in çevresinde, Peloponnessos'ta ve Güney Yunanistan'da (Theben). Buradan II. Roger yönetimindeki Normanlar ipek dokumacı kadınları Palermo'ya kaçırmışlardı, bu da Sicilya'daki ipek endüstrisinde bir canlanmaya yol açtı.

Dut ağacının yaprakları ipekböceğinin yiyeceğidir, teknik sebeplerden tırtılın beslenmesi ve ipeğin elde edilmesi dut ağacı plantasyonlarının mekân olarak yakınında yapılırdı. İpek, Konstantinopolis ve adı geçen bölgelerdeki endüstriyel ölçülerde ve devletin kontrolü altında üretilirdi (bununla ilgili düzenleme de yukarıda bahsi geçen *Eparch* defterinde bulunur).

Gıda maddesi üretimi dışında kalan diğer tarım faaliyetleri arasında özellikle şunları saymak gerekir: Pamuk, lifketeni ve yağ keteni ziraatı, balmumu üretimi (mumların ana maddesi olarak), özellikle Sakız Adası'ndaki sakız çalılıklarından elde edilen reçinenin toplanması (ilaç ve tatlılarda, ayrıca şarabın korunmasında kullanılan ana madde olarak) dikkate değerdir. Bu hammaddelerden ürün yapılması teknik olarak ipek üretiminden daha az pahalıdır. Bu yüzden, odun külünden sabun yapmak gibi ev endüstrisi çerçevesinde de üretilebilirdi.

Çocuk ve eşek. Taşra hayatından bir sahne.

Konstantinopolis, Büyük Saray'dan mozaik detayı, 5. yüzyıl

Sonuç olarak, tarım ve köylü hayat biçimlerinin Bizans'ta tıpkı bütün endüstri öncesi toplumsal organizasyon tarzlarında olduğu gibi -tamamen göçebe bir yapıda olmadığı sürece- ekonomide, yerleşim sistemlerinde (şehirler de dâhil olmak üzere) ve genel olarak gündelik hayatta etkili bir ağırlığı vardı. Bizans toplumunun genellikle açık olması ve güçlü bir düşey hareketlilikle karakterize edilmesi gibi köylüler ve genel olarak tarım alanında faal olanlarda katı bir yapı içinde kavranamazlar. Bizans döneminde tarım alanında bağımlılığın çok yönlü çeşitleri olmasına rağmen (topraga bağlılıktan çıkarak ortak vergi sorumluluğu üzerinden geçip toprak sahipleriyle kira anlaşmasına varana kadar), bireysel hürriyet yalnızca kanunlardan dolayı değil, prensipte de dokunulmaz olarak kaldı; bir kast düzenine de tâbi değildi. Bizans'a ait bir başka özellik de tarımda faal olan çok sayıda keşiş ve rahibenin olmasıdır, bu toprak sahibi ve tarım işletmeleri olan manastırların sayısının çokluğuyla da ilişkilidir.

KAYNAKÇA NOTLARIM

* Bu makale, "Bauern und Landwirtschaft" adıyla, *Historicum* içinde yayımlanmıştır, İlkbahar 2002, Linz, s. 9-13.

Bryer Anthony, "Byzantine Agricultural Implements- The Evidence of Medieval Illustrations of Hesiod's Works and Days", *Annual of the British School at Athens 81* içinde (1986), s. 45-80.

Harvey Alan, *Economic Expansion in the Byzantine Empire 900-1200*, Cambridge 1989.

Kaplan Michel, *Les hommes et la terre à Byzance du VIe aux XIe siècle. Propriété et exploitation du sol* (Byzantina Sorbonensia 10), Paris 1992.

Michel Kaplan, "L'économie paysanne dans l'Empire byzantine du VIème au XIèmesiècle", Klio 68, Cambridge 1989.

Kislinger Ewald, "Cristiani d'Oriente: regole e realta alimentari nel mondo bizantino", Jean-Louis Flandrin/Massimo Montanari (ed.) *Storia dell' alimentazione* içinde, Roma/Bari 1997, s. 250-265.

Koder, Johannes, "Fresh vegetables for the capital", C MAngo/G. Dragon (ed) *Constantinople and its Hinterland* içinde, Aldershot 1995, s. 49-56.

———, Gemüse in Byzanz. *Die Friechsemüseversorgung Konstantinopels im Licht der Geoponika (Byz. Geschichtsschreiber, Ek cilt 3)*, Viyana 1993.

———, "Mönchtum und Kloster als Faktoren der byzantinischen Siedlungsgeographie", *Byzantium and the North. Acta Byzantina Fennica 7* (1995), s.7-44.

Köpstein Helga, "Zu den Agrarverhältnissen", *Byzanz im 7. Jahrhundert* içinde, Berlin 1978, s.1-72.

———, "Zur Veränderung der Agrarverhältnisse in Byzanz vom 6. zum 10. Jahrhundert", *Besonderheiten der byzantinischen Feudalentwicklung* içinde, Berlin 1983, s. 69-76.

Lassu-Thomadakis, Angeliki E., *Peasant Society in the Late Byzantine Empire. A Social and Demographic Study*, Princeton NJ 1977.

Littlewood A.R., (ed.) *Byzantine Garden Culture*, Washington D.C., 2002.

Lemerle Paul, *The Agrarian History of Byzantium from the Origins to the 12th Century*, Galway 1979.

Ostrogorsky George, *Quelques problèmes d'histoire de la paysannerie byzantine*, Brüksel 1956.

———, *Pour l'histoire de la féodalité byzantine*, Brüksel 1954.

Oxford Dictionary of Byzantium, The, (ed) Alexander P. Kazhdan, I-III, New York/Oxford 1991, özel. şu makaleler: "Agrarian Relations", "Agricultural Implements", "Agriculture", "Farmer's Law", "Farm".

Pauly. der Neue. Enzyklopaedie der Antike, (ed.) Hubert Cancik/Helmuth Schneider, Stuttgart/Weimar 1996 ff. özel. şu makaleler: "Bauern", "Landwirtschaft".

Schreiner, Peter, "Die Produkte der byzantinischen Landwirtschaft nach den Quellen des 13-15. Jahrhunderts", *Bulgarian Histor. Review 2* (1982), s.88-95.

Svoronos Nicolas, "Remarque sur les structures économiques de l'Empire byzantin au XIe siècles", *Travaux et Mémoires 6* (1976), s. 49-67.

Teall, J. L., "The Grain Supply of the Byz. Empire, 330-1025", *Dumbarton Oaks Papers 13* (1959), s.87-139.

SASANİ ŞEHİNŞAHI II. BEHRAM VE AİLESİ

MUHAMMET YÜCEL

Avesta dilinde "direnişi yok eden varlık" anlamına gelen **Verethraghna**, *Pehlevicede Wahram ve günümüz Farsçasında ise Behram formuna dönüşen ilahi figür, zaferle özdeşleşmiştir.* **Verethragna** *ismi Pehlevicede zamanla dildeki fonolojik değişikliklerle* **wlhl'n/wrhr'n***'a dönüşmüştür. Kısacası kendisini "deva" adı verilen mitolojik varlıklarla mücadele eden tanrısal bir figüre benzeten II. Behram politik olarak kendisini Zerdüştlüğün yegâne koruyucusu* **(bokht-ruwan)** *ilan ederek diğer dinlere karşı harekete geçmişti.*

MS 224 yılında Parthlara son vererek büyük bir imparatorluk kuran Sasani hanedanı dört asırdan fazla hüküm sürdü. Hem Roma hem de Bizans imparatorluklarıyla mücadele eden Sasaniler, dönemin iki kudretli imparatorluğundan biriydi. Çoğu defa Roma veya Bizans devletlerini dize getirmeyi başarmışlardı. I. Ardeşir'in kurduğu bu imparatorluk MS 633 yılından itibaren başlayan Arap akınları sonucunda zayıflamış ve 651'de son şehinşah III. Yezdegerd'in Merv'de bir değirmenci tarafından öldürülmesiyle fiilen son bulmuştu.[1]

Erken dönem Müslüman yazarları Sasanilere özel ilgi duymuş ve onlar hakkında çeşitli bilgiler vermişlerdir. Dihkanlar (küçük soylu) zümresinin son temsilcilerinden Firdevsi, *Şahname*'sinde Sasani şehinşahlarıyla ilgili çok çarpıcı ve ilginç bilgiler vermiş ve *Şahname*'sini son Sasani şehinşahıyla bitirmiştir.[2] İlaveten Sasani şahlarının hikâyeleri, cengâverlikleri, kahramanlıkları, şehinşahlık vasıfları ve sayısız göndermelerle başta Fars, Arap, Kürt ve Türk olmak üzere Ortadoğu yazılı ve sözlü edebiyatında da kendine geniş bir yer bulur. Şüphesiz bu durum şahname ekolüyle diğer toplumlara geçmiştir. I. Ardeşir ile oğlu I. Şapur'un kahramanlık hikâyelerinden *Ferhat ile Şirin* destanına kadar birçok edebi ürüne konu olurlar. Bu bağlamda Fars kültürünün en ihtişamlı dönemlerinden biri olan Sasani dönemi toplumsal hafızada hep canlı kalmış ve kendisinden sonra kurulan birçok imparatorluğu/devleti siyasal ve kurumsal olarak etkilemiştir.

Mobed Kartir'in Zerdüştlüğün temel ilkelerine ve II. Behram'ın krallığına vurgu yaptığı Nakş-i Recep'te bulunan yazıtı.

Sasanilerde tahta yeni oturan her şehinşah aslında kendisinden önce atalarının kadim gelenekleri arasında en önemlisi olan "hanedan düşüncesi"ni devam ettirmeyi kendine görev olarak addeder ve bunu

aynı şekilde kendi vizyonu olarak kabul ederdi. Şehinşahın sahiplendiği bu vizyon onun döneminde meydana gelen/gelecek olaylara göre şekillenirdi. Meydana gelen olaylarla hanedan tahtında şehinşahın tepkisi emri altında olan tüm ülkelerde veya bölgesel olabilirdi. Bununla beraber yeni şehinşah tahta oturunca tüm ülkede (Iranşehr) veya belli başlı bazı eyaletlerde otoritesini hissettirirdi. İşte sikke basımı bunun en önemli aracıydı; sikke basımında değişikliğe gidilir ya da kısmi değişiklikler yapılırdı. II. Behram[3] bu vizyonla tahta geçtiğinde sikke darbında önemli değişiklikler yaptı. Ancak soyluların da tahtla ilgili değişikliklere müdahil olması işin rengini değiştirebiliyordu. Bu nedenle çok sık olarak meydana gelen bu tatsız ve aslında şehinşahın otoritesini bir hayli sarsıcı müdahaleler, hanedanın daha sağlam adım-

AU. Dinar, 7. 37 g. CNG, PrintedAuction, #596.

II. Behram'a ait altın bir sikke; ön yüzünde kendisi, eşi ve oğlu (III. Behram), arka yüzünde ise ateşten/altarın solunda kral, sağında ise dini bir figür bulunmaktadır.

Behram'ın başında tanrı Behram/ Wahram'ın sembolü olan kanatlı (*Verethraghna* kuşu) taç bulunmaktadır.

II. Behram'ın kişiliğini tasvir etmek oldukça güçtür. Kartir, II. Behram'dan; cesur, coşkulu, ileri görüşlü, dürüst, sevgi dolu, hayırsever ve başkalarının iyiliği için yaşayan bir hükümdar olarak söz eder. II. Behram'ı dine pozitif katkıları ve şer güçlere (Ehrimen) karşı duruşuyla takdir eder.

lar atmasını, şehinşahın daha sert tedbirler almasını gerektirmiştir.[4] Bu nedenle I. Şapur'un torunu olan II. Behram "tanrısal yetkiler"le yeryüzünde iyiliği hâkim kılmak için "şer" güçlerle mücadele eden bir karakter olarak ortaya çıkar.

CNG, Triton XVII Sessions 162, #484. Ön yüzde Behram'ın oğluyla beraber tasviri.

KURTARICI RUH; BEHRAM'IN KİŞİLİĞİ

Roma İmparatoru Valerianus'u esir alarak büyük başarılara imza atan I. Şapur'un torunu olan II. Behram MS 276 yılında Sasani tahtına oturdu. Onun Behram ismini/lakabını alması tesadüf değildi. Behram ismi Avesta ve eski İran geleneğine dayanır. Avesta'da sıkça bahsi geçen Verethragna'dan gelmektedir. Avesta'da Verethragna'nın Ahura Mazda tarafından yaratıldığı ifade edilmektedir. Avesta dilinde "müdafaa ve direniş" manasındaki *Verethra* ile "yıkmak ve mahvetmek" anlamına gelen *ghna* kelimelerinden meydana gelen *Verethraghna* "direnişi yok eden varlık" anlamına gelmektedir. Pehlevicede Wahram ve günümüz Farsçasında ise Behram formuna dönüşen ilahi figür, zaferle/piruz ile özdeş tutulmuştur. Aynı zamanda bu kavramın Veda edebiyatında[5] Tanrı İndra'nın sıfatlarından biri olduğu ve *ejder-yılan* olarak bilinen mitolojik bir varlık olan *Vrthra*'yı öldürmesiyle bu ismi aldığı farz edilmektedir. Avesta ilahiyatı *Verethraghna*'yı şer güçler ve *deva*'larla (div/dev) mücadele eden bir karakter olarak kişileştirmektedir.[6] *Deva*'lar bir bakıma gayri ahlâki yaratıklardı ve büyük bedensel güçlerle mücehhezlerdi. En

SNS II, Tip IV (7)/1(1a) T. 19, A 46. Üzerinde bambişnan bambişn ibaresi yazılı bir sikke.

önemli temsilcileri ise İran ve ayrıca Hindistan'da yer alan İndra'daki *Verethraghna* adlı güçlü savaş tanrısı olduğu yönündeki görüş yaygındır.[7] *Verethraghna* ismi Pehlevicede (Orta Farsça) zamanla dildeki fonolojik değişikliklerle *wthl'n/wrhr'n*'a dönüşmüştür.[8] Kısacası kendisini *deva* adı verilen mitolojik varlıklarla mücadele eden tanrısal bir figüre benzeten II. Behram politik olarak kendisini Zerdüştlüğün yegâne koruyucusu (*bokht-ruwan*) ilan ederek diğer dinlere karşı harekete geçmişti.

II. Behram'ın eşine (Şapurdukhtag) çiçek uzatır vaziyette tasviri.

Kartir dönemin en güçlü mobedan-i mobed'i (başrahip) idi ve bu, doğrudan devlet politikasına yansıyordu. Daha II. Behram'ın babası I. Behram döneminde kendisine verilen imtiyazlarla güçlenen Kartir, gücünün zirvesini II. Behram döneminde görecekti.[9] Bu dönem belki de dini açıdan Sasanilerde dönüm noktası olmuştu. Zerdüştlüğün katı rahibi olan Kartir kendi adına yazıt diker ve diğer dinleri baskı altına alırdı. II. Behram'ın kendisini Zerdüştlüğün en yüksek makamına ataması onun da II. Behram'ı ta'zim etmesiyle aralarında politik bir ittifak gerçekleşmişti. Kartir, Nakş-ı Recep'teki yazıtında II. Behram'ı *bokht-ruwan-werahran i ohrmazd* (kurtarıcı ruh) olarak över ve bu yolla kendisinden imtiyazlar alır.[10] İşte böyle bir ortamda şehinşahlığını sağlamlaştıran II. Behram, Kartir'le beraber Zerdüşt olmayan diğer din mensuplarına karşı acımasız politikalarını hiçbir şeyden çekinmeden uygulamaya yemin etmiş gibiydiler.[11]

Tanrı Behram kültü (dini) İran ve İran-harici ülkelerde (*Eran ud an-Eran*) yayılmıştı. "Savaş ve zafer" tanrısı olarak şereflendirilen Behram savaşan halkının koruyucusuydu ve devletin savaşa hazır aristokrasisi tarafından saygı görüyordu. Hellenizm'in etkisiyle Behram, Eski Yunan Savaş Tanrısı Ares ile özdeşleşmiş ve Herakles şeklinde kendini göstermiştir. II. Behram'ın *Verethraghna* tanrısına sempatisinin olduğu, Behram kültünü (dinini) teşvik ettiği ve Behram ateşini, tüm ülkede yaydığı aşikârdır.[12] II. Behram'ın bu tanrıyla irtibatının ne kadar sıkı olduğuna dair tacındaki amblem önemli bir ipucuydu. Kendisine tanrı Behram'ın sembolü olan *Verethraghna* kuşunun kanatlarını seçmesi tesadüf değildi. Hatta kendisinden sonra kısa bir süreliğine şehinşah olacak oğluna da bu ismi vermekte ihtimam göstermişti. Böylelikle bu yolla II. Behram ailesinin bağımsızlığını ve devamlılığını vurgulamak istemiş olabilir.[13]

II. Behram'ın kişiliği hakkında kaynaklar farklı bilgiler aktarmaktadır. Bu nedenle II. Behram'ın kişiliğini tasvir etmek oldukça güçtür. Kartir, II. Behram'dan; cesur, coşkulu, ileri görüşlü, dürüst, sevgi dolu, hayırsever ve başkalarının iyiliği için yaşayan bir hükümdar olarak söz eder. II. Behram'ı dine pozitif katkıları ve şer güçlere (*Ehrimen*) karşı duruşuyla takdir eder. Kartir'in etkisiyle II. Behram, Zerdüştlüğün hevesli bir temsilcisi olmuş ve Sasani İmparatorluğu hâkimiyetinde yaşayan Yahudileri, Budistleri, Brahmanları, Sabiileri, Hıristiyanları, Jainistleri ve Mani dinine mensup olanları ağır zulümlere mazur bırakmıştır.[14]

Kartir'in II. Behram'la ilgili verdiği bilgileri süzerek değerlendirmek gerekir. Kartir, I. ve II. Behram'ın şehinşahlıkları döneminde onlarla yakın ilişkide olmuş ve en yüksek mertebelere kadar çıkmıştır.[15] Kartir, II. Behram'ın "manevi rehberliği"ni yaparak en güçlü dönemini bu şehinşahın zamanında yaşamış ve II. Behram'ın şehinşah olmasında ciddi ölçüde etkisinin olması şah tarafından kendisine en yüksek dini payenin (mobed-i Ahura Mazda) verilmesini sağlamıştı. Aynı zamanda II. Behram Kartir'e en yüksek makamı vererek İstahr'daki[16] mukaddes Sasani tapınağı olan Anahita'dan sorumlu mobed-i mobedan görevini vermişti.[17] Kartir'in Behram'dan övgüyle bahsetmesi "karşılıklı çıkar ilişkisi"nin sonuçlarından biriydi.

Taberi'[18] (s. 151) ve İbn-i Belkhi'[19] (s. 65) Behram'ın kişiliği ve devlet adamlığıyla (şah) ilgili çeşitli bilgiler vermektedirler. Bu yazarların hemfikir oldukları görüş Behram'ın hükümdarlığa (şah) ehil olduğudur. Aynı zamanda Belami'nin de aynı görüşleri paylaştığını biliyoruz. Ayrıca *Nesturi Tarihi*'nde de benzer görüşleri görmek mümkündür. Weber, aynı fikirleri paylaşmayan başka yazarların da olduğunu eklemektedir. Weber, et-Ta'libi'nin II. Behram'ı mağrur, kibirli

ve katı yürekli olarak tasvir ettiğini dile getirir. Devamında el Maqdisi'nin de Ta'libi'ye benzer bir görüşle, II. Behram'ı mecnun, halkı hor görme ve insancıl olmayan tavır içinde olmakla suçladığını aktarır.[20] Ayrıca el Mesudi[21] (s. 145-6-7) Behram'ın şahlığıyla ilgili bir hayli ilginç bilgiler de aktarmaktadır. El Mesudi, II. Behram'ı müsrif, av ve eğlence düşkünü, etrafındaki nüfuzlu kişilere haksız payeler veren ve vergi ayrıcalıkları tanıyan biri olarak tasvir eder. Bu durum kaçınılmaz olarak tebaasının Behram'dan nefret etmesine yol açmış olmalı. Vergi yükünün özellikle köylünün omzunda bir kambur gibi durması elbette dedesi I. Şapur'un muazzam zenginleştirdiği İran ve İran-harici coğrafyada huzursuzluğa neden olacaktı. Behram dönemindeki bu gayrı ciddi devlet politikası siyaseten de I. Şapur dönemine nazaran Sasanilerin çözülmesine yol açmıştı. Ayrıca Behram'ın diğer dinlere karşı tahammülsüzlüğü de göz önüne alındığında ebedi düşmanları olan Roma'nın, "muzaffer" I. Şapur'un her köşesine kadar nüfuz ettiği ve haklı olarak kendisiyle övündüğü *Ɛran ud an-Ɛran* ülkesinin temellerinin kökten sarsıldığını fark etmesi uzun zaman almayacaktı.

DİNDAR BEHRAM VE KANDİDA

II. Behram'ın aile efradından dört kişinin varlığından haberdarız: birincisi, kardeşi (belki yeğeni) Ormies, ikincisi edebi literatürde adı Şapurdukhtag[22] (Şapur'un-kızı) olarak geçen kraliçeler kraliçesi (*bambišnan bambišn*), üçüncüsü oğlu Behram (III) ve son olarak da ikinci eşi Kandida'dır.[23]

II. Behram Zerdüşt olmayanlara karşı katı tutumunu aile efradından birisine karşı da taviz vermeden aynen devam ettirdi. Sikkelerde ve rölyeflerde Şapurdukhtag adlı eşini ve oğlu III. Behram'ı tasvir ettiren şehinşah diğer eşi Kandida'ya karşı bu kadar lütufkâr olmadı. Sasani tarihinde daha önce devletin kurucusu ve ilk Şehinşah I. Ardeşir döneminde basılan bir tip sikkenin ön yüzünde kendi büstü karşısında oğlu Şapur (I) tasvir edilmişti.[24] Behram ise kendisinden sonra şah olan oğlu Behram'ı tıpkı Ardeşir'in yaptığı gibi tasvir ettirmişti.[25]

Ancak II. Behram, Sasani tarihinde bir daha eşine rastlanmayan biçimde farklı tipte bir sikke bastırdı. Bastırdığı bu sikkelerde oğlu/veliahtının yanı sıra eşini de tasvir ettirmişti. Bu sikkelerden bazılarında MLKT'n MLKT' (*bambišnan bambišn*) ifadesi yer almaktadır. Eşinin büstünü sikke üzerinde tasvir edip *bambišnan bambišn* olarak taltif eden Behram ne yazık ki sikke lejandında kraliçesinin ismini yazdırmamıştı.[26] Ancak Şapurdukhtag'ın Mesene Kralı Şapur'un kızı ve Behram'ın da eşi olduğu bilinmektedir. Sikkelerde *bambišnan bambišn* olarak saygı gören kişinin, II. Behram'ın kuzeni ve aynı zamanda eşi olan Şapurdukhtag olduğu tahmin edilmektedir.[27]

Behram'ın sikkeleri üzerinde bulunan tasvirlerin benzerlerine rölyeflerde de rastlanmaktadır. Şiraz yakınlarında olan ve gayrı resmi bir kabartma olduğu düşünülen[28] Barm-i Dilak kabartma sahnesinde Behram bir kadına (büyük olasılıkla kraliçesine) çiçek uzatır vaziyette resmedilmiştir.[29]

II. Behram'ın ikinci eşi Kandida ile ilgili British Library'de bulunan ve MS 6. yüzyıla tarihlenen bir el yazmasında[30] ve *Nesturi Tarihi* adlı kitapta bilgiler bulunmaktadır. Kandida'nın kimliği ile ilgili net bilgilere sahip olamasak da Sasani hanedanından olmadığı tahmin ediliyor. I. Şapur'un üç dilli (Pehlevice, Parthça ve Eski Yunanca) Ka'be-i Zerdüşt yazıtında zikrettiği *Ɛran ud an-Ɛran* ülkelerinden olduğuna dair herhangi bir bilgi yoktur.[31]

Ancak Roma'yı dize getirmeyi başaran "muzaffer/Piruz" Şapur Karrhae-Edessa Savaşı'ndan sonra Kapadokya ve Kilikya'ya yaptığı yağma seferiyle[32] beraberinde İran'a getirdiği esirler arasında muhtemelen Kandida'nın ebeveyni de bulunuyordu. British Library'de yer alan el yazmalarından Kandida'nın güzel bir kadın olduğu ve Mecusi olmadığı için türlü işkencele-

Bu rölyefte ortada şah, sol tarafta iki oğluyla beraber kraliçesi ve Kartir, sağ tarafta ise saray ekabiri tasvir edilmiştir.

re maruz kaldığı yazılıdır. Hatta Zerdüşt olduğu takdirde kendisine *kraliçeler kraliçesi* unvanının verileceği söylenmiştir.[33] Bu bize *bambişnan bambişn* veya yine kraliçeler için kullanılan *şehr-bambişn* (devletin kraliçesi) ifadelerinin Sasani hanedan fertlerinden olmayan ve onların inancını paylaşmayan biri için kullanılmasının zor olduğunu gösteriyor.[34] Aynı zamanda özellikle I. Ardeşir'den itibaren özellikle erken dönem (MS 224-379) Sasanilerde sikke ve yazıtlarda sıkça zikredilen *çihr az yazdan* (tanrıların soyundan) ifadesi ile beraber düşündüğümüzde, tanrıların soyundan olmayan birinin resmen tanrıların soyunu devam ettirmesi hanedanın, soyluların ve din adamlarının tasvip etmeyecekleri bir durumdu. Belki de asıl kraliçesi Şapurdukhtag'in kıskançlığından dolayı Behram'ın gözde eşine zulmetmesindeki baskısı Kartir'in tesirinden daha fazlaydı.

Sasani şahı I. Şapur'un Hıristiyanlara hoşgörülü davrandığı bilinmektedir.[35] I. Şapur döneminde farklı ülkelerden İran'a sürgün edilenler arasında bulunan kadınlardan bazıları şahın haremine alınmıştı. Buna binaen Kandida'nın, Behram'ın kraliçesi olmasından ziyade haremindeki kadınlardan (cariye?) birisi olabilir. Ancak diğer dinlere karşı I. Şapur kadar hoşgörülü olmayan II. Behram, dindar bir Hıristiyan ve kendisinin en gözde cariyelerinden olan Kandida'yı, Sasanilerin Zerdüştlük inancını paylaşmadığı için hunharca "şehit" ettirdi.[36] Şah, Kandida'nın güzelliğinden oldukça etkilenmişti ve onu kraliçe yapma sözü vermişti. Bu durum elbette Sasani sarayında rahatsızlık yaratmıştır. I. Şapur'un 'Ka'be-yi Zerdüşt' yazıtında geçen *şehr bambişn* (imparatorluğun kraliçesi) veya *banuk* (kraliçe) *bambişnan bambişn* unvanlarından birini Şehinşah Behram, Kandida'ya verme sözü vermişti. Gürcistan ve Ermenistan'da bulunan bazı yazmalarda Kandida *şehr bambişn* olarak nitelendirilmişti.[37]

Behram'ın eşi Kandida'yı gözden çıkarması, vergi yükünü bir kambur gibi omzunda taşıyan halka karşı soylularla işbirliği yapıp yanlış kararlar alması ve Zerdüştlüğe katı bağlılığı büyük ölçüde Kartir'in etkisiyle olmuştu. Kartir'in ona "manevi rehberlik" etmesi onu belki daha dindar yapmıştı ama daha iyi bir kral olmasını sağlamadı.

MUHAMMET YÜCEL
ARAŞ. GÖR., İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ TARİH BÖLÜMÜ/ESKİÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI (MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ TARİH BÖLÜMÜ)

DİPNOTLAR

1 T. Daryaee, *Sasanian Persia: the Rise and Fall of an Empire*, Londra 2009, s. 37.

2 Firdevsi, *Şahname* (Trc. N. Lugal), İstanbul, 2009.

3 Sasanilerde altı *şahanşah* tarafından kullanılan "Wahrʾām" ismi günümüz Farsçasında *Behram* (بهرام)'a dönüşmüştür. Ancak Sasani araştırmacıları tarafından sikke lejandlarında geçen *wihrʾn/wrhrʾn* (Wlahlan/Wrahran-Wahram) formu tercih edilmektedir.

4 *Sylloge Nummorum Sasanidarum, Paris, Bertin, Wien* (M. Alram, R. Gyselen); Cilt II; Ohrmazd I.-Ohrmad II., Viyana, 2012, s. 39, 49.

5 Veda edebiyatının kökenleri Anadolu'ya kadar uzanmaktadır. Anadolu'da MÖ 14. yüzyılda tarihlenen ve Hititler ile Hurriler arasında imzalanan Mitanni antlaşma metninde Vedalarda bulunan tanrı isimleri de zikredilmiştir. Antlaşmanın hamileri olarak kabul edilen Mitra, Varuna İndra ve iki Nasutya isimleri. Hitit kralı Şuppiluliuma ile Mitanni kralı Mativaza arasında imzalanan antlaşma metninde geçmektedir. Avesta metinleriyle Veda edebiyatı arasındaki benzerlik iki dinî edebiyatın da İndo-İran ortak kökenine dayandığı fikrini güçlendirmiştir. Hatta bu bağlamda Zerdüşt'ün yeni bir şey söylemediğini ancak Vedik ilahiyatı geliştirdiği dile getirilmektedir (M. Alıcı, *Kadim İran'da Din: Monoteizm'den Düalizme Mecusi Tanrı Anlayışı*, İstanbul, s. 22-27). Ayrıca Avesta ilahiyatı ile Vedik ilahiyat arasındaki ortak havza ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. S. Kak, "Vedic Elements in the Ancient Iranian Religion Zarathushra." *Brahmavidya: The Adyar Library Bulletin* 67; (47-63), 2003.

6 Alıcı, aynı eser, 183-184.

7 E. Yarshater, "Iranian Common Beliefs and World-View", *Cambridge History of Iran* (Edit. E. Yarshater), Cilt 3 (1), (343-359), 1983, s. 344; M. Yücel, *Erken Dönem Sasani Tarihi ve Sikkeleri*, 2013 (İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Y. L. Tezi), s. 117, n. 64.

8 "Wlahlan" veya "Wrahran" olarak da okunabiliyor. Pehlevicedeki Aramî ideogramlar veya bazı seslerin aynı şekillerle/harflerle gösterilmesi küçük sorunlar yaratmaktadır. Özellikle "L" ile "R" seslerinin birbirlerine yakın ve telaffuzlarının zor olması nedeniyle birçok dilde zamanla biri diğerinin yerini alır veya düşebilir. İşte *Wlahlan* kelimesi de bu çeşit bir dönüşüme uğramıştır. Esasen *Verethraγna* kelimesi Sasaniler döneminde *wlahlan/wrahran, wahran, wahram* olarak kullanılmış ve en nihayetinde günümüzde Behram'a dönüşmüştür.

9 R. N. Frye, *The History of Ancient Iran*, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, Münih, 1983, s. 303.

10 T. Daryaee, "Katiba-i Kartir dar Naqş-e Rajab", *Nama-e Iran-e Bastan, Sal-e Avval, Shomara-e Avval, Bahar va Tabestan* (3-10), 1380, 6-7, str. 10; Frye, 1983, 303-304; J. A. Lerner ve P.O. Skjaervø, "The Seal of a Eunuch in the Sasanian Court," *Journal of Inner Asian Art and Archaeology* 1(113-118), 2006, s. 115.

11 U. Weber, Wahram II., König der Könige von Erân und Anerân. *Iranica Antiqua*, cilt. XLIV (581-589), 2009, s. 581-582.

12 A. Christensen, *İran der Zaman-e Sasaniyan* (Trc: R. Yasami), Tahran 1368, s. 236-237.

13 Weber, s. 569-570.

14 Daryaee, aynı eser, 11.

15 R. N. Frye, "The Political History of Iran Under the Sasanians", *Cambridge History of Iran* (Edit. E. Yarshater), Cilt. 3 (1), (116-181), 1983, s. 128.

16 İran'da tarihi bir şehir. Fars bölgesindeki Pulvar Nehri vadisinde, Persepolis'in 7 km kuzeyinde bugünkü Şiraz-İsfahan yolu üzerindeydi, halen yerinde harabeleri ve Hacıabad köyü bulunmaktadır. Şehir, Persepolis'in MÖ 331 yılında Büyük İskender tarafından harabeye çevrilmesinden sonra gelişmeye başladı ve MÖ 250-MS 224 arasında Arsakilerin başşehri oldu. Mecusilerin yapığı ilk üç ateş tapınağından biri burada yer alıyordu (İbnü'l-Belhî, s. 50) ve Sasani İmparatorluğu'na adını veren Sasan bu tapınağın başrahibiydi. "İstahr" maddesi, *TDV* cilt 23, s. 202-203, Recep Uslu.

17 P. Rajabi, "Kartir va Sarıg-nebeshte-e O dar Kaba-e Zardoşt", *Tarikh: "Bar-rasiha-ye Tarikhi"*, Shomar-e Vizhe- Mehr, 1350, s. 26.

18 Taberî: Tarikhi Taberi; Tarikhe Rusul ve'l- Muluk (Trc: Ebu'l-Kasım Payendeh) C. 2, 1389.

19 İbn-i Balkhi: *Farsnama* (Ed: G. Le Strange/R. A Nicholson), Londra, 1962.

20 Weber, s. 582.

21 Mesudi: *Murue ez-Zeheb* (Altın Bozkırlar), (Trc: D. A. Batur), İstanbul 2004.

22 Şapurdukhtag ismi esasen "Şapur'un kızı" anlamına gelmektedir. Ancak kraliçenin gerçek ismi bilinmediğinden dolayı "Şapurdukhtag" olarak literatüre geçmiştir. Burada zikredilen "Şapur" Sasani hanedanından olup, Sasani hâkimiyetinde iki Mesene/Meşan'a (kabaca günümüz Güney Irak coğrafyası) kral olarak atanan kişidir.

23 Weber, aynı eser, 583; K. Schippmann, *Grundzüge der Geschichte des Sasanidischen Reiches*, Darmstadt, 1990, s. 84.

24 M. Alram, "Early Sasanian Coinage", *The Sasanian Era: The Idea of Iran Vol. III* (Ed: V.S. Curtis and S. Stewart), Londra (17-30), 2008, s. 21.

25 R. Göbl, *Sasanian Numismatics* (Tr: P. Severin), Germany, 1971, s. 44.

26 Weber, s. 583-584.

27 J. K. Choksy, "The Coinage of Wahram II", *American Journal of Numismatics*, 2nd ser. 1 (117-135), 1989, s. 122; A. Garibaldi, *Sasanian Coinage and History: The Civic Numismatic Collection of Milan*. Mazda Publishers, 2010, s. 25-26.

28 G. Herrmann, "The Rock Relief of Sasanian Iran", *Mesopotamia and Iran in the Parthian and Sasanian Periods: Rejection and Revival c. 238 BC-AD 642* (Ed. J. Curtis). British Museum Press, Londra (35-45), 2000, s. 42.

29 L. V. Berghe, 1988, *Encyclopaedia Iranica*; http://www.iranicaonline.org/articles/barm-e-delak.

30 S. Brock, "A Martyr at the Sasanid Court Under Vahran II: Candida", *Analecta Bollandiana*, 96 (167-181), 1978, s. 167-168.

31 Frye, s. Appendix 4, s. 371-373.

32 Taberî, aynı eser, 147.

33 Brock, s. 168-169.

34 Weber, s. 587-589; Yücel, s. 121-122.

35 Bu konu hakkında bkz.: A. Sterk, "Mission from Below: Captive Women and Conversion on the East Roman Frontiers", *Church History*, 79 (1-19), 2010, s. 36.

36 Sterk, aynı eser, 37.

37 Brock, s. 169-170.

adım adım İstanbul®

9 Ağustos 2014 Cumartesi
İSTANBUL'UN KULELERİ

9 Ağustos 2014 Cumartesi
OSMANLI MEZAR TAŞLARI - II (AH MİNEL MEVT)

14 Ağustos 2014 Perşembe
KÖRLER ÜLKESİ KALKHEDON: KADIKÖY

16 Ağustos 2014 Cumartesi
YERALTINDAKİ İSTANBUL

17 Ağustos 2014 Pazar
TEKNEYLE HALİÇ - BAHARİYE MEVLEVİHANESİ

30 Ağustos 2014 Cumartesi
DOLMABAHÇE SARAYI VE IHLAMUR KASRI

30 Ağustos 2014 Cumartesi
BOĞAZİÇİ YALILARI

9 Ağustos 2014 Cumartesi
İZNİK

23 Ağustos 2014 Cumartesi
TARAKLI-GÖYNÜK-MUDURNU FOTOĞRAF GEZİSİ

fest TRAVEL 30.yıl

www.festtravel.com 0212 216 10 36 / 37

KEMALİZM ÖLDÜ, YAŞASIN HAMİDİZM!

EDHEM ELDEM

Türkiye Cumhuriyeti'nin Başbakanlık makamına bağlı bir kurumunun resmi kimliğini taşıyan bir CD'nin üzerinde Abdülhamid'in tuğrası neden bulunuyor? Buranın Osmanlı Devlet Arşivi olduğunu kabul etsek dahi Türkiye Cumhuriyeti'ne değil de Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olduğunu düşünmek mümkün müdür? Öyle olduğunu düşünsek bile, Osmanlı Devleti'nin meşru simgesi otuz üç yıl boyunca hüküm sürmüş olsa da eninde sonunda otuz altı padişahtan sadece biri olan II. Abdülhamid'in tuğrası mı olmalıdır?

Osmanlı arması, Bilecik.

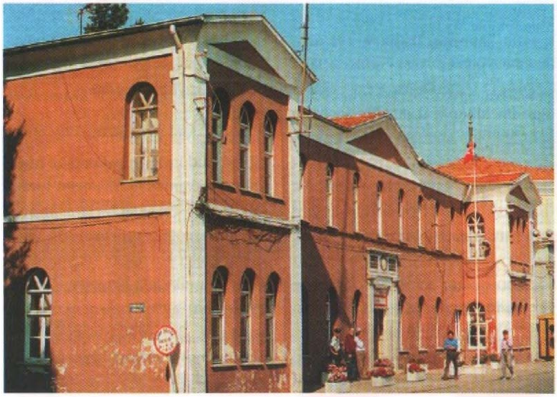
Fotoğraf Rauf Kösemen

Genellikle Cumhuriyet'in Osmanlı geçmişinden kopuşunun önemli araç ve simgelerinden biri olarak anılan 28 Mayıs 1927 tarih ve 1057 sayılı "Türkiye dahilinde bulunan bilumum mebânî-i resmiye ve milliye üzerindeki tuğra ve medhiyelerin kaldırılması hakkında kanun"un yürürlükten kaldırılması için geçenlerde AKP saflarından bir girişimde bulunulduğu hatırlanacaktır. Aslında ilk olarak 30 Ekim 2013 tarihinde MHP tarafından teklif edilen bu kanun değişikliğinin gerekçesinde bu yasanın hâlâ yürürlükte olmasının kabul edilemeyeceği, bunun tarihe karşı bir ilgisizlik ve sorumsuzluk manasına geldiği, bu haksızlığın ortadan kaldırılmasıyla atalarımıza olan bir borcun ödenmiş olacağı belirtilmekteydi.[1] En genel anlamıyla ve nereden kaynaklanırsa kaynaklansın bu hamlenin taraftarları söz konusu kanunun artık pek bir manası kalmadığı, maksadının bugün aşıldığı ve artık Türkiye'nin geçmişiyle barışması gerektiği gibi görüşler ileri sürmektedirler.

Esas itibariyle bu hamlenin de, bazı gerekçelerinin de gayet makul olduğuna pek şüphe yok. Kemalist bir açı-

dan bakılsa bile, bu kanunun geçtiği tarihte henüz Latin harflere geçilmemişti ve dolayısıyla örtülmesi veya kazınması istenen metinler okuma yazması olan (az sayıdaki) insanlar tarafından okunabiliyordu. Arap harflerinin artık pek bilinmediği günümüzde o kitabelerdeki methiyeleri zaten okuyabilecek kimse kalmadığına göre kanunun kalkmasında beis olmadığı söylenebilir. Kalkmaması için bir gerekçe varsa, o da olsa olsa kanunun zaten fiilen hükmü kalmamış olduğu ve dolayısıyla kaldırılmasının haber yapılmasının aslında birkaç zamandır tarih üzerinden yapıldığını gördüğümüz siyasi mücadelenin bir tezahüründen ibaret olduğudur.

Gerçekten de 1927 kanununun neticesinde her tuğranın yok olmadığı gibi, son yirmi senede tuğradan arma-i Osmaniye kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun muhtelif iktidar sembollerinin eskisinin ve yenisinin, doğrusunun ve eğrisinin artan sayılarla kullanılmaya başladığının gözden kaçması imkânsız. 1980'lerden ve özellikle Turgut Özal'ın iktidarından beri yükselen "Türk-İslam Sentezi"nin en uygun tezahürü olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun görülmesine herhalde şaşmamak gerekir. Bugünkü iktidarın da bu tutumu daha da perçinleyerek kendi milliyetçiliğinin ifadesi olarak genel bir Osmanlıcılık peşinde olduğu ve "ecdad-ahfad" retoriği üzerinden Osmanlı İmparatorluğu ile günümüz Türkiye'si arasında devamlılığın kurgulanmasına çalıştığı aşikârdır. Tarih disiplini açısından bu tür bir kurgunun ne kadar basitleştirici, yanıltıcı ve tehlikeli olduğunu bir yana bırakırsak, bu girişimin başarısını teslim etmemek mümkün değil. Türkiye'nin nüfusunun büyük bir kısmı, aslında zaten on yıllardır düşündüğünü artık rahatlıkla söyleyebileceği ve uygulayabileceği bir ortama kavuşmuş durumdadır. Bu nüfusun da sadece "muhafazakâr" olarak tanımlanan kesimden ibaret olduğunu zannetmek yanlış olacaktır: Turizm, antika, koleksiyon, özenti, merak, nostalji gibi birçok nedenle tam aynı olmasa bile benzer bir Osmanlıcılık tutkusuna kapılan "laik" orta ve üst sınıf mensuplarının sayısı hiç az değildir. Aksaray'daki büfesine veya dükkânına "Osmanlı" adını yakıştıran esnafla Boğaziçi'ndeki otel veya lokantasına "Ottoman" ismini ekleyen girişimci arasında, ya da dolmuşuna tuğra yapıştıran şoför ile salonuna müzayededen almış olduğu tuğralı bir fermanı asan (yeni) zengin arasında özde ne kadar fark olduğu tartışmaya açıktır. En azından hepsinin tarihten bihaber olmak gibi ortak bir özellikleri olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Arnavutköy Karakolu'nun restorasyondan önceki hâli. Abdülmecid'in söz konusu tuğrası bu kapının hemen üstünde yer almaktaydı. Restorasyondan sonra hâlen aynı yerde tuğra formunda bir besmele yer alıyor. 23 Haziran 2014 Salı günü okuduğunuz yazıda kullanmak üzere bu tuğranın resmini çekmeye gittiğimizde karakoldaki görevli polisler çekim izni vermedi.

Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, "Arnavutköy Karakolu" maddesi, AlfeBatur, cilt:, s. 318.

Bu durumun beraberinde getirdiği en büyük sorun, bu sembollerin gelişi güzel ve bilinçsiz bir şekilde kullanılmasıdır. Balık-ekmek teknelerinde yunuslarla yan yana kondurulmuş arma-i Osmaniler, araba camlarında kâh Mahmud'un, kâh Hamid'in tuğrası, kâh besmele ya da Maşallah şeklinde tuğralar, futbol kulüplerinde yeni peydahlanan ve isimlerinin Arap harfleriyle ama saçma sapan bir şekilde eklenmesiyle elde edilen armalar, Osmanlı armasında yer alan ve aslında ikisi de tek hilalli kırmızı ve yeşil bayrakların hilal sayısının üçe çıkarılması... Kısacası akla gelmeyecek kadar çok sayıda yanlış ve iğreti kullanımın karşısında insan rahatsızlık hissedebiliyor. Ne var ki bu örnekler özel kullanımlardan alındığı için buna ne 1057 sayılı kanunun ne de başkasının karışması doğru olmaz. Yanlışlık veya zevksizlik rahatsızlık verebilir ama suç değildir.

Tabii mesele resmiyete binince farklı bir boyut kazanabiliyor. Geçenlerde İlk hamlede bütün kitabeleri mermerlerle kaplanmıştı; oysa bunların birçoğu ne tuğra ne de methiyeydi. "Daire-i Umur-ı Askeriye" ibaresi Cumhuriyet'i yıkıp yerine Osmanlı Devleti'ni canlandırma tehlikesini içeren bir ibare olmasa gerek. Zaten hatırlanacağı gibi bu kapının örtülü kitabeleri 1950'lerde, muhtemelen de "Osmanlı geçmişiyle barışma" sürecinin başlangıcı sayılabilecek 1953 Fetih kutlamalarıyla birlikte ortaya çıkarılmış, bir tek tuğra örtülü kalmıştı.[2] Son restorasyon ile birlikte bu eksik de giderilerek kapı asli haline dönmüş oldu. Bundan dolayı da Cumhuriyet yıkılmadığı gibi, 1057 sayılı kanuna muhalefetten de kimsenin başına bir şey gelmedi.

Tabii yeter ki tuğra düzgün olsun. Henüz göremediğimden emin olamıyorum, ama şimdiye kadar gördüğüm bazı örnekler bu konuda temkinli olmayı gerektiriyor gibi. Bilecik kentinde 2008 yılında inşa edilen "dev Osmanlı arması" bunun iyi bir örneğidir. Yukarıda bahsedildiği gibi Osmanlı armasında olmayan üç hilalli yeşil bir bayrak bulunduran, tepedeki tuğrası her nasılsa besme-

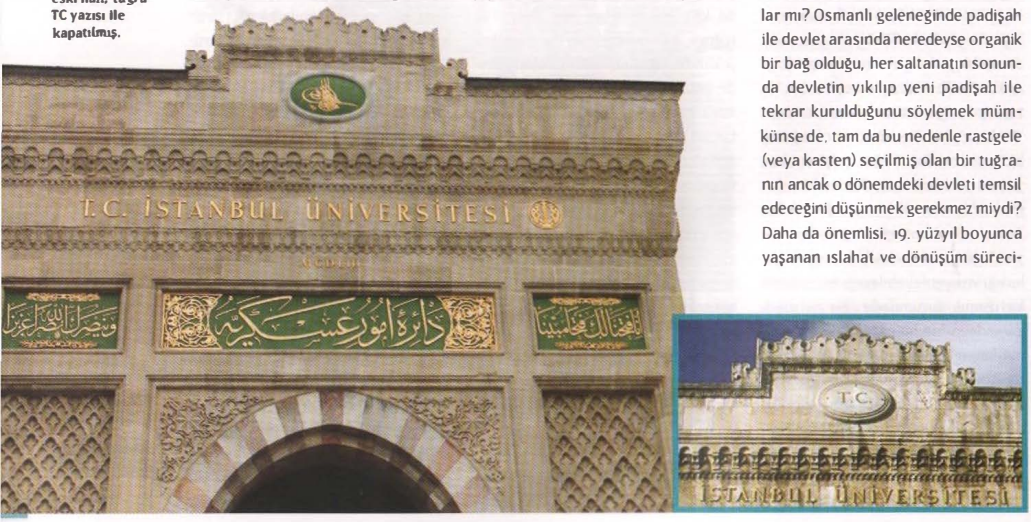
leye dönüşmüş olan, heykel haline getirilmek için garip bir şekilde üç ayaklı ve üç yüzlü bir şekil verilen bu anıtın bir de anakronik bir boyutu bulunuyor: Osmanlı Devleti'nin doğuşunu simgelemek isterken, 1880'lerde Avrupa'dan taklit yoluyla icat edilen bir tasarımın kullanılmış olması.[3] Fakat bunun daha kötüsü de mevcut. Bundan birkaç sene önce Arnavutköy Karakolu restore edilmiş ve bu fırsatla kapısının üstünde yer alan kitabeyle tuğra da tamir edilerek ihya edilmişti. 1259/1843'te inşa edilmiş olan bu binanın üzerinde dönemin padişahı olan Abdülmecid'in "kısmen kazınmış" tuğrası yer almaktaydı.[4] Restorasyon sayesinde kitabe ve tuğra koyu yeşil zemin üzerine yaldızlı harflerle ortaya çıkarılmış oldu. Ne var ki bu süreçte küçük bir sorun söz konusudur: Kitabenin üzerinde yer alan tuğra Abdülmecid'in tuğrası değil, tuğra şeklinde bir besmeledir. Bunun cehaletten mi kaynaklandığı, yoksa kasti bir tarafı mı olduğunu tahmin etmek imkânsız. Ama sonuç ortadadır: tuğra gitmiş, yerine besmele gelmiştir. Aslında bunun tuğra kazıyıp yerine T.C. yerleştirmekten tek farkı, ortalama vatandaş tarafından fark edilememesidir.

Muhtemelen bilgisizlikten kaynaklanan bu örneklerin kanunun yürürlükten kaldırılmasının yaratacağı şevk ve heyecanla daha da artacağı kesin gibi gözüküyor. Türkiye'de tarihin siyasetin cenderesinden masun olduğu bir dönem hatırlayamadığım gibi, bu aralar İslam/laiklik ve Cumhuriyet/Osmanlı ikilikleri üzerinden yaşanan kutuplaşmanın etkisiyle bir taraftan "intikam" tuğralarının çoğalmasına, diğer taraftan da "T.C. elden gidiyor" naralarının ayyuka çıkmasına şimdiden hazırlıklı olmak gerekir. Fakat burada ele almak istediğim bir örnek meselenin ne kadar vahim bir boyuta varabildiğini göstermek açısından özellikle kayda değerdir.

Başbakanlığa bağlı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nı bilmeyen tarihçi pek yoktur. Osmanlı tarihi konusunda çalışan çoğu araştırmanın ilk ve en önemli bilgi kaynağını oluşturan bu kurumun elindeki belgeler Osmanlı Devleti'nin bir tür belleğini oluşturmaktadır. Birçok eleştirinin hedefi olsa da bu kurumun düzgün çalıştığını, gayretli memurları sayesinde araştırmacılara kısa sürede ve rahat bir ortamda hizmet verdiğini söylemek gerekir. Bu hizmetlerin biri de mevcut belgelerin arasından seçilmiş olanların dijital kopyalarının teminidir. Bu dijital kopyalar ise kullanıcılara uygun bir ücret karşılığında daire başkanlığı tarafından temin edilen CD'lere kaydedilerek verilmektedir. Bu işlem arşivin Kâğıthane'ye naklinden önce piyasada temin edilebilen boş CD'ler sayesinde yapılırken, artık her zaman olmasa da kurum için özel üretilmiş olan CD'lerle yapılmaktadır. Bu yeni CD'lerin özelliği milli renk sayılan kırmızı ve beyaz rengin kullanılmış olması ve üzerinde ay-yıldızlı Başbakanlık logosuyla kurumun tam adıyla web sitesinin adresinin yer almış olmasıdır. Fakat bunlara ilaveten bir de CD'nin alt tarafında büyücek bir tuğra yer almaktadır. Bilenler için rahatlıkla okunan ve tanınan bu tuğra, Sultan II. Abdülhamid'in (1842-1876-1909-1918) "el-Gazi" eklemeli tuğrasıdır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Başbakanlık makamına bağlı bir kurumunun resmi kimliğini taşıyan bir CD'nin üzerinde Abdülhamid'in tuğrası neden bulunuyor? Buranın Osmanlı Devlet Arşivi olduğunu kabul etsek dahi Türkiye Cumhuriyeti'ne değil de Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olduğunu düşünmek mümkün müdür? Öyle olduğunu düşünsek bile, Osmanlı Devleti'nin meşru simgesi otuz üç yıl boyunca hüküm sürmüş olsa da eninde sonunda otuz altı padişahtan sadece biri olan II. Abdülhamid'in tuğrası mı olmalıdır? İşleri ve uzmanlıkları tarihi belgeleri tasnif etmek, kataloglamak ve okuyuculara sunmak olan kişiler Osmanlı geleneğinde tuğranın hükmünün sahibinin saltanatıyla sınırlı olduğunu, dolayısıyla da bu simgenin devletten çok padişahı temsil ettiğini bilmiyorlar mı? Osmanlı geleneğinde padişah ile devlet arasında neredeyse organik bir bağ olduğu, her saltanatın sonunda devletin yıkılıp yeni padişah ile tekrar kurulduğunu söylemek mümkünse de, tam da bu nedenle rastgele (veya kasten) seçilmiş olan bir tuğranın ancak o dönemdeki devleti temsil edeceğini düşünmek gerekmez miydi? Daha da önemlisi, 19. yüzyıl boyunca yaşanan ıslahat ve dönüşüm süreci-

İstanbul Üniversitesi tarihi giriş kapısının yeni hali, orijinal yazılar ortaya çıkarılmış. Yanda kapının eski hali, tuğra TC yazısı ile kapatılmış.

nin en önemli amaçlarından birinin devlet ile şahıs arasındaki bağı koparark modern devletin gereği olan kurumsallaşmayı sağlamak olduğunu unuttuk mu? Tam da bu nedenle yüzyıl boyunca ay-yıldız ve arma gibi simgelerin giderek yaygın bir şekilde kullanıldığını bilmiyor muyuz? Avrupa'dan esinlenerek yaratılan ve nan duygular besledikleri anlaşılıyor. Günümüzde hükümetin tutumunun da bu yelpazenin hayranlık ucuna doğru meyyal olduğunu söylemek herhalde yanlış olmayacaktır.

Abdülhamid'in giderek öne çıkmasında tarihçilerin payı önemli olmuştur. Uzun müddet müstebit ve gerici gelmediler. Fakat siyaseten zaten Abdülhamid'i yüceltmeye niyetli olan kişiler bu araştırmaları gayet yanlı ve seçici bir şekilde ele alarak "iyi" Abdülhamid imajını teyit edecek ve meşrulaştıracak malzeme olarak kullanmakta tereddüt etmediler. Bugün gelinen noktada Abdülhamid, siyaset, medya ve akademik dünyanın

1843'te inşa edilmiş olan Arnavutköy Karakolu'nun üzerinde dönemin padişahı olan Abdülmecid'in "kısmen kazınmış" tuğrası yer almaktaydı. Restorasyon sayesinde kitabe ve tuğra koyu yeşil zemin üzerine yaldızlı harflerle ortaya çıkarılmış oldu. Ne var ki bu süreçte küçük bir sorun söz konusudur: Kitabenin üzerinde yer alan tuğra Abdülmecid'in tuğrası değil, tuğra şeklinde bir besmeledir.

üstelik tam da II. Abdülhamid tarafından geliştirilip nihai şekli verilen arma-i Osmani'nin başlıca amacının padişaha değil de devlete ait bir simge yaratmak olduğunu inkâr etmek mümkün mü?

Anlaşılıyor ki maksat sadece Osmanlı Devleti'ni anmak değil, bunu yaparken de özellikle Sultan Abdülhamid'i ön plana çıkarmaktır. II. Abdülhamid'e duyulan ilgi tabii ki yeni değil; 1908'de iktidardan ve 1909'da tahttan indirildiğinden beri bu hükümdar çeşitli siyasi eğilimlerin kahramanlaştırdığı tarihi bir sima olarak Türk siyasetinde her zaman önemli bir yer tutmuştur. Bu tür kişiliklerde sıkça rastlandığı üzere Abdülhamid'in de çoğunlukla bir aşk-nefret ekseni üzerinden algılandığı bir gerçektir. Kimine göre eli kanlı müstebit bir hükümdar, kimine göre ise "Ulu Hakan" olarak sunulan bu padişaha karşı soğukkanlı bir tutum sergileyenlerin sayısı azdır. Batı kaynaklarında neredeyse eksiksiz bir şekilde "Kızıl Sultan" olarak şeytanlaştırılmış olması, Batı karşıtlığına kolayca kapılabilen Türk kamuoyunda kendisine sempati duyulmasına ayrıca katkıda bulunmuştur. Çok kabaca ifade etmek gerekirse, koyu İttihatçı, katı Kemalist ve siyaseten liberal çevrelerin dışında (ki bunların ilk ikisiyle sonuncusu arasında örtüşme olması imkânsızdır) Türkiye'de geniş bir kesimin II. Abdülhamid'e karşı saygıdan hayranlığa kadar uzayaftasıyla anıldığından ya da tam tersine "Ulu Hakan" olarak abartılı bir şekilde kahramanlaştırıldığından tarih disiplininin uzak durduğu bu şahsiyet, 1990'larda profesyonel tarihçiler tarafından sakin bir şekilde ele alınmaya başladı. Bu açıdan Selim Deringil'in 1998'de yayınlanan meşhur çalışması önemli bir dönüm noktasıdır.[5] Abdülhamid'in sanıldığı gibi bir kapanma ve gericilik döneminden çok modernitenin ve ideolojinin gayet yaratıcı ve bilinçli bir şekilde kullanıldığı bir devir olduğunu göstererek tarihçilikteki bir boşluğu dolduran bu çalışma, otuz küsur senelik Abdülhamid döneminin tekrar ilgiyle ele alınmasında önemli bir rol oynamıştır. Buna paralel olarak "Abdülhamid albümleri" adıyla bilinen ve 30. 000 kadar fotoğraftan oluşan koleksiyonun giderek tanınıp kullanılması aynı şekilde Abdülhamid döneminde modernlik olgusunun vurgulanmasına bir vesile olmuş, padişahın görünürlük ve şöhretinin artmasına neden olmuştur.

Ne var ki Abdülhamid döneminin modernliğini keşfetmek, bu şahsiyeti siyaseten ya da ahlaken aklamak manasına gelmiyor. Bu konuda çalışan tarihçilerin birçoğu gayet soğukkanlı bir şekilde dönemi ele alıp bazı yenilik ve başarıları sıralarken sansürü, baskıyı, katliamları, ya da çok sayıdaki başka sorunları görmezlikten

Başbakanlık Arşivi'nin hazırladığı Abülhamid tuğralı yeni CD.

büyük bir kısmı tarafından yere göğe sığdırılamayan, bazı tarihçiler dahil insanların huşu içinde adının sonuna "Han" unvanını ısrarla ekledikleri bir kahraman haline gelmiştir.

Bu anlamda Osmanlı Arşivi'nin CD'lerine Osmanlılık simgesi olarak Osmanlı armasının, ya da herhangi bir padişahın tuğrasının değil de II. Abdülhamid'inkinin konmuş olması bir tesadüf veya kazadan ibaret değildir. Burada söz konusu olan sadece Osmanlı Devleti'ne veya dönemine bir gönderme yapmak değil, bu tarihin en önemli şahsiyetleri arasında özel bir yer tutan ve kahramanlaştırılmak istenen bir kişiyi ön plana çıkarmaktır. İşin ilginç tarafı, Türkiye'de böyle bir arzunun ortaya çıkması için gereken dürtü ve gerçekleştirilmesi için gereken model yakın geçmişte mevcuttur. Bu anlamda Abdülhamid'in, Osmanlı İmparatorluğu'nun milli tarih kurgusunun içine tekrar dahil edilirken Kemalist kurgunun baş aktörü olan

Atatürk'ün karşısına getirilebilecek en kuvvetli şahsiyet olarak algılandığı anlaşılmaktadır. Bunu yaparken de tam da Kemalizm'in on yıllarca kullanmış olduğu ve bugün hâlâ devam ettirdiği sembolik lisan aynen sahiplenilip iade edilmektedir: Kemalist görsellikte neredeyse ikonik bir nitelik kazanmış olan "K. Atatürk" imzasına karşı Abdülhamid'in tuğrası... Başka bir deyişle, "Kemalizm öldü, yaşasın Hamidizm!"

Burada söz konusu olan iki derin ve önemli soruna dikkat çekerek bu yazıya son vermek gerekir. Birincisi, özel eğilim ile kurumsal duruş arasındaki ayırım ve sınırların önemi meselesidir. Bir kişi, bir vatandaş, bir memur, hatta bir tarihçi bile "tarihi" bir şahsiyeti sevebilir, beğenebilir, hatta bir kahraman olarak görebilir. Fakat bir devlet kurumu aynı türden bir tavır sergileyip kurumsal kimliğini ve duruşunu zedeleyecek ya da tutarsız hale getirecek bir girişimde bulunmamalıdır. Hele işi ve uzmanlık alanı tarih olan bir kurumda bu seviyede bir kavram karmaşası yaratılması anlaşılır ve kabul edilir şey değildir. Pek tabii olarak burada zikredilen olayın bir "kaza" olmuş olabileceğini, işgüzar bir memur veya başka bir kişinin müdahalesinden kaynaklanmış olabileceğini de düşünmek mümkündür. Eğer öyleyse, böyle bir kazanın fark edilmemiş olmasının da ciddi bir sorun teşkil ettiğini görme ihtiyacının ötesinde akla gelen ikinci ciddi sorunu hatırlatmanın yeridir. Türkiye'de on yıllardır tarihin devletin resmi ideolojisinin güdümünde kaldığı bu kadar barizken, bu ideolojik baskı ve yönlendirmeye karşı çıktığını iddia eden bir kesimin geliştirdiği karşı argümanın aynı türden bir ideolojik söyleme başvurarak bir simgeye karşı başka bir simgeyi öne sürmekten ibaret olabileceğini görmek, bir tarihçi için son derecede üzücü ve hayal kırıcı bir gelişmedir. Anlaşılan odur ki, Türkiye'de tarihin siyasetin etkisinden ve tahakkümünden kurtulup gerçekten bilimsel bir merakın beslediği ve kritik düşüncenin hâkim olduğu bitaraf ve nitelikli bir disipline dönüşmesine daha çok var.

DİPNOTLAR

1 http://www2.tbmm.gov.tr/d24/2/2-1822.pdf Son erişim tarihi 8 Haziran 2014.

2 Edhem Eldem, "Writing Less, Saying More: Calligraphy and Modernisation in the Last Ottoman Century," der. Mohammed Gharipour ve İrvin Cemil Schick, *Calligraphy and Architecture in the Muslim World*, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2013, s. 465-483.

3 E. Eldem, "Geç Osmanlı Döneminden Günümüze İntikal Eden Bir *Kitâbe* Nümunesi: Arma-i Osmani," *Toplumsal Tarih*, 192 (Aralık 2009), s. 5-6-65.

4 Afife Batur, "Arnavutköy Karakolu", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1993, c. 1, s. 318.

5 Selim Deringil, *The well-protected domains : ideology and the legitimation of power in the Ottoman Empire, 1876-1909*, Londra-New York, I. B. Tauris, 1998; *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji : II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002.

14. YÜZYILDAN CUMHURİYET'E

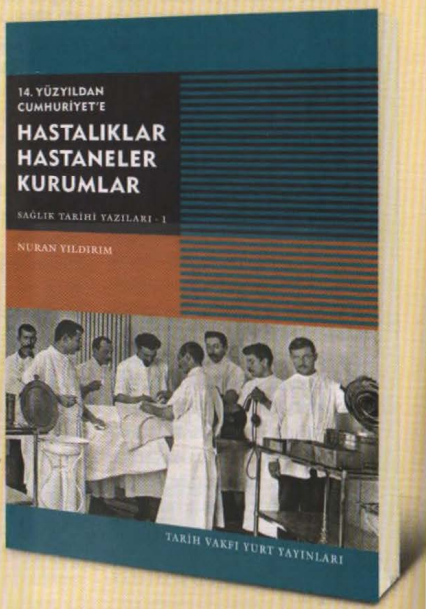
HASTALIKLAR HASTANELER KURUMLAR

SAĞLIK TARİHİ YAZILARI - 1

1979'dan beri çalışmalarını ağırlıklı olarak sağlık tarihi alanında yürüten Nuran Yıldırım'ın seçilmiş makalelerinden oluşan ve iki cilt olarak tasarlanan kitabın bu cildinde, tıbbi gelişmeler ve hastalıklar, hastaneler ve diğer sağlık kurumları hakkında yazılmış makaleler yer alıyor.

Makalelerde, toplumsal sağlığa ilişkin olayların ve gelişmelerin yoğun olarak yaşandığı Tanzimat sonrası ve II. Abdülhamid dönemi sıklıkla ele alınırken, genel çerçeve 14. yüzyıldan Cumhuriyet'e uzanıyor.

Cerrahnâmeler, tüberkülin, frengi, kolera hastalıkları ve salgınları, karantina uygulamaları, savaşlarda verilen sağlık hizmetleri, askeri ve sivil hastaneler; cüzamhane, tebhirhane gibi önemli başlıkların yer aldığı bu çalışmanın, sağlık tarihinde ışık tutarak toplumsal yaşamımıza katkı sunacağına inanıyoruz.

Vakıf Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 F (212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No: 82/30
06420 Kızılay-Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

1988'den beri yol arkadaşınız, çözüm ortağınız

Oasis

Oasis Turizm İşletmeciliği

Ulusal ve uluslararası kongre & seminer organizasyonları
Akademik programlar
İhtisas ve inceleme gezileri
Her türlü toplantı lojistiği

www.oasis.com.tr / www.academiaoasis.com

Şahkulu Mah. İstiklal Cad. Unionhan 237/1 Beyoğlu 34420 İstanbul Tel: (0212) 292 47 14 Fax: (0212) 292 47 97 E-mail: oasis@oasis.com.tr

OTTOMANICA & TURCICA:

Osmanlı'ya Komşu Dünyada Dil Okulları ve Oryantalizmin Doğuşu

DOSYA EDİTÖRÜ: ÖZHAN KAPICI

Bu dosyanın konusu, 17-19. yüzyıllar arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun sık ilişkilerde bulunduğu Venedik, Avusturya, Polonya ve Rusya'da, yani Osmanlı'nın etrafındaki Avrupa devletlerinde Şark dilleri, özellikle Osmanlı Türkçesi öğreten ve aynı zamanda Osmanlı coğrafyasında görevlendirilmek üzere diplomat ve dragoman yetiştiren kurumlar üzerine olacaktır. Babıâli ile diplomatik münasebetlerin yürütülmesinde temel kurumsal yapılardan biri hâline gelecek olan Avrupa devletlerindeki Şark dilleri okullarının ilk örneği, Güner Doğan'ın İtalyan kaynaklarından istifade etmek suretiyle kaleme aldığı Venedik Şark Dil Okulu'ydu.[1] On altıncı yüzyılın ortalarından beri faaliyet gösteren bu okul, İstanbul ile Venedik arasında doğrudan bağların kurulmasını sağlamış ve buna bağlı olarak İstanbul'a Venedik'ten sürekli dil oğlanı adayları gönderilmişti.[2] Venedik'in İstanbul'a dil oğlanı yetiştirmek için talebeler gönderme uygulaması, daha sonra diğer Avrupa ülkelerinin de takip edeceği bir yol olacaktır.[3] Venedik'in başlattığı bu gelenek, diğer Avrupa ülkeleri için bir model teşkil edeceği gibi, erken modern Avrupa'da erken oryantalist söylemin oluşumuna da katkıda bulunacaktır; 'oryantal despotizm' bu çağda temelleri atılan bir tabirdir.[4] 1551'de Pera'da bir okul açan Venedik modelini 1566'da Ragusa, bazı kaynaklara göre 1621'de Polonya izlemiştir. 1669'da Fransa, Pera'da benzer şekilde bir tercüman okulu kurmuş ve 1690'da Britanya buna eklenmiştir. 1754'te Avusturya *Académie orientale*'nin kuruluşuyla yukarıdaki modelleri daha da geliştirmiştir.[5] Rusya'nın ise ilk olarak 1724'te İstanbul'a dil oğlanı talebeleri gönderdiği zikredilir.

On sekizinci yüzyıldan itibaren Şark coğrafyasına yönelik emperyal ve kolonyal çağa girilmesiyle bu mektepler daha da geliştirilecekti. Venedik'in böylesi uygulamaları, Levant ticaretinde etkili bir pozisyon elde etmeye başlayan Marsilya Ticaret Odası'nın talepleri doğrultusunda benzer bir kurumun Fransa'da da oluşturulmasını sağlayacaktı.[6] XIV. Louis'nin nazırı Jean-Baptiste Colbert'in teşviki ve meclisin kararıyla Paris'te kurulan Şark Dilleri Okulu, Fransa'nın özellikle Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki Fransız diplomatik misyonları ve tüccarlarının, ticari ve siyasi ilişkileri ile konsolosluk işlerini yürütmek maksadıyla dil oğlanları ve dragomanlar yetiştirmek amacına hizmet etti.[7] Bu okul üzerine yapılan çalışmalar özellikle 1721-1762 arasındaki dönemin okulun en parlak dönemi olduğuna işaret eder.[8] 1790'da Kurucu Meclis'e sunulan teklifler doğrultusunda, 1795 Martı'nın son günü yine aynı amaçlarla Milli Kütüphane bünyesinde Yaşayan Şark Dilleri Mektebi kuruldu. Fransa'daki bu gelişmeler, Osmanlı İmparatorluğu ile mücadele hâlindeki Habsburg ve Rusya imparatorlukları tarafından yakından takip edilmiş olmalı; 18. yüzyılda bu ülkelerde kurulan benzer kurumlar, Levant'taki devletlerarası rekabetin birbirleriyle olan etkileşimini gayet iyi yansıtmaktaydı. Üstelik 18. yüzyıl, şarkiyatçılığın doğuşuna da sahne oluyor, diplomatik ve ticari kaygılarla teşekkül eden böylesi kurumlar, modern şarkiyatçılığın ve Osmanistik'in başlıca sütunlarını teşkil ediyorlardı.[9] Ömer Gezer'in kaleme aldığı Viyana Şark Dilleri Akademisi, modern çağın şafağında Osmanistik çalışmalarının Avrupa'daki en önemli kurumlarından birine odaklanıyor. Avusturya'yı ve diğer örnekleri dikkatle takip eden Rusya'da ise bu alanda farklı merkezlerde, birkaç farklı kurum, 19. yüzyılın başındaki eğitim ve bürokrasi reformuyla birlikte teşekkül ediyor. Avusturya ve Rusya örnekleri, diplomasi ile akademik şarkiyatçılığın doğuşu ve gelişiminde birbirlerine benzemekle birlikte, 18. yüzyılda bir varoluş mücadelesi veren Polonya örneği, bu manada biraz farklılaşıyor. Özlem Akay Dinç'in makalesinin de gösterdiği gibi Poniatowski'nin kurduğu Doğu Okulu, var olma mücadelesi veren Lehistan'ın, büyük güçler karşısında kendisine en büyük desteği veren Babıâli ile ilişkilerini geliştirmek amacına hizmet ediyordu. Özhan Kapıcı ise Rusya hariciyesinde Türkçe öğretim mekteplerinin doğuşu ile şarkiyatçılık arasındaki bağlar üzerine bazı gözlem ve değerlendirmelerde bulunuyor.

Dosyadaki her bir makalenin temel problematikleri, Osmanlı ve etrafındaki dünyanın birbirlerini ne ölçüde tanıdıkları; bu ülkelerde Osmanistik çalışmalarının temelini oluşturan filolojik eğitim hususiyetinde şarkiyatçılık disiplinin diplomatik ve askeri boyutlarıyla gelişimi; Osmanlı'ya bu ülkelerden gönderilen diplomatların nasıl bir dil eğitiminden geçtikleri; şarkiyatçı-diplomat profilleri gibi temalar etrafında belirlendi. Böylelikle bu makalelerin, Osmanlı'ya komşu dünyada dil oğlanları kurumlarının ortaya çıkışı ve gelişimini okuyucuya mukayeseli açıdan sunabilme imkânı taşıyor.

DİPNOTLAR

1 Meselenin Fransa boyutu, dil oğlanları bağlamında bu derginin önceki sayılarında kapsamlı olarak ele alınmıştır. Bkz., Frédéric Hitzel, "Dil Oğlanları", *Toplumsal Tarih* (çev.) Ahsel Tibet, sayı 21 (1995), ss. 37-43. Ayrıca bkz., Marie de Testa-Antoine Gautier, *Drogmans et Diplomates Européens Auprès de la Porte Ottomane*, İstanbul: Les Editions Isis2003, ss. 4352.

2 Venedik'in 13. yüzyıldan beri İstanbul'daki ticari vesiyasi çıkarlarını gözetenbir *Orient Akademi*'nin mevcudiyeti bilinmektedir. Türkan Polatçı, *Osmanlı Diplomasisinde Oryantalist Memurlar, Osmanlı Belgeleriyle Dilmaçlar ve Tercümanlar*, Ankara: Akçağ Yayınları 2013, s. 64.

3 Venedik'in kurduğu mektep; *Giovani della Lingua*, Polatçı, a.g.e., s. 65.

4 Bu bağlamda Venedik'in proto-oryantalist söylemine bir örnek olması münasebetiyle bkz., Lucette Valensi, *Venedik ve Bâb-ı Âlî: Deapot'un Doğuşu*, çev. A.Turgut Arnas, İstanbul: Bağlam Yayınları 1994, s. 107.

5 Polatçı, a.g.e., s.66; Marie de Testa et Antoine Gautier, "Les drogmans au service de la France au Levant", *Revue d'histoire diplomatique*, sayı 1-2 (1991), s.7-8. Rinaldo Marmara, "16-19.Yüzyılda İstanbul'da Levanten Tercümanlar", *Toplumsal Tarih*, 15fl (Şubat 2007), s. 62-63.

6 Fransa'daki Şark Dilleri Okulu'nun tarihi hakkında daha önce bir çalışma yapılmıştı: Fransa örneği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., *Dil Oğlanları ve Tercümanlar (Enfants de langue et Drogmans)*, (ed.) Frédérich Hitzel, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 1995.

7 Fransa okulundan yetişen dil oğlanları ve bu kurum için ayrıntılı bilgi olarak bkz., Frédéric Hitzel, "Dil Oğlanları", ss. 37-43.

8 Robert Mantran, "Önsöz", a.g.e., s. 9.

9 Fransız dil oğlanlarının Doğu uygarlıkları üzerine uzmanlaşmalarıyla Fransa'da 'Doğubilim'in doğuşuna katkıda bulunduğu bilinmektedir; Frédéric Hitzel, "Dil Oğlanları", s. 43.

ÖTEKİNİN DİLİNİ ANLAMAK

VENEDİK ŞARK DİL OKULU

GÜNER DOĞAN

Osmanlı-Venedik arasında artan diplomatik ve ticari ilişkiler ve bunun yanı sıra hem denizde hem de karada her iki ülkenin sınırdaş olmaları ve özellikle görev yapan **balyos***'ların farklı ülkelere mensup kişileri dragoman olarak kullanmalarının vermiş olduğu başta güvenlik ve sonra ekonomik açıdan sıkıntılar artan ihtiyacın en önemli sebepleriydi. Bu ihtiyaca binaen Pera'da ilk dil okulu* **Giovanni della Lingua***/Dil Oğlanları adı altında açılmıştır. 1551 yılı Venedik adına dragoman yetiştirmek açısından atılmış en önemli adımdır.*

Bir tercümanın temsili portresi.

Enfants de langue et Drogmans, Ed. Frederich HITZEL, s.72, İstanbul: YKY Yayınları, 1995.

1567 yılında bir Alman'ın ifade ettiği şekliyle "Venedik şehri haberlerin başkenti idi."[1] Avrupa'nın bilgi kaynağı olarak nitelendirebileceğimiz Venedik'in haber alma teşkilatının en önemli noktası hiç şüphesiz İstanbul olmuştur. Bizans döneminden itibaren bu şehirde sistemli bir teşkilatlanmayı başaran Venedik, 1453 tarihinden sonra ise yeni egemen güç Osmanlı Devleti ile karşılıklı çıkarların gerektirdiği bir anlaşma ile varlığını Pera ve çevresinde sürdürmeye devam ettirmiştir. Venedik bu bakımdan İstanbul'u bir merkez ve tabir yerindeyse pergelin sabit noktası olarak bilmiş, açısını Akdeniz ve Ortadoğu'da sürekli genişleterek bilginin her türlüsünü almış *ve* kendi topraklarında Doğu ile etkili bir iletişimin köprüsü olarak kalmıştır. Bir yazarın ifadesiyle Avrupa coğrafyası için bu bilgi kaynağı Venedik'i *Venezia porta d'Oriente*, yani Doğu'nun kapısı konumuna getirmiştir.[2] Doğu'nun kapısı konumundaki Venedik, kendi ülkesinin Osmanlı topraklarında temsili için İstanbul'da *balyos* ve onun maiyeti ile birlikte bir yapılanmayı oluşturmuştu. Venedik kolonisinin buradaki yöneticisinin adı *balyos* idi.

Latince *bajus* (vâsi, koruyucu) sözcüğünden gelen bu unvan hem elçi, hem de konsolos karşılığı idi. Elçi olarak misafir bulunduğu ülke ile olan dostluğu devam ettiren *balyos*, konsolos olarak da vatandaşlarının bütün çıkarlarını gözetir, ticari faaliyetlerini korur, himaye eder, yasama ve cezalandırma hakkı da kendisine verilirdi. Çok karışık meselelerin çözümü noktasında *balyos*, şehir içinde faaliyet gösteren tüccarlar arasından seçilmiş on iki kişiden oluşan bir meclise danışırdı. Bu yapı çok uzun bir süre varlığını devam ettirmiş ve elde edilecek bilgiye ulaşmanın en önemli aracı olarak kalmıştır.[3] Danışma meclisinin yardımıyla *balyos*, Venedik'ten gelen emirleri uygulama, İstanbul içindeki vatandaşlar arasında meydana gelen anlaşmazlıkları çözmede ilk merci konumunda idi.[4] *Balyos*, Venedik adına Osmanlı Devleti ile çoğu zaman hassas ve oldukça sıkıntılı olan iletişimi sağlayan kişiydi.[5] *Balyos*'lar ile maiyetleri *Casa Bailaggio* veya *Palazzo di Venezia* diye adlandırılan kendilerine ait saraylarda ikamet ederlerdi. Bu bina hem ikametgâh hem de elçilik binası olarak hizmet görürdü.[6] *Balyos*'ların görev süreleri genelde iki yıldan ibaretti ancak uzun dönemler bu görevi sürdürenler de olmuştur.[7] *Balyos* ve maiyeti için bilgiye ulaşmanın yolu dil ile olacaktı ve dil ise Venedik için E. Alben'in ifadesiyle *il cervello d'altri* yani başkalarının beyni[8] olabilecek bir dragoman ile sağlanıyordu. Diplomasiye yön veren ve şekillendiren kişi olarak tabir edebileceğimiz dragoman/tercüman,[9] Venedik ailelerine mensup olan, Adriyatik ve Akdeniz'de Venedik kolonilerinden önde gelen ailelerin çocuklarından ve son olarak İstanbul Pera'daki Latin topluluğundan temin edilmekteydi.[10] Dragomanların sayıları evvela iki iken daha sonra bu sayı 11'e kadar ulaşmıştır.[11] Çeşitli kanallardan temin edilen bu çocuklara 21 Şubat 1551 tarihinde Senato'nun kararı ile İstanbul Pera'da *balyos*'un ailesinin içinden oluşturulacak bir okulda/kursta Türk dilini bilen tercüman/diplomat yetiştirmek maksadıyla beş yıllık bir eğitim verilmesi kararlaştırıldı.[12] Bu okul için alınan ilgili karar bir ihtiyacın göstergesiydi. Osmanlı-Venedik arasında artan diplomatik ve ticari ilişkiler ve bunun yanı sıra hem denizde hem de karada her iki ülkenin sınırdaş olmaları ve özellikle görev yapan *balyos*'ların farklı ülkelere mensup kişileri dragoman olarak kullanmalarının vermiş olduğu başta güvenlik ve sonra ekonomik açıdan sıkıntılar artan ihtiyacın en önemli sebepleriydi. Bu ihtiyaca binaen Venedik; Fransa (1669), Avusturya (1754) ve Polonya (1766) gibi diğer ülkelere bu bakımdan öncü olmuş ve Pera'da ilk dil okulunu *Giovanni della Lingua*/Dil Oğlanları adı altında açmıştır. Bu bakımdan 1551 yılı Venedik adına dragoman yetiştirmek açısından atılmış en önemli adımdır.

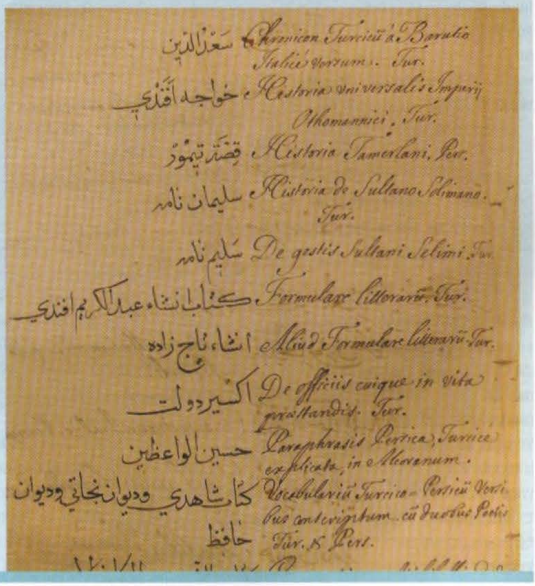
Venedik hizmetindeki dragoman, İstanbul'da meydana gelen haberlerin temininde temel aktör olduğu gibi *balyos*'un da en önemli hizmetkârıdır. Özellikle ülkeler arasında üretilen ticari ve diplomatik belgelerin Grekçe, Slavca, İtalyanca, Latince, Almanca ve Osmanlıca gibi çoklu dillerden meydana gelmesi dragomanların her daim önemli olarak kalmalarını sağlamıştır.[13] Biliyoruz ki, *balyos* İstanbul'da göreve başladığından itibaren ortalama iki veya üç yıl görev yapardı.[14] Bu bakımdan tarih boyunca *balyos*'lar geçici dragomanlar ise her zaman kalıcı olmuşlardır.[15] Bu kalıcılık dragomanın İstanbul'da bulunduğu süre zarfında değişik kesimlerden birçok insanla farklı bağlantılar kurmasına imkân veriyor, diplomatik/ticari ilişkilerin ve elbette özel işlerin oluşmasında önemli imkânlar geliştirmesini sağlıyordu. Dragomanlar bu sayede işleri nasıl kotaracaklarını tecrübeleri sayesinde biliyor ve gelişen anlık durumun şekillenmesinde doğru bir ifadeyle "hafıza" rolünü oynuyorlardı.[16]

Balyos'un hizmetindeki dragomanın yetkili bir düzeye gelmesi yani onun dil oğlanı olarak eğitime başlamasından dragoman olmasına kadar geçen süreçte gördüğü eğitim uzun bir süre Venedik Senatosu'nun uğraştığı önemli konulardan biri olmuştur. *Balyos*'un yanında bir Müslüman hocanın gözetiminde yaklaşık yedi yıl kadar süren eğitimine devam eden dil oğlanlarının yetiştirilmesi hususunda zamanla bazı sorunlar oluşmuştu. Bunlardan birisi bir *balyos*'un ifadesiyle okulda görevlendirilen hocanın dil bakımından yetersizliğiydi. Diğer bir *balyos*'un ifadesiyle çocuklara eğitim verecek hoca, "İtalyanca ve Grekçe dillerini anlamıyor ve bundan dolayı çocuklar arasında iletişimi sağlayamıyor ve iyi eğitim veremiyordu"[17] Buna ek olarak diğer bir sıkıntı da savaşlar ve diplomatik krizler sonucu *balyos* ve maiyetinin çeşitli dönemlerde sınır dışı edilmesiydi. Son sorun ise bunlardan ayrı olarak oluşan ve ciddi oranda ölümlere sebep olan veba gibi hastalıklardı.[18] Bu gibi sıkıntılar *balyos*'ların Senato'ya yazdığı raporlarda yeni bir çözümün ortaya konulmasını istemelerine sebep oluyordu. 1669 yılında kendi topraklarında dil okulunu açarak dil oğlanlarına (*Enfants de langue*) eğitim vermeye başlayan Fransa,[19] Doğu Dil Okulu açısından *balyos*'lar tarafından örnek gösteriliyor ve onların gerçekleştirdikleri tarzda bir yapılanma isteniyordu. Böyle bir isteğin hiç şüphesiz önemini göz ardı etmeyen Venedik Senatosu Haziran 1669'da aldığı bir kararla gençleri Arapça, Farsça ve Türkçe konusunda yetiştirecek bir okulun *Lo Stato da Mar*'da yani Venedik'te açılmasına karar vermiştir. Bu kararın alınmasından çok sonra okulun teşkilatlanmasını sağlamak ve özellikle okulda üç dilde eğitim görecek öğrencilere eğitimin nasıl verileceği hususu için 1677/8'de Şam'da doğan, Arapça, Farsça ve Yunancayı iyi bilen, oldukça donanımlı Salomon Negri'yi[20] İstanbul'a göndermişlerdir. Arzu edilen amaç, Senato'ya gönderilen bir belgenin net bir şekilde ifade ettiği gibi;

"...Türkçe ve Arapça dillerini içeren bu dil okulu, gençler için oldukça temel bir gerekliliğe hizmete etmesi bakımından oldukça önemlidir. İsteyenin başvurabileceği bu dil okulu ile dil açısından istenilen amaçlar daha kolay ve daha güvenli olacaktır..."[21]

Salomon Negri, İstanbul'da kaldığı iki yıldan fazla olan süre zarfında Venedik'te kurulacak olan okulda okutulabilecek Arapça, Farsça ve Türkçe kitapları ve sözlükleri incelemiş ve şu şekilde bir liste çıkarmıştır;[22]

Mirkâtü'l-Luga	Arapça-Türkçe Sözlük
Düstürü'l-Luga	Arapça-Farsça Sözlük
Lügat-i Halimi	Farsça-Türkçe Sözlük
Mukaddimâtü'l-Edeb	Farsça ve Arapça Teoloji ve Filoloji Hakkında Kitap
Kenzü'l-Luga	Arapça-Farsça Sözlük
Adaletü'l-Esma	Arapça Filoloji ve Gramer Kitabı
Enver-i Süheyli	Masal ve Şiirlerden oluşan Kelile ve Dimme tarzı bir eser
Hümâyûn-nâme	Kelile ve Dimme'nin Ali Çelebi tarafından çevrildiği sırada aldığı ad.
Gülistân	Şeyh Şadi Sirazi'nin hikâyelerden oluşan politik kitabı
Gülistân Şerhi	Şeyh Şadi Sirazi'nin Gülistan adlı eserine yazdığı şerh
Hoca Sadeddin Efendi	Hoca Sadeddin Efendi'nin kaleme aldığı eserler
Kıssa-i Timur	Yazarı bilinmeyen, Timur tarihinin anlatıldığı bir eser.
Kitâb-ı Süleyman-nâme	Karaçelebizâde Abdülazız Efendi'nin eseri
Selim-nâme	II. Selim'in hayatını anlatan yazarı belli olmayan bir çalışma
Kitâb-ı İnşâ' Abdülkerim Efendi	Abdülkerim Efendi'ye ait olduğu sanılan, tarihi belli olmayan, mektüplardan oluşan Türkçe bir kitap
İnşâ'	Tacizade'nin güzel yazı için okutulan eseri.
İksir-i Devlet	Nergisi'nin kaleme aldığı, oldukça tumturaklı ve süslü bir tarzda kaleme alınmış çalışması.
Hüseynü'l-Vâizeyn	Kur'ân'dan alınmış Farsça ve Türkçe metinlerden oluşan bir çalışma
Divân-ı Necati	Farsça şiirlerden oluşan Türkçe-Farsça bir sözlük
Kitâbü't-Tasrif	Arapça gramer kitabı
Arûz-ı Emir Hüseyin	Arapça, Türkçe ve Farsça vezin kitabı

Salomon Negri'nin Venedik Senatosu'na gönderdiği raporun içinden.

ASVe, Senato, Dispacci Ambasciatori, Costantinopoli, b.169.

Yirmi bir kitaptan oluşan bir liste çıkaran Salomon Negri sayesinde Venedik'te kurulacak olan okulda öğrencilere sadece dil konusunda eğitim verilmeyecek bunun yanında gidecekleri Osmanlı coğrafyasının tarihi, politikası ve özellikle inançları hakkında da eğitim verilecekti. Ona göre ticaret ve diplomatik anlamda yapılacak yazışmaların yanı sıra Osmanlı coğrafyasının kültürüne de vakıf olmalıydı dil oğlanları. Kısacası çok yönlü bir eğitim anlayışıyla yaklaşmıştı Negri.[23] Salomon Negri'nin raporundan iki yıl sonra yani 15 Ocak 1707 tarihinde *bal yos* Carlo Ruzzini.[24] Senato'ya yine konuyu açan ve böylesine bir okula çok ihtiyacın olduğunu belirten raporuyla yeni bir girişim başlatmıştır. Ona göre *bal yos*'un en büyük yardımcısı olan dragomanlar, *Lo spirito della voce, la forza del significato* yani sesin ruhu, anlamın gücüydüler.[25] Ancak 1699-1707 yılları arasında Senato tarafından alınan kararlar hep havada kalacak ve çoğu zaman ekonomik sıkıntılar sebep gösterilerek uygulama konusunda sıkıntılar çıkacaktı.[26] Şunu ifade etmek gerekir ki, bazı Venedikli soylu ailelerin böylesine bir okulun Venedik'te açılmasına sıcak bakmadıklarını da biliyoruz. Özellikle İstanbul'a gönderilecek çocukların orada Venedik hizmetinde birçok konudan muaf olup ayrıcalıklı olmaları bu aileler için oldukça önemliydi.[27] Ancak bu öneme rağmen *bal yos*'ların Senato'ya gönderdikleri raporlarda sıkıntılar devam etmekteydi. 21 Mayıs 1713 tarihinde Alvise Mocenigo Senato'ya gönderdiği raporunda İstanbul'da birçok dragoman olduğunu ancak güvenilebileceklerin az ve kalitelerinin ise vasat olduğundan yakınıyordu. Ona göre, *...bisogna quindi,...non e la quantita che conta, ma la qualita* yani sayı önemli değil, önemli olan hiç şüphesiz kalite idi. Ve bu kaliteyi sağlayacak durum ise Venedik'te açılacak bir okulla sağlanmalıydı.[28] Alvise Mocenigo'nun ifade ettiği güven sorunu çok önemliydi. Özellikle savaşlarda bu sorun daha fazla ön plana çıkıyordu. Bazı dragomanlar düşmanla işbirliği yapıyor ve gizli bilgileri ifşa ediyorlardı. Bir yazarın ifade ettiği şekliyle; dragoman demek

az tercüman, az diplomat ve az biraz da ajan demekti.[29] Senato, Osmanlı Devleti ile yapılan son savaştan sonra (1714-1718) bu tarz sıkıntılardan oldukça muzdarip olmuş ve 14 Mayıs 1724 tarihinde bir karar alarak Venedik'te bir dil okulunun olmamasına rağmen İstanbul'da var olan okulun, *balyos*'un yanında yetişen dil oğlanlarının durumunun iyileştirilmesi için şu dört maddeden oluşan bir düzenleme yoluna gitmiştir;

1- Eğitim görecek dil oğlanlarının sayısı en fazla 8 olacak,
2- Bu öğrencilerin yaşları 14 ila 18 arasında olacak,
3- Her üç ayda bir *balyos*'un seçeceği iki dragoman öğrencilerin çalışmalarını bizatihi kontrol edecek ve dil oğlanlarının durumunu tek tek inceleyecek,
4- Bu kontroller neticesinde kursa devam edecek veyahut bırakacak öğrenciler tespit edilecek.[30]

Bu düzenlemelerin hemen öncesinde elimizde bulunan bir belgeden durumun fotoğrafını çekebiliriz. Bu belge, Ekim 1723 yılından Eylül 1724 tarihine kadar İstanbul'da bulunan dragomanlar ve dil oğlanlarının isimleri ve aldıkları ücretler hakkındadır.[31]

Dragomanlar	Verilen Ücretler (Zecchino)[32]
D.Isach Ralli	445
D.Christofolo Tarsia	505
D. Bortolo Bruti	505
D. Zuanne Massellini	445
D. Antonio Dardvin	325
Giovani della Lingua	
D. Ignatio Theylis	90
D. Tomaso Navon	90
D. Gio. Batta Medun	90
D. Christofolo Ralli	90
D. Pietro Contarini	90
D. Alvise Contarini	90
D. Gasparo Bigaglia	90
D. Felice Bruti	45
D. Iseppo Colombo	45
D. Marin Calauro	30/90
D. Gio. Batta Torniello	30/90

İlgili tarihler arasında İstanbul'da bulunan dragoman ve dil oğlanlarının listesi *Balyos* Carlo Ruzzini'nin gönderdiği şekliyle bu durumdaydı. Dil oğlanlarının ücretleri farklı olmasına rağmen sayıları 11'e kadar ulaşmıştı. Bu tablodan hareketle bazı yorumlar geliştirilebilir. Örneğin, 1724 yılında dil oğlanı olarak Carlo Ruzzini'nin yanına İstanbul'a gönderilen Marin Calauro'nun ismini görmekteyiz. Bu dil oğlanının dragoman olmasından sonra onun yanına gelen ama ismini bilmediğimiz bir oğlu yine babası gibi bir eğitimden geçmiş[33] ve sonra 1741 yılı itibariyle dragoman olmak için sınava alınmış ve Mustafa Efendi tarafından kaleme alınan bir belgeyle kendisine "yeterli"dir belgesi verilmişti. Bu belgeden kendisinin nasıl bir donanıma sahip olduğunu ve ne tür kitaplar okuduğunu görebiliyoruz;

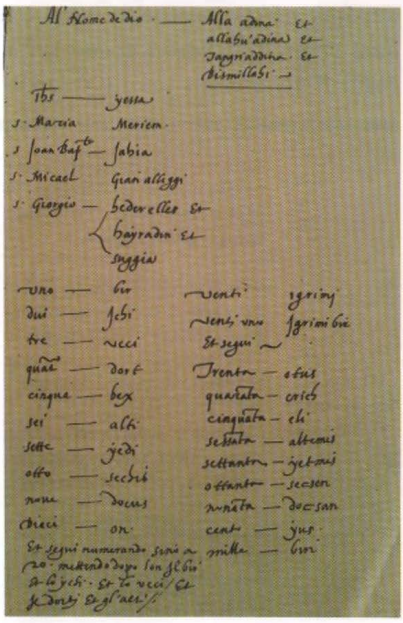
"Hâlâ bu tarafta Marin Kalyor tercümanın oğlu lisân-ı Türkiden ziyâde olub bu ana dek Sarf ü Nahv'dan birkaç kitâb okuyub gereği gibi fehm eylediğinden Farsiden Şahidi ve Pend-i Attâr ve Gülistân okuyub Türki ba'zı mekâtib ve evâmir gayr-i münşâti okuyub muârefe sayir kemalde vakit ve zamanıyla sâhib-i nâm ve şân tercüman olacağı şimdiki halde etvârından şühûdumuz olmağla bu mahalle işaret olundu."[34]

Daha evvel Salomon Negri tarafından oluşturulan listede bu tarz kitaplar okuyarak kendilerine "yeterli" belgesi verilen dil oğlanları bu saat itibariyle dragoman oluyor ve *balyos*'un yanında hizmet vermeye devam ediyorlardı. Yine yukarıdaki tabloda dil oğlanı olarak okula devam eden Tomaso Navon'a 1731 yılında *...nel parlare nel leggere e nello scrivere in lingua Turca, si come pure con simile habilita' nel tradurre dalla lingua.*[35] Yani, Türk dilini okuma, konuşma ve yazmanın yanı sıra benzer bir biçimde bu dilden çeviri yapma yeteneğine de sahipti denilerek yeterlidir belgesi verilmiştir. Bu tarihte verilen belge bize, Navon'un 16 yaşında dil oğlanı olarak *balyos*'un yanına geldiğini göstermektedir. Dragomanların eğitimi hiç şüphesiz önemliydi ve Venedik için geçiştirilecek bir mevzu değildi. Gerek ticaret, gerek siyaset açısından bu durumun gerekliliği ise her geçen gün artıyordu. Ancak bu tarz düzenlemeler iyi bir netice vermemiş dil oğlanlarının sağlam bir tarzda yetişmesi sağlanamamıştır. Senato'ya gönderilen bir raporda bu soruna değinilecek ve yetişen dil oğlanlarının beş yıl sonunda durumlarının iyi olmadığından bahsedilecektir.[36] Daha evvel bahsettiğimiz İstanbul'daki sıkıntılı durumların *balyos* ve maiyetini çok yakından etkilediğini vurgulamalıyız. Örneğin, 1730 yılında İstanbul'da yaşanan isyan sırasında elçi ve maiyeti

1564 tarihli İtalyanca-Türkçe Sözlük.

Bibliotheque Nationale de France, MS980.

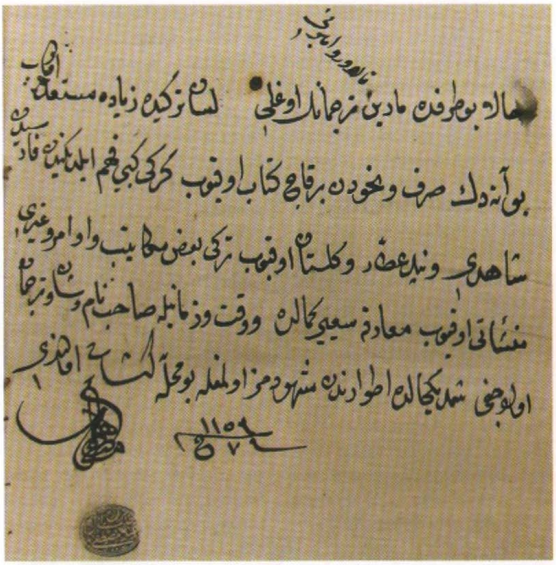

1564 tarihli İtalyanca-Türkçe Sözlüğün ilk sayfası.

Bibliotheque Nationale de France, MS980.

Bir dragomanın okuduğu kitaplar hakında.

ASVe, Senato, Dispacci Ambasciatori, Costantinopoli, b.198, s.324.

İstanbul'dan gönderilen dispacci *ve Senato'ya* balyos*'un görev süresi sonunda sunduğu* relazione*'lerde sıklıkla vurgulanan dragoman sorununda öğrencilerin ise memnun olmadıkları bazı noktalar vardı. Onlar özellikle ücretlerin azlığından, İstanbul'daki sağlık sorunlarının devamlı nüksetmesinden, vatan özleminden ve kendilerine ders veren Müslüman hocaların siyasi çalkantılarda öldürülmelerinden yakınıyorlardı.*

büyük sıkıntılar yaşamışlardı. Devam eden bu sıkıntılar görülen eğitime ve dil oğlanlarının yetişmesine en büyük darbeyi vuran nokta olmuştu.

Daha evvel alınan kararları takiben 1744 yılında G. Dona geçmişte olduğu gibi Fransızların kurduğu dil okulunu örnek göstermiş ve Senato'ya birtakım önerilerde bulunmuştur. Buna göre;

1- Venedik'te ya da Venedik'in sahip olduğu yerlerin birinde bir dil okulu açarak yoğun bir dil programı uygulamak,
2- İstanbul'da 1551 yılında açılan kursun devamını sağlamak ve Venedik'te kurulan okulda eğitim görenlerin bu kursta pratik yapmalarını sağlamak,
3- Dil oğlanlarına maaş konusunda cömert davranmak.[17]

Ancak devamlı olarak ortaya konulan ve bu tarz önerilere konu olan sıkıntılar, İstanbul'da devam etmesine rağmen Venedik'te bir dil okulunun açılması projesini hayata geçirmemiştir. Daha evvel ekonomik sebepler dolayısıyla bu okulun açılmasının gerçekleşmediğini söylemiştik. Bize göre ikinci sebep ise; Venedik'in dönem itibariyle birçok konuda gerileme dönemine girmiş olmasıydı. Artık Venedik Kent Devleti, İngiltere, Fransa ve Avusturya gibi devletlerin yükselen grafiği karşısında bir duraklama ve gerileme devresine girmişti. Dolayısıyla ilgili okulun kurulması hadisesi "pratik" Venedikliler için Senato'da tartışılan günlük mevzuların bir konusuydu. İstanbul'dan gönderilen *dispacci* ve Senato'ya *balyos*'un görev süresi sonunda sunduğu *relazione*'lerde sıklıkla vurgulanan dragoman sorununda öğrencilerin ise memnun olmadıkları bazı noktalar vardı. Onlar özellikle ücretlerin azlığından, İstanbul'daki sağlık sorunlarının devamlı nüksetmesinden, vatan özleminden ve kendilerine ders veren Müslüman hocaların siyasi çalkantılarda öldürülmelerinden yakınıyorlardı.[18] Her bakımdan sıkıntılar söz konusu idi, ancak İstanbul'daki dil okulu varlığını devam ettirmeyi sürdürdü. Uzun bir süre yaklaşık olarak kırk yıl Venedik'te kurulması düşünülen bir dil okulundan ciddi olarak bahsedilmedi. Ta ki, 25 Nisan 1785'e kadar. Bu tarihte *Balyos* Agostino Garzoni Senato'ya bir rapor sunarak Venedik'te kurulacak okulun şu an pek de rahat, faydalı ve ekonomik olmayan İstanbul'daki okuldan daha iyi ve etkin bir çözüm olacağından bahsetmişti.[19] Hemen bir yıl sonra yani 30 Aralık 1786 tarihinde Senato Venedik'te bir dil okulu açılmasına karar verdi ancak bu okul hiç ilerlemedi. Bu tarihten iki yıl sonra ise Senato etkin bir okulun kurulması için karar aldı. Senato nihayet aldığı bu kararla, 21 Ağustos 1788'de Fransa ve Avusturya örneğinden hareketle Venedik'te bir dil okulu kurulmasını istedi. Ancak çeşitli düzenlemeler konuşuldu ama geçmişte olduğu gibi yine bu okul açılamadı.[20]

Sonuç olarak Venedikliler İstanbul'da diğer ülkelerin örnek aldığı bir dil okulunu tesis etmelerine rağmen, kendilerini bu bakımdan daha sonra geçecek olan ülkeleri örnek alıp ülkelerinde dil oğlanlarını yetiştirecek bir dil okulu kurulmasını sağlayamamışlardır. Bu başarısız girişime çoğu zaman ekonomik sıkıntılar bahane gösterilmiştir. Ancak Venedik Senatosu'nda karar alıcılar köklü bir geçmişe sahip olan İstanbul'daki *balyos* ve onu oluşturan ailenin yapısını bozma eğiliminde değillerdi. Özellikle önde gelen Venedikli ailelerin çocuklarının İstanbul'da bulunmaları ve orada diplomatlığa adım atmaları "realizmi, pragmatizmi, soyut yaratıya

üstün tutan"[41] Venedikliler için ticari ve siyasi bağlantılar açısından oldukça değerli idi. Dil öğrenmek bu bağlamda sadece öğrenme ile kalınması gereken bir eylem olarak görülmüyor, aynı zamanda ikili ilişkilerin ve çıkarların geliştirilmesi için önemli bir araç olarak da görülüyordu. İstenilen, arzu edilen ancak başarılamayan orta yol ise, Venedik'te eğitim görecek olan dil oğlanlarının belli bir süreliğine İstanbul'a gönderilip orada bu teorik eğitimlerini pratiğe dönüştürmeleriydi. Ancak bu orta yol da başarısız bir düşünce olarak kaldı. Kısacası, Venedikli yetkililer için İstanbul Pera'daki okul ile açılması düşünülen Venedik'teki okul arasında ikilem uzun süre varlığını sürdürmüştür.

GÜNER DOĞAN
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ, TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Diğer Avrupa ülkeleri için Venedik, Arapça kitapların tercüme mekânı, askeri bilgilerin kaynağı ve ticari bilginin merkezi olarak uzun bir süre ön planda kalmıştır. Peter Burke, "Early Modern Venice as a Center of Information and Communication" *Venice Reconsidered: The History adn Civilization of an Italian City-State. 1297-1797*, içinde, John Jeffries Martin and Dennis Romano (ed.), US: The Johns Hopkins University Press, 2000, s. 197 ve 399-404.

2 Maria Pia Pedani, *Venezia Porta d'Oriente*. Bologna: Società Editrice il Mulino, 2010.

3 Maria Pia Pedani, "Bailo", *Encyclopedia of The Ottoman Empire*, içinde, G. Agoston-B. Masters (ed.), USA: Infobase Publishing, 2008. s.72-73. Eric. R. Dursteler, *Venetians in Constantinople: Nation, Identity and Coexistence in The Early Modern Mediterranean*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2006, s.23-40. Carla Coco, "İstanbul'daki Venedik topluluğu" çev. Mahmut H. Şakiroğlu, *Erdem*,1991, 7/20: 667-687.

4 Mahmut H. Şakiroğlu, "Balyos", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1992, cilt: 5, s. 44.

5 Francesca Lucchetta, "Lo Studio Delle Lingue Orientali Nella Scuola Per Dragomanni Di Venezia Alla Fine Del XVII. Secolo", *Quaderni Di Studi Arabi*, 1987-88, 5-6: 481.

6 Carla Coco, a.g.m., s.670. İstanbul'da Venediklilerin ve Venedik'i temsil edenler'in ikamet ettikleri yerler hakkında ayrıntılı bilgiler için bkz; Aygül Ağır, *İstanbul'un Eski Venedik Yerleşimi ve Dönüşümü*, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2009.

7 Flora Manzonetto, "Baili Veneziani Alla Sublime Porta: Storia e Caratteristiche Dell'Ambasciata Veneta a Costantinopoli", s. *Milleterarası Türkoloji Kongresi (İst. 23-28 Eylül 1985) Tebliğler*, içinde,İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989, 2: 422. Mahmut H. Şakiroğlu, a.g.m., s.44.

8 E. Alberi, *Le Relazioni Degli Ambasciatori Veneti al Senato*, Floransa, 1844, cilt: 6, s.185-186.

9 Dragoman kelimesinin etimolojik kökeni hakkında bkz; Bedrettin Tuncel, "L'Âge des Orogmans", *İstanbul a la fonction Des Cultures Balkaniques, Mediterranéennes Slaves et Orientales Aux XVI-XIX Siècles*, içinde, Bükreş, 1977, s.362.

10 Ella-Natalie Rothman, "Interpreting Dragomans. Boundaires and Crossing In The Early Modern Mediterranean", *Comparative Studies in Society and History*, 2009, 51/4: 776.

11 Dragomanlar; Gümrük, Mahkeme, Tersane, Saray ve Balyoz'ların İstanbul'a geliş ve gidişlerinde yardım eden yol dragomanları olmak üzere beş ayrı yerde görev yapmaktadır. Francesca Lucchetta, "L'Ultimo Progetto Di Una Scuola Orientalistica a Venezia Nel Settecento", *Quaderni Di Studi Arabi*, 1985, 3: 6. Ella-Natalie Rothman, Between Venice and Istanbul: Trans-Imperial Subjects and Cultural Mediation In The Early Modern Mediterranean, Yayınlanmamış Doktora Tezi, USA: The University of Michigan, 2006, s.253. Tommaso Bertele, *Venedik ve Kostantiniyye Tarihte Osmanlı-Venedik İlişkileri*, çev. Mahmut H. Şakiroğlu, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012, s.140-141.

12 Archivio Di Stato Di Venezia (ASVe), *V. Savi Alla Mercanzia. Dragomanni-Dulcygno*, b.61. Aktaran, Paolo Preto, *Venezia e i Turchi*. Roma: Viella Libreria Editrice, 2013, s.64. Bu okula gönderilen ilk iki kişi, Sebastiano del Cortivo ve Lodovico Marucini idi. Ella-Natalie Rothman, a.g.t., s.226.

13 Ella-Natalie Rothman, a.g.t, s. 215, Gilles Veistein, "The Ottoman Administration and The Problem of Interpreters", *The Great Ottoman, Turkish Civilisation*, Kemal Çiçek (ed.), cilt: 3, s.607. İstanbul'da konuşulan diller konusunda Lady Mary Montegu'nun Babil kulesi benzetmesi bu bakımdan dikkat çekidir. Montegu; "...yaşadığım mekân Babil kulesini andırmaktadır. Pera'da İnsanlar Türkçe, İbranice, Ermenice, Arapça, Farsça, Rusça, Slovakça, Macarca, Almanca, Felemenkçe, Fransızca, İngilizce, İtalyanca dillerinde konuşurlar...bu bana göre bu ülkedeki en ilginç şeylerden biridir..." Lady Mary Montegu, *The Turkish Embassy Lettera*, Malcolm Jack (ed.) Londra, 1994, s.122-123.

14 Mahmut H. Şakiroğlu, "Balyos", s.44.

15 Vandal Albert, Un Ambassade Française en Orient Sous Louis XV, 1887, s.39-40.

16 Ella-Natalie Rothman, a.g.t, s.218. Dragoman olmak aynı zamanda birçok koruda İstanbul'da ayrıcalıklı bir konumda olmak anlamına geliyordu. Dragomanlar, vergi vermiyorlar, kendilerinin ve ailelerinin yaşamlarına karışılmıyor, dört hizmetçi alabiliyorlardı. Cahit Bilim, "Tercüme Odası", *OTAM*, 1990, 1-31. İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara: TTK Yayınları, 1984, s.72-73. Bir bakıma dragomanları, Pera'da "sınır dışında" yaşayanlar olarak nitelendirebiliriz. Ayrıca dragomanların görev yerleri hakkında ayrıntılı bilgiler için bkz.; Antoine Gautier, "Les Dragmans des Consulats", *Drogmana, Diplomatea et Ressortissants Européens Auprés De La Porte Ottomane*, içinde, İstanbul: Isis Press, 2013, 16.

17 ASVe, *Senato Deliberazioni Costantinopoli*, filza: 32, 7 Temmuz 1641, Aktaran; Ella-Natalie Rothman, a.g.t, s.248.

18 Hastalıklar hakkında şikâyetler ve savaşlarına ağır baskıları devamlı olarak Senato'da görüşülen konular arasındaydı. Örneğin Consiglio di X, yani 10'lar konsülünde 1726 yılına istinaden görüşülen bir konuda İstanbul'daki bir durum şu şekilde anlatılmaktaydı; "...şanlı Mora savaşının ilk zamanlarında, birçok tehlike ve çok sayıda aksilikler arasındaki 17 yıllık dönem içinde İstanbul, Veba ve Barbar Osmanlılar arasındaydı." ASVe, Consiglio di Dieci, b.60, 6 Ağustos 1726. Yine 9 Ocak 1746 yılında Balyos'un şifreli olarak Senato'ya gönderdiği bir raporda ise söylediği; "...İstanbul'daki iklim her zaman tehlike, şiddet, veba ve ölüm üzerinedir..." ifadeleri sıkıntıların sürekli olduğuna vurgu yapmaktadır. ASVe, *Senato, Dispacci Ambasciatori, Costantinopoli*, b.200, s.407. Savaş zamanlarından ise, "... Dragoman ve Balyos, Galata ve Pera'dan ayrılmayacaklar ve deniz yolunu kullanmayacaklar..." şeklindeki yasaklar bilgiye ulaşmayı zorlaştıran en önemli etkenler arasındaydı. ASVe, Consiglio di Dieci, b.48, 22 Ağustos 1684.

19 Ella-Natalie Rothman, a.g.t, s. 220-221.

20 Salomon Negri, *Memoria Negriana Hoc Est Salomonis Negri Damasceni Vita*, 1764, s.7-13. Ayrıca Paolo Preto, a.g.e., s.66.

21 ASVe, *Archivio Proprio Costantinopoli*, b.34-35, s.145-352. 22 Aprile 1702.

22 ASVe, *Senato, Dispacci Ambasciatori, Costantinopoli*, b.169, s.39-44, 1706.

23 Francesca Lucchetta, "Un Progetto Per Una Scuola Di Lingue Orientali A Venezia Nel Settecento", *Quaderni Di Studi Arabi*, 1983, 1:3-10. İstanbul'da belli bir süre kalan Salomon Negri'nin kahş süresi hakkında da bazı sıkıntılar ortaya çıkmıştı. Onu görevlendirip konu hakkında bir rapor bekleyen Senato, Negri'nin uzun bir süre konu hakkında kendilerine bir rapor sunmamasını takiben serzenişlerini açık bir şekilde ifade etmiş ve iki yıldan daha uzun bir süre gelmeyen bir haber dolayısıyla üzüntülerini bildiren bir mektubu Balyos'a göndermişlerdir. ASVe, *Senato, Dispacci Ambasciatori, Costantinopoli*, b.169, s.593-594, 1708.

24 Diğer birçok Balyos gibi Carlo Ruzzini'de Türkçe bilmiyordu. Ancak dil konusunda yeteneklı olduğunu bildiğimiz Ruzzini, bir yazarın ifadesiyle "... parla oltre il Latino perfettamente francese, e spagnolo..." yani Latince dışında çok iyi derecede Fransızca ve İspanyolca konuşabiliyordu. Onun bu dilleri bilmesi diplomatik temaslarda oldukça işine yaramıştır. Örneğin, Karlofça Anlaşması esnasında Ruzzini, Osmanlı temsilcisi Mauro Cordato ile aracısız doğrudan Fransızca konuşarak diplomatik temaslarını sürdürmüştü. Biblioteca Nazionale Marciana, MSS Italiani VII, 407 (7494).

25 Francesca Lucchetta, "Una Scuola Di Lingue Orientali a Venezia Nel Settecento: Il Secondo Tentativo", *Quaderni Di Studi Arabi*, 1984, 2: 20.

26 Carla Coco, "La Scuola Di Lingua Turca a Venezia", *V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul 23-28 Eylül 1985*, içinde, İstanbul: İstanbul Üniversite Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1987, s.45.

27 Eric Dursteler, a.g.e., s. 37, Ella-Natalie Rothman, a.g.m., s.776.

28 ASVe, *Senato, Dispacci Ambasciatori, Costantinopoli*, b.171, s.388-389. Aktaran, Francesca Lucchetta, 1984, s.24.

29 Paolo Preto, *I Servizi Segreti Di Venezia*. Milano: Il Saggiatore, 1994, s.197-198.

30 Paolo Preto, *Venezia e i Turchi* s.110-111.

31 ASVe, *Senato, Dispacci Ambasciatori, Costantinopoli*, b.178, s.388-389.

32 Zecchino veya Cecchino, 16. yüzyılın ikinci yarısından 18. yüzyılın sonuna kadar Venedik'te kullanılan bir para birimidir.

33 Dragomanlık mesleği çuguntuklu babadan oğla geçen bir meslekti. Konu hakkında bkz. Ella-Natalie Rotman, a.g.t., s.233 ve 246-247.

34 ASVe, *Senato, Dispacci Ambasciatori, Costantinopoli*, b.198, s.324.

35 ASVe, *Senato, Dispacci Ambasciatori, Costantinopoli*, b.198, s.387.

36 ASVe, *Senato, Deliberazioni, Costantinopoli*, 40, s.77. Aktaran, Francesca Lucchetta, a.g.m, 1984, s.33.

37 ASVe, *Senato, Dispacci Ambasciatori, Costantinopoli*, b.199, s.176-183. Aktaran, Francesca Lucchetta, a.g.m. 1984, s.41.

38 Francesca Lucchetta, a.g.m. 1985, s.2.

39 ASVe, *Senato, Dispacci Ambasciatori, Costantinopoli*, b.224, s.516-518. Aktaran, Francesca Lucchetta, a.g.m. 1985, s.9.

40 Francesca Lucchetta, a.g.m. 1985, s.22-25.

41 Lucetti Valerisi, *Venise et la Sublime Porte: La naissance du despote*, Hachette, 1987, s.20.

KAYSERİN EMRİNDE TERCÜMANLAR, DİPLOMATLAR VE ŞARKİYATÇILAR

VİYANA ŞARK DİLLERİ AKADEMİSİ

ÖMER GEZER

Köklü bir şarkiyatçılık geçmişi olan Viyana'da Türk dili üzerine ilk çalışma Hieronymus Megiser tarafından 1612'de yapılacaktır. Megiser, Institutionum linguae turcicae *adlı kitabının önsözünde "barbar dili" öğrenmenin Hıristiyan inancını tebliğ etmede, hatta Osmanlı harplerinde verilecek Türkçe emirlerle düşmanın aklını karıştırmada faydalı olabileceğini iddia ediyordu... Avusturya, daha genel olarak da Alman Şarkiyat araştırmalarının, ortaya çıktıkları siyasi coğrafyanın Şark'a dair emperyal bir siyaset takip edecek güçte olmamaları nedeniyle İngiltere ve Fransa'daki benzerlerinden kesin bir şekilde ayrıldıkları kabul edilir.*

Maria Theresia, 1740-80 yılları arasında Habsburg İmparatorluğu'nu idare etmişti. Takip ettiği reformcu siyaset sebebiyle, aydınlanmış mutlakiyetin sembol isimlerinden birisi olarak kabul görmektedir.

ESİRLER, ÂLİMLER VE DİL OĞLANLARI: AKADEMİDEN ÖNCE HABSBURG HİZMETİNDE TÜRKÇE TERCÜMANLARI

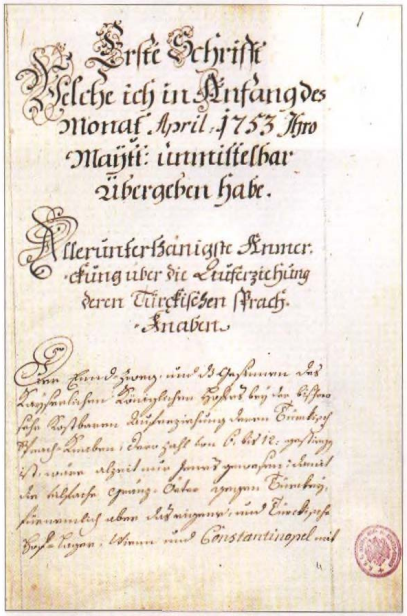
Osmanlı-Habsburg ilişkilerinin tarihi, 16. yüzyılın başlarına, I. Maximillian (Kutsal Roma Germen İmp. 1493-1519) tarafından İstanbul'a gönderilen Hans von Thurn'un hakkında pek az şey bilinen elçiliğine kadar geri götürülebilir. Yüzyılın başındaki bu ilk diplomatik temaslar ticari ilişkilerin geliştirilmesini hedefliyordu.[1] Fakat İstanbul'un Orta Avrupa'da takip ettiği fetih siyaseti, bilhassa da Belgrad'ın fethi (1521) ve Mohaç Muharebesi (1526) iki imparatorluk arasındaki ilişkilerin mahiyetini kesin biçimde değiştirdi. Macaristan üzerindeki Osmanlı-Habsburg askeri mücadelesinin 1541'de ilki lehine sonuçlanması, Viyana'yı İstanbul ile ilişkilerinde başka araçlar geliştirmeye mecbur bıraktı. Viyana'da Türkçe bilen daimi bir tercüman istihdam edilmeye başlanması bu tarihlere tesadüf eder: Johannes Gaudier ya da bilinen diğer ismiyle Hans Spiegel,

1541'de *Hofburg*'da* resmi tercümanlık görevini yürütüyordu.[2]

Gaudier'in tercüme faaliyetleri İstanbul ya da Budin'den gönderilen resmi evrakı çevirmekten ibaret kalmamıştı; Şark seyahatinden beraberinde birçok yazma kitapla dönen Hieronymus Beck von Leopoldsdorf'un I. Ferdinand'a (Kutsal Roma Germen İmp. 1558-64) hediye ettiği Muhyiddin Cemâlî'nin *Tevârih-i Âl-i Osmân* adlı eserini Almancaya tercüme etmiş, ancak bu çeviri ölümünden sonra yayınlanabilmişti.[3] Böylece Viyana'da Şark yazmaları koleksiyonunun temelleri atılırken, ilk Türkiyat çalışmaları yapılmaya başlanmıştı. Esasında Alman coğrafyasında Türklere dair ilk malumatlar Osmanlılara esir düşmüş Schiltberger, von Harff, Mühlbacher ve bunlar arasında belki de en meşhuru olan Georgiewitsch gibi kimselerin kaleminden çıkmıştı. Gerçek şu ki, esaretlerinde Türkçe öğrenmiş farklı milliyetlerden birçok kişi, Habsburg hizmetinde resmi olarak tercümanlık yapmıştı. Henüz eksik bile olsa bir Almanca-Türkçe sözlüğün bulunmadığı dönemde yapılan bu tercümeler, modern tarihçiler tarafından oldukça başarılı kabul edilir.[4] Köklü bir şarkiyatçılık geçmişi olan Viyana'da Türk dili üzerine ilk çalışma, dilbilimci ve tarihçi Hieronymus Megiser tarafından 1612'de yapılacaktır. Megiser, *Institutionum linguae turcicae* adlı kitabının önsözünde "barbar dili" öğrenmenin Hıristiyan inancını tebliğ etmede, hatta Osmanlı harplerinde verilecek Türkçe emirlerle düşmanın aklını karıştırmada faydalı olabileceğini iddia ediyordu.[5]

17. yüzyılın ikinci yarısında Viyana'da, şarkiyat, daha özel olarak Türkiyat araştırmalarında bir ilk yaşandı. Habsburg hizmetinde tercüman olarak görev yapan Johann Baptist Podestà, 1674'te Viyana Üniversitesi bünyesinde ilk defa olarak Türkçe dersleri vermeye başladı. Sonuç Podestà için bir hayal kırıklığı olacaktı: 18 talebesinden sadece üçü sınavlarda başarılı bulununca bu ilk teşebbüs akim kalmıştı.[6] Podestà, daha sonra başarılı öğrencileriyle beraber Franz Hoffmann'ın elçilik (1678-79) heyetiyle birlikte İstanbul'a gitti ve burada lisan bilgisini geliştirmek için çalıştı. Dönüşünde Viyana'da Şark dilleri kürsüsünün yeniden kurulması için girişimlerde bulundu.[7] Buna dair yazdığı raporunda Viyana'da kurulacak bir Şark dilleri kürsüsünde yetişecek "vatan evlatlarının" (*Landtskinder*) mesleklerinde "hükümdarlarına, efendilerine ve anavatanlarına sadık" (*treu gegen ihren Landtsfürsten undt Herrn undt gegen ihren Vatterlandt*) kalacaklarını savunuyordu. Üstelik böylesi bir kürsü, İstanbul'daki dil oğlanları okuluna harcanan paradan çok daha azına kurulabilir ve daha başarılı olabilirdi.[8] Dikkat çekici raporuna rağmen Podestà, I. Leopold'ü (Kutsal Roma Germen İmp. 1658 -1705) ikna edememişti. Habsburg hizmetine girecek olan tercümanların eğitimine İstanbul'daki elçilikte bulunan dil oğlanları okulunda devam edildi, ancak Prens Eugen'in** Saray Harb Şurası'nın (*Hofkriegsrat*) reformu için kaleme aldığı takrirde vurguladığı gibi, dil oğlanlarının, sadakatlerinden emin olabilmek için Habsburglaların Alman tebaasından (*Teutschen Erb Unterthanen*) seçilmesi gerektiği fikri hâlâ rağbet görüyordu.[9]

İstanbul'daki elçiliklerde tercüman yetiştirmek üzere Türkçe eğitimi verilmesi eski ve kabul görmüş bir usuldü. Bu alandaki ilk örnek, 1551'de Venedik Cumhuriyeti tarafından kurulan tercüman okuluydu. 1547'den itibaren Osmanlı başkentinde bir kapı kethüdası bulunduran Habsburglar, başlangıçta tercümanlık işlerini Peralı gayrimüslimlere emanet etmişlerdi.[10] Sonraki yıllarda tercümanlık için daha güvenilir kimseler bulunması gerekmişti. Hofburg'un, Peter von Wolzogen'i Türkçe öğrenmek üzere 1578'de İstanbul'a gönderdiği bilinmektedir.[11] İstanbul'daki Habsburg elçiliğinde dil oğlanları (*Sprachknaben*) için verilen eğitimin müesseseleşmesi ise muhtemelen 17. yüzyıl ortasında, aşağı yukarı Fransa'nın benzer girişimi ile aynı tarihlerde vuku bulmuştu. XIV. Louis'nin danışmanı ve Maliye Nazırı Colbert, 1669'da Marsilya Ticaret Odası'nın resmi talebi üzerine bir dil okulu açılmasına karar vermişti. Buna göre, Fransa kralının tebaasından seçilecek 9-10 yaşlarındaki gönüllü gençler, İzmir'e ve İstanbul'a, Kapusen Manastırları'nda Türkçe öğrenmek üzere gönderilecek ve bunların bütün masrafları Marsilya Ticaret Odası tarafından karşılanacaktı. Ticaret işlerini kolaylaştırmak amacıyla konsolosların yanında görevlendirmek üzere bir tercüman bulundurulması fikri Colbert'in uluslararası ticaret politikasıyla uyumlu olduğu kadar, bu tercümanların merkezi devletin kontrolünde yetişmesi ve çalışması da XIV. Louis (hükm.1643-1715) dönemi Fransa siyasetinin ruhuna uygundu.[12]

Erſte Schrifft
Welche ich im Anfang des
Monat. April. 1753 Ihro
Majeſtt: unmittelbar
Übergeben habe.

Allerunterthänigſte Anmer-
kung uber die Leüferziehung
deren Türckiſchen Sprach-
Knaben.

Josef Franz'ın Hofburg'a takdim ettiği, Viyana'da Şark dilleri eğitimi kurulmasını öngören raporunun giriş sayfası. Cizvit Rahibi raporuyla Maria Theresia'nın aklına, imanına ve kesesine hitap ediyordu.

Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerini ticari önceliklerinden ziyade askeri/siyasi alanda belirleyen Habsburglar ise dil oğlanlarının eğitim masraflarını merkezi hazineden ödüyordu. Öğrencilere ayrılan bütçe, kişi başı senelik 600 florindi. Dil oğlanı, bu meblağın yarısını konaklama giderleri için elçiye veriyor, kalanıyla da eğitim masraflarını karşılıyordu. Bu masraflar arasında anadili Türkçe

olan bir lisan öğretmeninin ücreti de bulunuyordu.[13] Farklı yaşlardan sayıları 8 ila 12 arasında değişen dil oğlanlarının eğitimi, Habsburg elçisinin gözetimi altında yürütülüyordu. Bunlar bir Osmanlı Türk'ünden lisan eğitimi alıyor, belirli bir seviyeye geldikten sonra da halk içinde, bilhassa da mahkemelerde pratik yapma imkânı buluyorlardı. Bir dil oğlanı ancak rüştünü ispat edebildikten sonra, yemin ederek elçilikte tercüman olarak çalışmaya başlayabiliyordu.[14] Bu süreç dil oğlanları için oldukça zahmetliydi; herhangi bir sebeple sorun yaşamış kimseler, lisan bilgilerinin ne derecede iyi olduğuna bakılmaksızın, Viyana'ya gönderiliyorlardı.

Wenzel Anton von Kaunitz-Rietberg, devrin önde gelen siyasi figürleri arasında, imparatorluğun modernleşmesinde oynadığı rol icabı belki de birincisiydi.

Diğer taraftan Babıâli ile bir şekilde iyi ilişkiler kurabilmiş olanları ise, geleceğin elçi namzetleri olarak öne çıkarlardı.[15]

Bu usul 18. yüzyıl ortasına gelindiğinde Habsburg İmparatorluğu'nun Osmanlı/Şark siyasetinin ihtiyaçlarını karşılayamaz olmuştu. Viyana'nın adeta topyekûn reform seferberliği başlattığı yıllarda, Şark dilleri eğitimi de yeniden mercek altına alındı.

AYDINLANMIŞ MUTLAKİYET ŞARK DİLLERİNİ ÖĞRENİYOR: ŞARK DİLLERİ AKADEMİSİ'NİN KURULUŞ SERÜVENİ

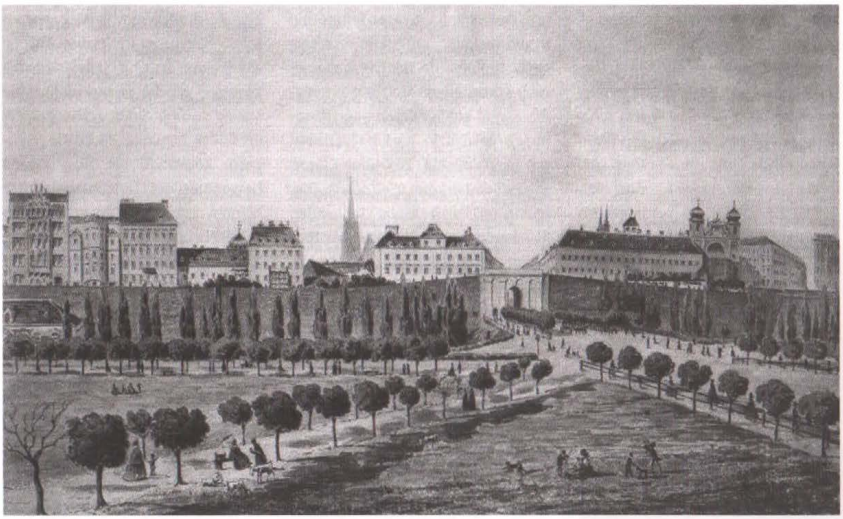
Viyana'yı, askeriyeden maliyeye, taşra bürokrasisinden merkezi kurumlara kadar uzanan geniş bir yelpazede, topyekûn reform seferberliğine icbar eden esasında Prusya'nın yükselişi, diğer bir ifadeyle Alman düalizmi çağının başlamasıydı. 1736-39 Türk Harbi'nde Belgrad'ı, ardından Avusturya Veraset Savaşları'nda (1740-48) nüfus ve zenginlik kaynağı olan Silezya'yı kaybeden Habsburglar için, imparatorluğa nasıl bir nizam verilmesi gerektiği, Hofburg'da devlet aklını meşgul eden temel sorulardan birisiydi. Bürokrasinin çağın ihtiyaçlarına göre rasyonelleştirilmesi bu alanda atılan ilk adımlar arasındaydı. Nitekim Habsburg dış politikasını Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nun yükünden kurtarmak ve daha önemlisi idaresini merkezileştirmek için 1742'de müstakil bir nezaret (*Geheime Haus-, Hof- und Staatskanzlei*) kurulması bu siyasetin bir veçhesidir.[16]

Bu reformun, konumuzu ilgilendirdiği boyutuyla, ilk yıllarında hedefine ulaşabildiği iddia edilemez. İstanbul ile ilişkiler hâlâ, imparatorluğun merkezi askeri kurumu olan Saray Harb Şurası tarafından yürütülüyordu. Türk tehdidine karşı Habsburg miras mülklerinin yeniden örgütlendiği senelerde, tam olarak 1556'da I. Ferdinand tarafından kurulan *Hofkriegsrat*, sadece Türk savaşlarının değil, bünyesindeki *Turcica et Hungarica* kalemi üzerinden Osmanlı/Şark diplomasisinin idaresini de üstlenmişti.[17] Bu durum Maria Theresia'nın (Kutsal Roma Germen İmparatoriçesi 1740-1780) 1753'te Paris elçisi Kaunitz'i Viyana'ya çağırmasına kadar böylece devam edecekti.

Habsburg aydınlamış mutlakiyetinin önemli figürlerinden birisi olan Wenzel Anton von Kaunitz-Rietberg'in Hariciye Nazırlığı, genellikle Avrupa diplomasi tarihindeki önemli dönüm noktalarından birisi olarak kabul edilen *Diplomatik Devrim* (*Renversement des alliances, tr. ittifakların ters yüz olması*) ile birlikte anılır. Habsburgların Osmanlı/Şark siyasetinin idaresi ve Viyana'da Şark dilleri eğitimi bahsinde ise Kaunitz'in Viyana'ya dönüşü bir milattır. Habsburg bürokrasisinin duayeni Bartenstein'ı hariciye işlerinden uzaklaştırarak diplomaside tek söz sahibi olmak yolunda büyük bir başarı kazanan Kaunitz, görevdeki ilk yılında Osmanlı/Şark diplomasisinin idaresini de, *Turcica et Hungarica* arşivi ile birlikte Saray Harb Şurası'ndan kendi nezaretine aldı. Böylece Habsburg dış politikasının idaresi tam anlamıyla merkezileşmiş oluyordu.[18]

Bu tarihlerdeki bir diğer önemli gelişme de, tercüman yetiştirmek üzere Viyana'da bir Şark dilleri okulu açılmasına dair fikrin yeniden gündeme getirilmesiydi. Belgrad Antlaşması'nın mübadelesi için büyükelçilikle İstanbul'a giden Graf Ulfeldt'in maiyetinde yer alan ve bu sırada dil oğlanlarının durumunu yakından müşahede etmek imkânı bulan Josef Franz, eski fikrin yeni savunucuları arasında başta geliyordu. Aynı zamanda Cizvit tarikatı rahibi de olan Josef Franz bir gökbilimciydi ve 1743'ten itibaren Viyana Üniversitesi'nde matematik, astronomi ve deneysel fizik dersleri veriyordu. Ayrıca Maria Theresia tarafından veliaht Joseph'in felsefe hocalığına getirilmişti.[19]

Josef Franz, Hofburg'a takdim ettiği raporunda, dil oğlanlarının İstanbul'daki eğitimlerinin bütünüyle başarısız olduğunu iddia ediyordu: Büyük masraflara rağmen seneler boyunca Türkçe eğitimi alan dil oğlanları, imparatorluğun ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktı; meslekî ehliyet bahsinde övgü alacak durumda değillerdi, keza fena adetleri ve kusurları (*wegen übeln Sitten und gemachten Schulden*) sebebiyle gözden düşmeyi hak etmişlerdi. Bunun en bariz delili, yakın zamanlarda dil oğlanları okulundan kovulan kimselerin çokluğuydu.[20] Josef Franz'a göre bu durumdan İstanbul'daki Habsburg elçisi sorumlu tutulamazdı, zira elçinin

Stubentor, Viyana şehrinin doğuya açılan kapısıydı. Nekrep'in müdürlüğü döneminde Akademi, Stubentor tabyasının üzerindeki Jakoberhof'a taşınmış ve yüzyıl boyunca burada kalmıştı.

Habsburg İmparatoru I. Leopold'ün davetiyle Viyana'ya gelen Meninski, 1662'de saray tercümanlığına getirildi. Viyana'da Türk dili üzerine araştırmalarına devam etmiş, devrin en önemli Türkiyat çalışması ve hâlâ çok kıymetli olan sözlüğü Thesaurus linguarum orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae *isimli çalışmasının ilk cildini 1680'de bastırmıştı.*

siyasi ve diplomatik ajandası, Türkçe eğitimine gerekli ilgiyi göstermesini engelleyecek derecede yoğundu. Şayet Viyana'da bir Şark dilleri okulu açılırsa, dil oğlanları, disiplin altında yaşayacaklar, dünyevi zevklere kanmayacak, karşı cinsle bir araya gelmeye fırsat bulamayacaklar, temiz giyinip sağlıklı besleneceklerdi. Bundan başka Habsburg hazinesinin yıllık 1800 florin kâr etmesi de söz konusuydu. Nihayet, nasıl ki Fransızca Paris dışında da öğrenilebiliyorsa, Türkçe de İstanbul'dan başka bir yerde öğrenilebilirdi.[21]

Josef Franz'ın fikirlerine karşı en sert muhalefet İstanbul'daki Habsburg elçisi Heinrich von Penckler'den geldi. Penckler, Cizvit rahibin eleştirdiği dil oğlanları okulunda yetişmiş, İstanbul'daki ikameti (1740-1755) boyunca öğrenciliğinde Osmanlı Devleti'nin işleyişi üzerine edindiği tecrübe sayesinde parlak bir kariyere sahip olmuştu.[22] Penckler, Viyana'da verilecek Türkçe eğitimin Habsburg hazinesini daha az zorlayacağını kabul ediyordu, ancak dil oğlanlarının İstanbul'dan ayrılmasıyla elçilikte ücretli tercüman istihdam etmek zorunda kalınacaktı. Üstelik Habsburg elçisinin Pera'da kaybedeceği itibarı telafi etmenin yolu bulunmuyordu. Penckler, diğer taraftan, dil oğlanlarının İstanbul ağzı ile konuşabilmelerinin fevkalade önemli olduğunu ve bu eğitimin ancak bir Türk tarafından verilebileceğini öne sürüyordu; Viyana'ya iki Osmanlı lisan hocası göndermek ise oldukça pahalıya gelirdi.[23] Josef Franz ise, tercümanların düzgün bir Türkçe ile konuşmasının ne derece önemli olduğunun farkındaydı. Kurulması için propaganda yaptığı Şark dilleri okulunun Türkçe hocalığına ise, bu konuda bir kitap (*Methode der Türckhischen Grammatical-Gründen*) yazmış olduğu halde kendini değil, Joseph isminde Viyanalı bir Ermeni'yi öneriyordu: Joseph, İstanbul'daki öğretmenlerden çok daha iyiydi, üstelik kıyafeti dışında Şark'ın âdetlerinden bir emare taşımıyordu ve Hıristiyan örfünden de vazgeçmemişti.[24]

Maria Theresia, Josef Franz'ın fikirlerini benimseyerek 20 Nisan 1753'te Penckler'den, dil oğlanları okulunun kapatılmasını ve öğrencilerin Viyana'ya gönderilmesini istedi. Elçinin ricası üzerine öğrencilerin Viyana'ya gönderilmesi belirsiz bir tarihe ertelenirken, Penckler'in, dil oğlanlarının İstanbul'da sadece lisan değil, aynı zamanda Türk devlet işleyişini, yasalarını ve Türk hayat tarzını, hatta mizahını dahi öğrendiklerini hatırlatmasının imparatoriçe üzerinde bir etkisi olmamıştı.[25] Kaunitz'in önerisiyle, Viyana'da öngörülen Türkçe eğitimini başarıyla tamamlayan öğrencilerin, lisan bilgilerini tekâmül ettirmek ve diplo-

masi sahasında görgülerini artırmak için İstanbul'a gönderilmesine karar verildi.[26] Bunun üzerine Maria Theresia, Viyana'da Şark dilleri eğitimi veren bir okul kurulması için nihai kararını vererek, senelik 3 bin florin bütçe tahsis edilmesini emretti. Ardından, 22 Ekim 1753'te Kaunitz, okulun ilk öğrencilerinin seçiminde şu hususlara dikkat gösterilmesi talimatını verdi: Geçmiş eğitimi, çalışkanlığı ve kökeni. Öğrencinin kökeni bilhassa önemliydi, zira dil oğlanlarından, eğitimlerini tamamladıktan sonra uzun yıllar Habsburg Hanedanı'na hizmet etmeleri bekleniyordu.[27]

Şark tarihi ve edebiyatına ömrünü vakfeden Joseph von Hammer-Purgstall (1774-1856) Akademi'nin en fazla tanınan mezunları arasındadır.

Öğrenci seçimi büyük bir dikkatle yapıldıktan ve müfredata dair son eksiklikler tamamlandıktan sonra, Josef Franz'ın müdürlüğünde, *Die k.k. Academiœ der Orientalischen Sprachen* 1 Ocak 1754 tarihinde derslerine başladı.[28]

KATOLİK, SADIK VE EHİL MEMURLAR PEŞİNDE: ŞARK DİLLERİ AKADEMİSİ'NDE EĞİTİM

Şark Dilleri Akademisi'nin kuruluşu, sadece Habsburgların Osmanlı/Şark siyasetleri bağlamında değil, aynı zamanda Maria Theresia döneminde yapılan eğitim reformlarıyla da birlikte değerlendirilmelidir. İmparatoriçenin eğitim reformları, aydınlanmış mutlakiyetin siyaset felsefesine uygun biçimde, sadece bürokrasiye değil, topluma da şekil vermeyi gerekli gören bir düşüncenin ürünüydü. 1743'te soylu ailelerin çocuklarının eğitimi için, VI. Karl'ın Viyana'nın taşrasındaki sefa köşkünde, Cizvit idaresinde bir kolej (*Collegium Theresianum*) kurulması bu yolda atılan ilk adımdır. Keza ordunun subay ihtiyacını karşılamak üzere, soyluları ve asker evlatlarını kabul eden bir askeri akademi de Wiener Neustadt'ta 1752'de kuruldu.[29] Bu dönemin eğitim alanındaki şüphesiz en önemli yeniliği, aslen Leidenli bir Protestan olan Gerhard van Swieten'in katkılarıyla gerçekleşen üniversite reformuydu. Maria Theresia'nın emri üzerine bir program hazırlayan van Swieten, 1752'de Viyana Üniversitesi'nin felsefe ve teoloji fakültelerinde yeni bir müfredatı yürürlüğe koymuştu. Cizvitlerin fakülte kürsülerinden uzaklaştırılmasıyla, üniversite idaresinin ve eğitim içeriğinin merkezi bir kuruma (*Directorium in publicis et cameralibus*) bağlanması ve özerkliğe son verilmesi aynı tarihlerde vuku buldu.[30]

Hofburg için Şark Dilleri Akademisi'nde eğitimin Cizvit tarikatına emanet edilmesi bir sorun teşkil etmiyordu; bilakis Cizvit tarikatına mensubiyetine yukarıda değinilen Josef Franz'ın hazırladığı eğitim programı, Maria Theresia'nın dünya görüşünü yansıtacak nitelikteydi. Josef Franz'ın Nisan 1754'te kaleme aldığı ilk faaliyet raporu akademinin programı ve müfredatı hakkında bilgi verir: Haftada altı gün eğitim gören öğrenciler Türkçenin yanı sıra Latince, Fransızca, tarih, coğrafya ve retorik dersleri alıyordu. Türkçe eğitim ise şimdilik bazı deyimlerin Osmanlı harfleriyle tekrar tekrar yazılması ve hem İstanbul, hem de Anadolu ağzıyla telaffuz edilmesinden ibaretti.[31] Bunlardan başka öğrenciler örf, ibadet ve itaat gibi başlıklar altında ayrıca değerlendiriliyordu, zira Cizvit rahibin vurguladığı gibi, bu eğitimde arzu edilen hedef öğrencilerin Tanrı'ya ve majestelerine karşı sorumluluklarını öğrenmeleri ve buna göre davranmalarıydı.[32]

Maria Theresia'nın ilgisine ve Josef Franz'ın gayretlerine rağmen akademinin kuruluş seneleri maddi sıkıntılar içinde geçti, özellikle de mekân sorunu oldukça büyüktü. İlk derslikler bugünkü Bäckerstr./Postgasse köşesinde yer alan Viyana Üniversitesi'nin Cizvit kolegyumunda bulunuyordu.[33] Josef Franz, ilerleyen yaşı sebebiyle akademinin müdürlüğünü 1769'da yine kendisi gibi bir Cizvit rahibi olan Johann Nekrep'e teslim ettiğinde, derslik ve yurt sorunu hâlâ devam ediyordu. Nekrep'in çabaları sonucunda akademi 1770'te kısa bir süreliğine Azize Barbara Cizvit Okulu'na (Postgasse 8) taşınmış; 1775'te ise Azize Anna Cizvit Okulu'na geçmişti. Azize Anna Cizvit Okulu oldukça büyük binaydı ve Şark Dilleri Akademisi'nden başka iki okul ve bir gimnasyuma ev sahipliği yapıyordu. On yıl sonra, 1785'te, Şark Dilleri Akademisi kendisine yaklaşık bir asır boyunca mekân olacak Jakoberhof'a taşındı. Şehrin doğu kapısı üzerindeki Stubentor tabyasında bulunan Jakoberhof, akademinin öğretmen ve öğrencilerinin bütün ihtiyaçlarını karşılayacak kadar büyük ve manzarası nedeniyle de ferah bir yerdi.[34] Burada öğrencilere ait odaların duvarlarında Osmanlı İmparatorluğu'ndan gönderilmiş belgeler, kimi zaman bir berat, şahsi bir mektup asılıydı.[35]

Nekrep'in müdürlüğü döneminde akademinin tek sorunu mekân sıkıntısı olmaktan çıkmıştı. 1770'te eğitim alanında köklü bir reform yapılması için işbaşına getirilen Johann Anton von Pergen, akademinin idaresinin Cizvitlerin elinden alınarak himayesinin bir devlet adamına verilmesini ve müfredatının yenilenmesini tavsiye eden bir rapor kaleme aldı. Pergen'in Habsburg İmparatorluğu genelinde tatbik etmek istediği son derece dünyevi eğitim reformu, dindar bir Katolik olan Maria Theresia'nın onayını alamadığı gibi, Şark Dilleri Akademisi'nden Cizvit öğretmenlerin uzaklaştırılması isteği de, bunların yerini doldurmak mümkün olmadığından uygulanamaz bulunmuştu. Ancak müdürün faaliyetlerini denetlemek üzere yüksek rütbeli devlet görevlilerinden bir hami

(*Protektor*) tayin edilmesi fikri kabul görmüş ve o tarih itibariyle tecrübeli bir devlet adamı olan Kaunitz, kuruluşunda emeğinin geçtiği akademinin ilk hamisi olmuştu.[36]

Nekrep, eleştirileri de dikkate alarak akademinin ilk nizamnamesini Mart 1773'te yazdı. Nizamnamenin girişinde akademinin, öğrencileri sadece lisan ve bilim alanında eğitmekten başka, birçok defa majestelerinin de emrettiği gibi takva sahibi ve Tanrı korkusu olan fertler olarak da yetiştirmekle yükümlü olduğu vurgulanıyordu. Bu manada bir öğrenciden beklenen, günahtan nefret edene kadar Hıristiyan ilahiyatının inceliklerine vakıf olması ve gün içinde düzenli olarak ibadet etmesiydi. Nekrep'in hazırladığı nizamname bir öğrencinin gün içerisinde ne yapması gerektiğini en ince ayrıntısına kadar düzenliyordu. Buna göre sabah 6'da uyandıktan sonra öğrenci beden temizliğini yapacak ve sabah ibadeti için hazırlanacaktı. 6:30'da ibadet yapılır ve akabinde çorbadan ibaret bir kahvaltı verilirdi. Öğrenci kahvaltıdan sonra 8'de başlayacak ders için hazırlanmalıydı. Öğlen saatlerinde yemek ve sohbet için iki saatlik bir boşluk bulunuyordu ve sonrasında yeniden dersler başlıyordu. 2:30'da önce yarım saatlik bir Türkçe dersi vardı; bunun ardından öğrenciler uzmanlaşma alanlarına göre akademideki veya üniversitedeki dersleri takip etmek zorundaydılar. Gün içindeki ikinci Türkçe dersi ise akşam 6:30-7:30 arasındaydı. Dersin bitmesini müteakip akşam yemeği yenir ve biraz sohbetten sonra akşam ayini gerçekleştirilirdi. Saat dokuza çeyrek kala bütün öğrenciler odalarına çekildikten sonra yüksek sesle majesteleri için dua eder ve günü tamamlardı.[37]

1787 yılında akademinin hazırlık sınıfına kabul edilen, iki yıl sonra, 1789'da Şark Dilleri Akademisi'nde eğitimine başlayan Joseph von Hammer-Purgstall'in anıları, böyle bir eğitimin öğrenci üzerinde bıraktığı tesiri, seneler sonra bile, tespit etmeye imkân verdiğinden önemlidir. Genç Hammer, tatillerini akademinin Weidling'deki çiftlik evinde geçirmek zorunda olduğundan sonraki dokuz yıl boyunca evini ve kardeşlerini tekrar göremeyecekti; öğretim ise en az bu durum kadar çetindi.[38]

Nekrep'in nizamnamesi elbette ki sadece öğrencilerin manevi dünyasını tahkim etmek hedefinde değildi. Nizamnamede öğrencilerin eğitimi hususuna da gereken önem verilmişti; Akademinin programı ve müfredatının yenilenmesi ve büyük ölçüde genişletilmesi de aynı tarihlerde gerçekleşti. Akademide Türkçe, Farsça ve Arapça ile birlikte Latince, İtalyanca ve Fransızca öğretiliyordu. İleri düzeyde Almanca ve modern Grekçe de öğretilen diller arasındaydı. Viyana'nın Osmanlı/Şark siyasetinde istihdam edilecek tercümanlardan beklentileri mükemmel lisan bilgisinden daha fazlaydı. Bu doğrultuda akademinin öğrencilerine aritmetik, geometri, kartografya (ölçüm ve coğrafi tasvirler), heraldik, sanat ve zanaat hakkında bilgiler, sivil inşa ve askeri tahkimat teknikleri, top ve barut hakkında malumat, tarih ve özellikle Osmanlı tarihi, edebiyat, hukuk ve kateşizm öğretiliyordu. Bunlardan başka bir centilmenin mutlaka bilmesi gereken dans ve atıcılık da müfredata dâhil edilmişti.[39]

Bu yoğun program içinde ağırlık elbette ki Türkçe ve ona bağlı olarak Arapça ve Farsçaydı. Ancak bu eğitimin sorunsuz olduğunu iddia etmek abartılı olacaktır. Hammer, Türkçe derslerini takip ettiği (aynı zamanda akademinin 1785 itibariyle müdürü olan) Franz Höck'ün kesinlikle düzgün bir Türkçe konuşacak yeteneğe sahip olmadığını, ancak İstanbul doğumlu Thomas Chabert'in -ki meşhur bir dragoman ailesine mensuptu- mükemmel Türkçe konuştuğunu sonradan günlüğüne yazacaktı. Chabert'in hoca olarak istihdam edilmesi ile birlikte akademide lisan eğitimi istenilen düzeye çıkabilecekti.[40] Nitekim 22 Mart 1793'te, sefaret göreviyle Viyana'da bulunan Osmanlı elçisi Ebubekir Râtib Efendi, Şark Dilleri Akademisi'ni (*Akadimya Asiya*) ziyaret etmiş ve öğrencilerin lisan bilgisinden etkilenmişti: Râtib Efendi, Osmanlı ülkesinde yeni nizamın propagandasını yaptığı sefaretnamesinde, akademinin, Habsburg diplomasisi için önemini de vurgulayacaktı.[41]

Franz Höck'ün idaresi akademinin tarihinde iki hususta önemli gelişmeye sahne oldu. Bunlardan ilki, bizzat Höck'ün gayretli çabaları sonucunda Viyana Şark Dilleri Akademisi'nin kütüphanesinde önemli miktarda Şark yazmalarının toplanmasıdır. Höck, 1832'de emekliye ayrıldığında kütüphanede, içlerinde Şark dillerinden 400'den fazla yazma eserin de mahfuz olduğu 2.600'ü aşkın kitap bulunuyordu. Saray Kütüphanesi'ndeki

Bartholomäus (Oğul) Stürmer, Akademi'nin 50. yıl töreninde bütün öğrenciler adına konuşmuştu. Babası gibi Akademi'den mezun olduktan sonra Avusturya hariciyesinde hizmet etmiş, 1832'de doğduğu şehir İstanbul'a büyükelçi olarak geri dönmüştü.

(*Hofbibliothek*) Şark yazmalarıyla karıştırılmaması gereken bu koleksiyonun katalogu Albrecht Krafft tarafından 1842'de hazırlandı.[42] Diğer taraftan Höck'ün büyük bir emekle bir araya getirdiği ve akademinin tercüman/diplomat eğitiminde önemli bir unsur olan 15 bini aşkın Osmanlıca vesika ise I. Dünya Savaşı sonrasında kaybolacaktı.[43]

19. asrın ilk çeyreğindeki diğer yenilik ise, yine Höck'ün imzasını taşıyan 1812 tarihli köklü program değişikliğiydi. Bu değişikliğe göre toplam beş

yıllık eğitim süresince öğrenciler, ilk yıllarında Türkçe ve Fransızcanın yanı sıra mantık, metafizik, matematik ve ticaret coğrafyası görüyorlardı. Takip eden senede Türkçeye ek olarak Arapça ve Farsça öğretiliyor, ayrıca fizik, Avusturya ve Osmanlı tarihi dersleri veriliyordu. Üçüncü yılda lisan derslerine İtalyanca ekleniyor, hukuk (devletler ve milletler hukuku), Roma hukuku ve Şark kronolojisi ders programında yerini alıyordu. Şark dilleri eğitimi dördüncü yılda da Şark edebiyatı üzerine bir derslik katkı ile birlikte yoğun bir şekilde devam ederken, modern Grekçe de öğretilmeye başlanıyordu; bu yılda ayrıca hukuk alanında (özellikle deniz ve ticaret hukuku) öğrencilerin daha derin bilgi edinmesi sağlanıyordu. Akademinin öğrencileri son senelerinde siyaset bilimi, istatistik, hukuk, Avusturya kanunları, Türk, Alman, Fransız ve İtalyan müzakere usulleri, Osmanlı Devleti'nin kurumları, Osmanlı-Habsburg antlaşmaları alanlarında dersler görüyor, at binmeyi öğreniyorlardı. Katolik teoloji, kaligrafi, teknik çizim ve dans beş yıllık eğitim boyunca öğrencilerin başarıyla tamamlamak zorunda olduğu diğer derslerdi.[44] Bu program değişikliği, akademinin artık sadece Osmanlı/Şark diplomasisi için tercüman yetiştirmekten ziyade, kendisine bütün Habsburg diplomasi hizmeti için diplomat yetiştirmek gibi bir misyon belirlediğini göstermektedir.

François à Mesgnien Meninski, hazırladığı lügatle bugün dahi şarkiyat araştırmalarında mümtaz bir yere sahiptir.

TERCÜMAN, ELÇİ VE ŞARKİYATÇI: AKADEMİNİN MEZUNLARI

Kuruluşunun 50. yıldönümünde öğrenciler adına bir konuşma yapan Bartholomäus (Oğul) Stürmer, akademinin, kurucusu Maria Theresia'nın beklentilerini tam manasıyla karşıladığını özellikle vurguladı; 1804 itibariyle Viyana Şark Dilleri Akademisi'nin mezunlarına göz atıldığında çok daha fazlasının başarıldığını iddia etmek mümkündür.[45] İmparatorluğun Osmanlı/Şark diplomasisine tercüman yetiştirmek amacıyla açılan akademinin ilk öğrencileri, Habsburg hizmetinde orta düzeyde memuriyetle geçinen ailelerin evlatlarıydı. 1754-77 yılları arasında kayıt yaptırmış öğrencilerin %72'si ikbalini Habsburg İmparatorluğu ile birleştirmiş ailelerden geliyordu; 1805'e kadar mezun edilen 142 kişinin %73'ü soylu, kalanı ise kentli kökene sahipti.[46]

Bernhard von Jenisch, Şark Dilleri Akademisi'nin ilk mezunları arasındadır. Jenisch, yalnızca bir senede Türkçe öğrenmiş ve 1755'te lisan bilgisini geliştirmek ve diplomasi alanında bilgi ve görgüsünü artırmak üzere İstanbul'a gönderilmişti. 1757'de Temeşvar'da sınır tercümanlığına getirilmiş, daha sonra da İstanbul'daki elçilikte göreve başlamıştı. Hatta 1772'de kısa bir süreliğine maslahatgüzar olarak elçilik işlerini yürütmüştü. Daha sonra Viyana'ya çağrılan Jenisch, bir daha Habsburg İmparatorluğu'na tercüman ya da diplomat olarak hizmet etmeyecektir.[47] Konumuz bağlamında Bernhard von Jenisch'in bahse değer en önemli faaliyeti, Nekrep'in gözetiminde *Meninski Sözlüğü*'nün ikinci baskısını hazırlayan ekibin başında yer almasıdır.

François à Mesgnien Meninski, 1623'te Lothringen'de doğmuş, Roma'da Şark dillerini öğrendikten sonra Lehistan hizmetine girerek, 1653'te Bieganowski'nin elçilik heyetiyle birlikte İstanbul'a seyahat etmiş ve burada Türkçe bilgisini geliştirme imkânı bulmuştu. Daha sonra yine Lehistan'ı temsilen Babıâli nezdinde bazı diplomatik görevlerde bulunmuştu. Habsburg İmparatoru I. Leopold'ün davetiyle Viyana'ya gelen Meninski, 1662'de saray tercümanlığına getirildi. Viyana'da Türk dili üzerine araştırmalarına devam etmiş, devrin en önemli Türkiyat çalışması ve hâlâ çok kıymetli olan sözlüğü *Thesaurus linguarum orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae* isimli çalışmasının ilk cildini 1680'de bastırmıştı.[48] Büyük Türk Harbi (1683-99) nedeniyle ikinci cildi, on yıl sonra, 1690'da yayınlanan *Meninski Sözlüğü* kısa sürede tükenmiş, 500 florinden satılır olmuştu. İşte bu sebeple sözlüğün yeni bir baskısının yapılması elzem görülmüştü. Jenisch'in başkanlığında çalışan ekipte akademinin öğrencileri (Baba) Stürmer, Zierer ve Willershofen de yer alıyordu; Meninski'den farklı olarak bu ekibin elinde Müteferrika Matbaası'nda basılmış *Vankulu Lügati* de bulunuyordu. *Meninski Sözlüğü*'nün toplam 8 bin florine mal olan ikinci baskısı 1780'de piyasaya çıkacak ve bu alandaki boşluğu dolduracaktı.[49]

Jenisch'in şarkiyat alanındaki çalışmaları elbette ki bundan ibaret kalmayacaktı; hakeza Jenisch, akademi mezunları arasında Habsburg İmparatorluğu'na dış politikadan ziyade şarkiyat alanında hizmet eden yegâne isim de değildir. Akademinin en yetenekli öğrencileri arasında gösterilen Thomas von Herbert-Rathkeal, İstanbul'da bulunduğu yıllarda Osmanlı sarayının bile dikkatini çekmiş, Sultan III. Mustafa'nın isteği üzerine Herman Boerhaave'nin *Institutiones medicae* isimli zamanın tıp literatüründe önemli bir yer tutan çalışmasını Türkçeye çevirmeye başlamıştı. Ne var ki Thomas'ın ani ölümü nedeniyle bu çeviri yarım kalacaktı.[50] Bir başka talihsiz vaka Jakob von Wallenburg'dur. Çetin diplomatik görevlerin de üstesinden geldiği halde asıl merakı daima tarih ve edebiyat olan Wallenburg, Mevlana Celaleddin Rumi'nin *Mesnevi*'sini

tercüme etmeye başlamış, ancak bütün emekleri 1799 Pera Yangını'nda kül olmuştu. Yine de Wallenburg'un Şark edebiyatına olan ilgisi yok olmamış, genç şarkiyatçı Firdevsi'nin *Şehname*'sini çevirmeye koyulmuştu. Tercümenin bitmiş bazı parçaları o tarihlerde büyük oranda Hammer'in emekleriyle çıkan *Fundgruben des Orients* dergisinde yayınlansa da, çalışmasını engelleyen hastalığının ardından gelen ölümü nedeniyle bu çeviri yarım kalacaktı.[51]

Joseph von Hammer-Purgstall, akademinin yetiştirdiği kimseler arasında şüphesiz en önemli isimdir. 6 Haziran 1774'te Graz'da orta rütbeli bir memur babanın çocuğu olarak dünyaya gelmişti. Henüz 13 yaşındayken, 1787'de akademinin felsefe ve sosyal bilimler alanında takviye dersler verilen hazırlık sınıfına girmiş ve iki yıl sonra 1789'da Viyana Şark Dilleri Akademisi'ndeki eğitimine başlamıştı. Her ne kadar 1794'te akademideki eğitimini başarıyla tamamlasa da Hammer, sonraki beş yılı da, İstanbul'daki elçilikte uygun kadro bulunmaması ve Devrim Harpleri sebebiyle alınan tasarruf tedbirleri yüzünden Jakoberhof'ta geçirecekti. Hammer, bu yıllarda, Katib Çelebi'nin *Keşfü'z-Zünün* adlı eserinden bazı parçaları Almancaya çevirmeye başlamış ve böylece neredeyse bütün ömrünü vakfedeceği bir yolculuğa çıkmıştı.[52] Nitekim 1799'da ilk defa geldiği İstanbul'da, tıpkı 1802'de Ignaz von Stürmer'in müsteşarı olarak Osmanlı başkentinde bulunacağı yıllarda olacağı gibi, zamanını daha çok kitap peşinde ve kütüphanelerde geçirmişti.[53] Bu nedenle 1806'da Yaş'a konsolos olarak tayin edildiğinde, diplomasi kariyerinde ilerlemiş olduğu halde memnun kalmayacaktı. 1807'de Viyana'ya çağrılan Hammer, bu tarihten sonra, çok istediği halde İstanbul'a geri dönmeyi başaramayacaktır.[54] Avusturya başkenti Fransız işgaline uğradığında Napoléon'un şarkiyatçısı Dominique-Vivant Denon'un yağmaladığı yazma eserleri kurtarmak için gösterdiği çabalar, Hammer'in Şark yazmalarına nasıl büyük bir tutkuyla bağlı olduğunun da ispatıdır.[55]

Hammer'in diplomasi kariyeri Viyana'ya dönüşüyle birlikte son bulurken, bütün mesaisini şarkiyat araştırmalarına hasretmesi mümkün oldu. Avusturya, daha genel olarak da Alman şarkiyat araştırmalarının, ortaya çıktıkları siyasi coğrafyanın Şark'a dair emperyal bir siyaset takip edecek güçte olmamaları nedeniyle İngiltere ve Fransa'daki benzerlerinden kesin bir şekilde ayrıldıkları kabul edilir.[56] Hammer'in en seçkin üyesi olduğu bu grup, Britanyalı ve Fransız meslektaşlarının emperyal/milliyetçi teşebbüslerini eleştiriyordu: Hammer, Osmanlı tarihini konu edindiği on ciltlik devasa çalışmasını (*Geschichte des Osmanischen Reiches*, Peşte 1827-1835) Rus Çarı I. Aleksandr'a, Osmanlı şiiri üzerine dört ciltlik eserini (*Geschichte des Osmanischen Dichtkunst*, Peşte 1836-1838) de II. Mahmud'a ithaf edecek kadar uluslararası ilişkileri görmezden geliyordu.[57]

Ancak Viyana, Osmanlı/Şark diplomasisinde, akademi mezunu şarkiyatçılardan azami düzeyde istifade ediyordu. Mamafih Habsburg/Avusturya İmparatorluğu'nda dış politikada bir kariyer yapabilen akademi mezunları Şark ile ilmi manada ilgilenmiyorlardı. Bu cümleden olmak üzere Johann Amedeus Franz de Paula Thugut, akademi mezunları içerisinde en parlak diplomasi kariyerine sahip olan kimsedir. Habsburg askeriyesinde orta rütbeli bir memurun yetim çocuğu olarak büyüyen Thugut, bizzat Maria Theresia'nın aracılığı ile Viyana Şark Dilleri Akademisi'ne girmiş ve von Jenisch ile birlikte mezun olmuştu. İstanbul'da bir süre lisan eğitimini tamamlamak için bulunmuş, sonra da Ösek'te sınır tercümanlığına tayin edilmişti.[58] Burada Kaunitz'in dikkatini çeken Thugut, bir süre Viyana'da çalıştıktan sonra Kasım 1769'da Babıâli nezdinde elçilik ile görevlendirildi. Thugut'un İstanbul elçiliği, Viyana için parlak bir diplomasi zaferine dönüşecek, Osmanlı/Şark siyasetini çok iyi bilen Elçi, 1768-74 Osmanlı-Rus Harbi'nden istifade ederek Bukovina'yı Habsburglara kazandıran bir ittifak antlaşmasını, karşılığında somut hiçbir şey vaat etmeden, Babıâli'ye kabul ettirecekti.[59] Bu başarısı Thugut'un kariyer basamaklarını hızla çıkmasına imkân tanıyacaktır: 1776'da İstanbul'dan ayrılan Thugut, Habsburg sarayının çıkarlarını, Paris, Berlin, Varşova ve Napoli gibi başkentlerde elçi veya fevkalade elçi olarak korumaya çalışacaktır. Fransız Devrimi'nin Viyana'da yarattığı askeri/siyasi buhran, Thugut için bir fırsata dönüşecek, 1794'te Habsburg Hariciye Nazırı olacaktı. Thugut, bu vazifeyi 1800'e kadar devam ettirdi.[60]

Thugut'un hariciye nazırlığına kadar uzanan parlak kariyerinin akademi mezunları arasında istisna olduğu gerçekse de, akademinin kuruluş amacından çok daha fazlasını başararak, Viyana'nın Osmanlı/Şark diplomasisi için sadece tercüman değil, diplomat yetiştirdiği de bir başka gerçektir. Thugut'tan sonra elçilik (*Resident ya da Internuntius*) görevine getirilen Peter Phillip Herbert-Rathkeal (1779-1788; 1791-1802), Ignaz (Baba) Stürmer (1802-1818), Franz von Ottenfels-Gschwind (1822-1832), Bartholomäus (Oğul) Stürmer (1832-1850) Viyana Şark Dilleri Akademisi'nden mezun olmuşlardı.

Habsburg/Avusturya siyasetinde, dünyanın ağırlık merkezinin kesin olarak değişmesinden sonra, Osmanlı/Şark diplomasisinin önemini giderek kaybetmesi, Viyana Şark Dilleri Akademisi'nin program ve müfredatının da çağın icaplarına uygun bir şekilde yenilenmesini mecbur kılmıştı. Akademi, 1898/99 eğitim yılından itibaren Konsolos Akademisi (*Die k.u.k. Konsularakademie*) ismini alacak, tarihin bir sayfası böylece kapanacaktı. Bu büyük dönüşümden hemen önce, 1878 Berlin Kongresi'nde, Şark'ın büyük meselelerine çözüm arayan Avusturya-Macaristan delegasyonundaki her beş kişinden dördünün Viyana Şark Dilleri Akademisi'nden mezun olması, son zamana kadar bu kurumun ne derece önemli roller oynadığını göstermektedir.[61]

DİPNOTLAR

* 1418-1583) ve 1612-1806 tarihlerinde Kraliyet ve Kutsal Roma Germen İmparatorluğu sonrasında 1918'e kadar Avusturya İmparatorluk sarayı.

* Eugène de Savoie-Carignan, François(1663-1736), mareşal ve devlet adamı. Döneminin en önemli askerlerinden.

1 Karl Teply, "Nemçe İmparatorlarının İstanbul'a Yolladığı Elçi Heyetleri ve Bunların Kültür Tarihi Bakımından Önemli Taraflan", (çev. Bekir Sıtkı Baykal), *A. Ü. D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, 12, 1969, s. 249.

2 Ernst D. Petritsch, "Die Wiener Türkologie vom 16. bis zum 18. Jahrhundert", *Germano Turcica. Zur Geschichte des Türkisch Lernens in den deutschsprächigen Ländern*, (ed. Klaus Kreiser), Bamberg, 1987, s. 25.

3 Franz Babinger, "Die türkischen Studien in Europa bis zum Auftreten Josef von Hammer-Purgstalls", *Die Welt des Islams*, 7/3-4, 1919, s. 107. Muhyiddin Cemâl hakkında bkz. Menzel, "Muhyi'l-Din Mehmed", *Encyclopaedia of Islam 2nd Edition*, c. 7, Leiden, 1993, ss. 478-479.

4 Petritsch, *Wiener Turkologie*, s. 25.

5 Petritsch, *Wiener Turkologie*, ss. 26-27.

6 Wilhelm Neumann, *Über die Orientalischen Sprachstudien seit dem XIII. Jahrhunderte mit beonderer Rücksicht auf Wien – Inaugurationarede gehalten am 17. October 1899*, Viyana, 1899, s. 94.

7 Babinger, *Türkischen Studien*, ss. 113-114 ve s. 115 dipnot 1.

8 *Kriegsarchiv*, Hofkriegsrat Akten (HKR), Karton 73, Expedit 1700 Januar 27.

9 *Kriegsarchiv*, Hofkriegsrat Akten (HKR), Karton 118, Expedit 1713 März 474.

10 Petritsch, "Die Anfänge der orientalischen Akademie". *250 Jahre. Von der Orientalischen zur Diplomatischen Akademie in Wien*, (ed. Oliver Rathkolb), Viyana, 2004, s. 47.

11 Babinger, *Türkischen Studien*, s. 107.

12 Frédéric Hitzel (yay. haz.), *Enfants de Langue et Drogmans, Dil Oğlanları ve Tercümanlar*, İstanbul, 1995, ss. 19-21.

13 Petritsch, "Erziehung in guten Sitten, Andacht und Gehorsam. Die 1754 gegründete Orientalische Akademie in Wien", *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie, Akten des internationalen Kongresses zum 150-jährigen Bestehen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Wien, 22.-25. September 2004*, (ed. Marlene Kurz, M.Scheutz, K.Vocelka ve T.Winkelbauer), Viyana, 2005, s. 491.

14 Alexandra Joukova, " 'Ein Glück für jeden fremden Mann, der selbst mit Türken sprechen kann.' Zur Sprachausbildung vor und kurz nach Etablierung der Orientalischen Akademie", *250 Jahre. Von der Orientalischen zur Diplomatischen Akademie in Wien*, (ed. Oliver Rathkolb), Viyana, 2004, s. 330.

15 Wolfgang Kiesl, *Leopold von Talman, ein österreichischer Diplomat des Spätbarocks*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Viyana: Universität Wien, 1966, s. 15.

16 Erwin Matsch, *Geschichte des Auswärtigen Dienstes von Österreich (-Ungarn) 1720-1920*, Viyana, 1980, s. 51.

17 Matsch, *Geschichte des Auswärtigen*, s. 44.

18 Matsch, *Geschichte des Auswärtigen*, s. 54; Franz A. J. Szabo, *Kaunitz and Enlightened Absolutism 1753-1780*, Cambridge, 1944, s. 49.

19 Petritsch, *Anfänge der orient. Akademie*, s. 48.

20 *Haus-, Hof-, und Staatsarchiv*, Interiora, Karton 55: Orientalische Akademie (1753-1774), Konvolut 1 (alt 67a), *Von denen Orientalischen Sprachknaben*, fol. 57.

21 Petritsch, *Erziehung in guten Sitten*, ss. 492-493.

22 Penckler hakkında kısa biyografik bilgi için bkz. Anton Victor Felgel, "Penckler, Heinrich Freiherr von", *Allgemeine Deutsche Biographie*, c. XXV, 1887, ss. 350-353.

23 Petritsch, *Anfänge der orient. Akademie*, s. 49.

24 Joukova, *Zur Sprachausbildung*, s. 33.

25 Petritsch, *Erziehung in guten Sitten*, s. 493.

26 Petritsch, *Anfänge der orient. Akademie*, s. 49.

27 Petritsch, *Erziehung in guten Sitten*, s. 493.

28 Victor W.E. von Starkenfels, *Die kaiserlich-königliche orientalische Akademie zu Wien, ihre Gründung, Fortbildung und gegenwärtige Einrichtung*, Viyana, 1839, s. 7.

29 Helmut Engelbrecht, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf Boden Österreichs*, c. III: Von der Frühen Aufklärung bis zum Vormärz, Viyana, 1984, s. 181, 185.

30 Ulrike Denk, "Bildungsgeschichte. Schulwesen und Universität", *Wien, Geschichte einer Stadt. Die frühneuzeitliche Residenz (16. bis 18. Jahrhundert)*, (ed. Peter Csendes ve Ferdinand Opll), Viyana, 2003, s. 395.

31 Petritsch, *Erziehung in guten Sitten*, s. 496; Joukova, *Zur Sprachausbildung*, s. 34.

32 Petritsch, *Anfänge der orient. Akademie*, s. 51.

33 Erich Schlöss, "Von den Sprachknaben zu den Anfängen der Orientalischen Akademie", *Wiener Geschichtsblätter*, 56/1, 2001, s. 73.

34 Erich Schlöss, *Von den Sprachknaben*, ss. 74-76.

35 Daniela Erlach, *Die orientalische Akademie in Wien*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Viyana: Universität Wien, 1988, s. 17.

36 Petritsch, *Erziehung in guten Sitten*, s. 497. Şark Dilleri Akademisinde Cizvit nüfuzunun kırılabilmesi ancak tarikatın Papalık tarafından 1773'te lağvedilmesi sonrasında Maria Theresia'nın bunu kabullenmekten başka çaresi kalmadığında mümkün olacaktı. Cizvitlerin Habsburg eğitim kurumlarından uzaklaştırılmaları hakkında bkz. Engelbrecht, *Österreichischen Bildungswesen*, s. 74, ss. 184 vd. Tarikatın faaliyetleri Habsburg İmparatorluğu'nda da yasaklandığı halde, Nekrep'in müdürlüğü devam edecekti. Üstelik akademinin Nekrep'ten sonraki müdürü Höck de bir Cizvit rahibiydi.

37 Petritsch, *Erziehung in guten Sitten*, s. 498.

38 Josef von Hammer-Purgstall, *Erinnerungen aus meinem Leben 1774-1852*, (haz. Reinhart Bachofen von Echt), Viyana, 1940, s. 22.

39 Petritsch, *Erziehung in guten Sitten*, s. 499.

40 Petritsch, *Anfänge der orient. Akademie*, ss. 55-56.

41 Fatih Yeşil, *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi: Ebubekir Râtib Efendi (1750-1799)*, İstanbul, 2011, ss. 134-135. Râtib Efendi'nin Akademi hakkında sefaretnamesine yaadıkları için bkz. Abdullah Uçman (haz.), *Ratib Efendi'nin Nemçe Sefaretnamesi*, İstanbul, 1999, ss. 91-93.

42 Erlach, *Orientalische Akademie*, s. 45. Akademideki Şark yazmalarının kataloğu için bkz. Albrecht Krafft, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der k.k. orientalischen Akademie zu Wien*, Viyana, 1842. Bu koleksiyon günümüzde Viyana'da Hanedan, Saray ve Devlet Arşivinde (*Haus-, Hof-, und Staatsarchiv*) okuyucuya açıktır.

43 Petritsch, *Anfänge der orient. Akademie*, s. 58.

44 Petritsch, *Anfänge der orient. Akademie*, ss. 57-58. 1830'larda akademinin ders programı tekrar, ama daha küçük ölçekli bir değişikliğe uğrayacaktır. Bkz. von Starkenfels, *Die k.k. orientalische Akademie*, ss. 40-41.

45 von Starkenfels, *Die k.k. orientalische Akademie*, ss. 18-19; Erlach, *Orientalische Akademie*, ss. 29-30.

46 Michaela Wolf, " 'Diplomatenlehrbuben' oder angehende 'Dragomane'? Zur Rekonstruktion des sozialen 'Dolmetschfeldes' in der Habsburgermonarchie", *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie. Akten des internationalen Kongresses zum 150 jährigen Bestehen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Wien, 22.-25. September 2004*, (ed. Marlene Kurz, M.Scheutz, K.Vocelka ve T.Winkelbauer), Viyana, 2005, s. 509.

47 Katja Maria Knoll, *Neue Eliten im Staatsdienst: Die Sprachknaben der Orientalischen Akademie von 1753 bis 1777*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Graz Universität Graz, 1999, s. 14.

48 Babinger, *Türkische Studien*, ss. 115-116; Petritsch, *Anfänge der orient. Akademie*, s. 54. Meninski hakkında ayrıca bkz. Muhammet Yelten, "Meninski, François à Mesgnien", *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, c. XXIX, ss. 144-145.

49 von Starkenfels, *Die k.k. orientalische Akademie*, s. 30; Babinger, *Türkische Studien*, s. 125; Knoll, *Neue Eliten im Staatsdienst*, s. 25.

50 von Starkenfels, *Die k.k. orientalische Akademie*, s. 52.

51 von Starkenfels, *Die k.k. orientalische Akademie*, ss. 54-55. Fundgruben des Orients hakkında ve dergide yayınlanmış yazıların listesi için bkz. Kemal Beydilli, "Josef von Hammer-Purgstall (1774-1856) ve Fundgruben des Orients (Şark'ın Hazineleri) Dergisi", *İsmail Ertünsal'a Armağan*, c. I, (haz. Hatice Aynur, Bilgin Aydın, Mustafa Birol Ülker), İstanbul, 2014, ss. 129-276. Beydilli'nin makalesi Hammer hakkında şimdiye kadar Türkçe yazılmış en tafsilatlı yazıdır. Hammer'in ilmi çalışmaları için ayrıca bkz. Hakan Karaoğlu, "Haminer ve İlmi Faaliyetleri", S.D.Ü. F.E.F. Sosyal Bilimler Dergisi, 10, 2005, ss. 139-154.

52 Hammer-Purgstall, *Erinnerungen*, s. 29.

53 Beydilli, *Josef von Hammer Purgstall*, s. 145.

54 Hammer, Avusturya Hariciye Nazırı Metternich'ten İstanbul'a elçi (Internuntius) olarak tayin edilmesini istemiş, ancak Metternich, İstanbul'da bir âlim değil, siyasetini sorgusuz takip edecek bir makine görmek istediğini söylemişti, Beydilli, *Josef von Hammer-Purgstall*, s. 155.

55 von Starkenfels, *Die k.k. orientalische Akademie*, ss. 64-65.

56 Edward Said, *Şarkiyatçılık. Batı'nın Şark Anlayışları*, İstanbul, 2013, s. 28.

57 Suzanne L. Marchand, *German Orientalism in the Age of Empire- Religion, Race, and Scholarship*, Cambridge, 2009, s. 104; Ilber Ortaylı, "Hammer-Purgstall, Joseph Freiherr von", *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, c. XV, s. 492.

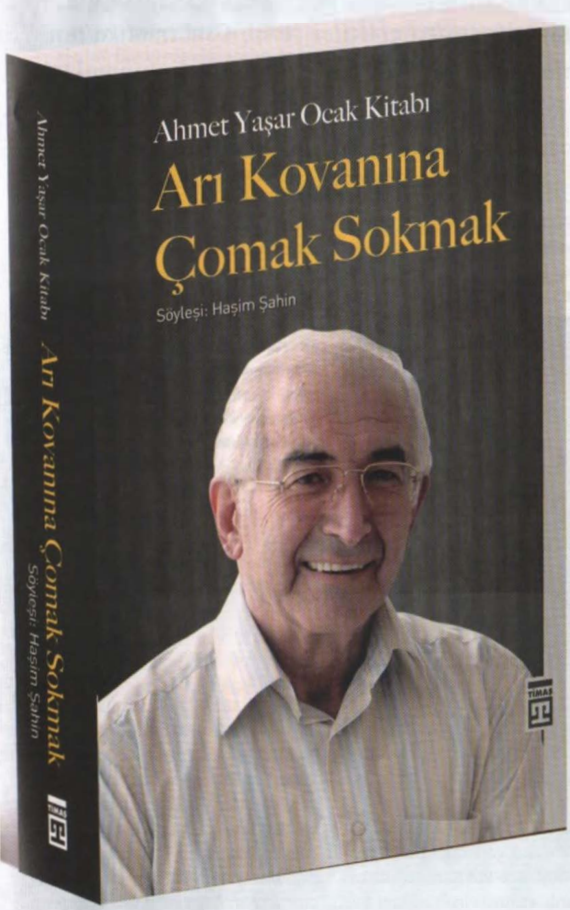
58 von Starkenfels, *Die k.k. orientalische Akademie*, s. 48. Thugut'un hayatı için ayrıca bkz. Heinrich Ritter von Zeißberg, "Thugut, Johann Amadeus Franzde Paula", *Allgemeine Deutsche Biographie*, c. XXXVIII, 1894, ss. 138-158.

59 Karl Roider, *Austria's Eastern Question 1700-1790*, Princeton, 1982, s. 120.

60 Matsch, *Geschichte des Auswärtigen* s. 55.

61 Heinrich Pfusterschmid-Herdenstein, "Die Orientalische Akademie in Wien Vorbild für die Nachfolgenden. Konsularakademie und Diplomatische Akademie", *Joseph von Hammer-Purgstall. Grenzgänger zwischen Orient und Okzident*, (ed. Hannes D. Galter ve Siegfried Haas), Graz, 2008, s. 177.

Sıra Dışı Bir İlim Adamı: **Ahmet Yaşar Ocak**'ın Hayat Hikâyesi

"Ahmet daha çocukken bile olgun, ağırbaşlı, okumayı çok seven biriydi. Ben şimdi daha iyi anlıyorum ki daha o yaşlarda bilim adamı damarına sahipti."

Taha Akyol

"Sevgili meslektaşımın çalışmalarını yürütürken arşiv belgelerine ve her türlü özgün tarihi vesikalara ve kayıtlara önem vermesi, bunları maharetle yorumlaması ve kullanması bir kültür tarihçisi olarak kendisini son derece önemli bir eşiğe ve aşamaya taşımıştır."

Prof. Dr. Süleyman Uludağ

Yozgat gibi küçük bir Orta Anadolu kasabasında doğup, adını yaptığı birbirinden kıymetli çalışmalarla duyuran Ahmet Yaşar Ocak, yetiştiği kültür ortamını; her biri birbirinden değerli hocaları Ömer Nasuhi Bilmen, Nihat Sami Banarlı, Ali Nihat Tarlan, Mahir İz, M. Tayyip Gökbilgin, Nejat Göyünç, Ercüment Kuran, Claude Cahen ve Irene Mélikoff'u ve üzerinde yıllarca titizlikle çalıştığı konuları Haşim Şahin'le yaptığı bu nehir söyleşide anlatıyor. Tarih yazıcılığı alanında Türkiye'de mevcut bazı önyargılara karşı çıkan Ahmet Yaşar Ocak'ın hayat hikâyesi, tarihe meraklı herkesin başucu kitabı niteliğinde...

timas.com.tr
timastarih
timasyayingrubu
Timas tarih
Tarih bu sayfalarda yaşıyor...
TİMAŞ

18.YÜZYILDAN 19.YÜZYILA

RUS HARİCİYESİNDE TURKOLOGİYA, OSMANİSTİKA & ORYANTALİSTİKA

ÖZHAN KAPICI

Bu makalenin amacı Çarlık Rusyası'nda Osmanistika ve Türkolojinin doğuşunun ön safhasını oluşturan Osmanlı Türkçesi öğretimi ile diplomasi ve emperyal politikalar arasındaki kurumsal ve entelektüel rabıtalar üzerine önbilgiler verip, Osmanistika'nın doğduğu diplomatik ve bürokratik kurumlar hakkında değerlendirmelerde bulunmaktır. Avrupa'daki örneklerde görüldüğü üzere Rusya'da da diplomasi ile şarkiyatçılık arasında sıkı bağlar vardır ve genel bir panorama çizildiğinde dahi ilk profesyonel şarkiyatçıların önemli bir kısmının diplomasi kökenli oldukları, özellikle de tercüman mekteplerinden yetiştikleri veya hariciye ile sıkı bağları olduğu görülür.

Pyotr Aleksandroviç Tolstoy, 1701'de İstanbul'da ihdas edilen daimi Rus Sefareti'nin ilk sefiri.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın meşhur generallerinden Mihail Dmitriyeviç Skobelev komutasındaki Rus ordusunun Orta Asya bozkır halklarının son direniş kalesi olan Göktepe'ye hücum ettiği 1881 Ocak'ının ilk günlerinde, Petersburg'daki Vladimir Kilisesi'ne nazır dairesinin çalışma odasında hayatının son notlarını kaleme alan Dostoyevski, yüzyılı aşkın bir süredir Rus *inteligentsiya*'sının zihnini meşgul eden bir problematiğe cevap arıyordu: 'Şark' Ruslar için ne ifade ediyor? Hayatının bu kasvetli evresinde tipik bir Rus entelektüeli gibi mesiyanik tarih felsefelerine sarılan Dostoyevski, bu sorunun cevabının, Rusya'nın kaderini belirleyeceğine inanmaktaydı. Günlüklerinde okuyucusuna yöneltttiği "Asya'yı ele geçirmemizde nasıl bir zorunluluk yatıyor? Bize ne verecek?" sualine yine kendisi cevap veriyordu:

"Zorunlu, çünkü Rusya sadece Avrupa'da değil Asya'da da bulunuyor; Ruslar hem Avrupalı, hem de Asyalıdır. Dahası, Asya'da, Avrupa'ya kıyasla belki daha büyük umutlarımız var; sonra gelecekteki yazgımızda, Asya bizim için temel çıkış yoludur... Öyleyse alın size: Gök-Tepe zaferimiz kutlu olsun! Yaşasın Skobelev ve askerleri! Şehit düşen yiğitler sonsuza dek yaşasın!"[1]

Rusları Avrupa'da 'Tatar', Asya'da 'Avrupalı' olarak gören Dostoyevski'nin bu görüşlerine Rus Batıcıları da katılırlardı muhtemelen; nitekim Rus edebiyatındaki oryantalist söylem zaviyesinden bakıldığında Asya, Rusların Avrupalılar nezdinde bulundukları konuma eşdeğer 'muhayyel bir egzotik' coğrafyaydı. Ayrıca otokrasiyle organik bağları bulunan Slavcılar için ise Şark yahut Asya, çarlığın ve anavatanın şanı için 'fethedilmesi gereken' bir toprak parçasıydı.[2] Oryantalist söylemin Rus edebiyatının altın çağını kuşattığı yıllarda Rusya'da şarkiyat çalışmaları da altın çağını yaşıyordu.

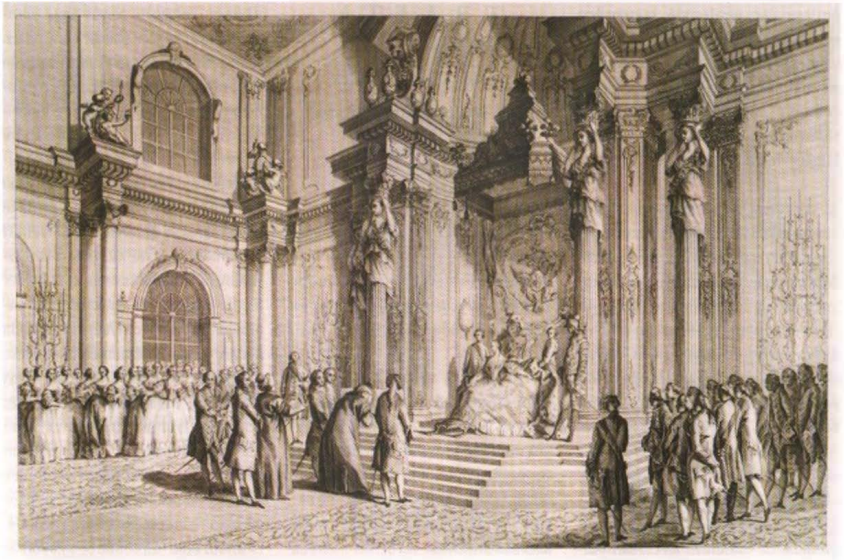
Şarkiyatçılığın tarihi üzerine kafa yoran birçok fikir adamına göre "Oryantalizm ile emperyalizm arasında bir bağkurulmak istenirse önce Rusya'ya bakılmalıdır."[3] Gerçekten de şarkiyatçı söylemin edebiyattan sanata, tarihten siyasete kadar Çarlık Rusyası'nın fikir hayatını kuşattığını düşünenlerin sayısı hiç de az değildir.[4] Oryantalizmin emperyal ve hegemonyal söyleminin 20. yüzyılın ikinci yarısında yapı sökümüne uğratılmasından sonra Batı'da 'temiz bir sayfa' açıldığına inananlar oldukça fazladır. Şarkiyatçılık eleştirisinden sonraki süreci Batı'da bugün haklı olarak *orientology* olarak adlandıranlar var, Batı dünyasında özeleştirilerin getirdiği kavramsal ve terminolojik tartışmaların ve 'arınma'nın Rusya gibi entelektüel ve kültürel mirasını sahiplenmekte ısrar eden ülkeler için bağlayıcı olmasını beklemek gerekir. Sovyet şarkiyatçı Ba-

bacan Gafurov'un 1973'teki şarkiyatçılar Kongresi'nde oryantalizm tabirini savunmasından 40 yıl sonra bile Rus şarkiyatçılığının hâlâ özeleştiriden mahrum bir disiplin olduğunu iddia etmek mümkün. Bugün Rusça ilim terminolojisinde *vostokovedenye*, Batı'da kullanıldığı şekliyle hem *orientalism* hem de *orientology* tabirlerini içerdiği gibi, içine doğduğu kolonyalizm çağıyla bağlarını bugün bile koparmamıştır. Günümüz Rus Şarkiyatçılarının çoğu, post-modern paradigmalara itibar etmez, oryantalizm karşıtı eleştirileri pek dikkate almazlar. Rus şarkiyatçılığının epistemolojik açıdan bir iç eleştiri, historiyografik açıdan da bir özeleştiri yapması gerektiğini savunanların sayısı gittikçe artmaktadır.

Bütün bu tartışmaların ortasında Çarlık Rusyası'nda şarkiyatçılığın omurgasını oluşturan Türkoloji'nin doğuşu ve gelişiminin genel bir panoramasını çizmek bile, böylesine mütevazı bir makalenin sınırlarını aşar. Bununla birlikte otokrasinin özellikle diplomatik kurumlarında doğan ve bir çeşit bürokratik şarkiyatçılığın Rusya'da akademik şarkiyatçılığın temel sâiki olduğu ve içiçe bir mecrada ilerlediği pekala söylenebilir. Dolayısıyla Çarlık Rusyası'nda Osmanistika ve Türkoloji'nin doğuşunun ön safhasını oluşturan Osmanlı Türkçesi öğretimi ile diplomasi ve emperyal politikalar arasındaki kurumsal ve entelektüel rabıtalar üzerine bazı önbilgiler verip, Osmanistika'nın doğduğu diplomatik ve bürokratik kurumlar hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmak, bu makalenin başlıca gayesini oluşturur. Avrupa'daki diğer örneklerde görüldüğü üzere Rusya'da da diplomasi ile şarkiyatçılık arasında sıkı bağlar vardır ve genel bir panorama çizildiğinde dahi ilk profesyonel şarkiyatçıların önemli bir kısmının diplomasi kökenli oldukları, özellikle de tercüman mekteplerinden yetiştikleri veya bu hariciye ile sıkı bağları olduğu görülür.

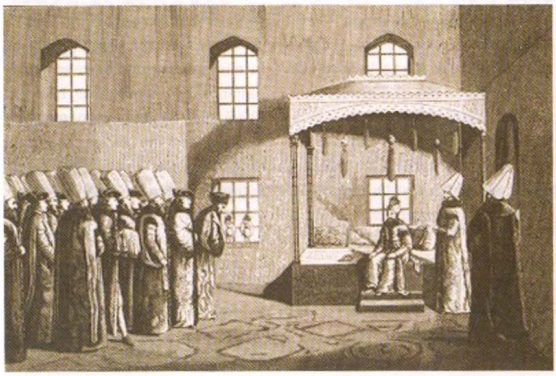
ORYANTAL UCUBELER, EMPERYAL HAYALLER: 18. YÜZYILDA RUSYA'DA ŞARKİYATÇILIĞIN DOĞUŞU

1714'te Çar I. Petro (Pyotr Alekseyeviç, hd 1682–1725), egzotik nesnelere karşı merakına mağlup olup, 'tuhaf' bir müze kurmaya karar verir. Çar, Rusya topraklarından ve komşu ülkelerden toplattığı egzotik objeleri, 'ucubeleri' ve nadir eserleri sarayındaki bu müzede biriktirmeye başlamıştır. Petro, *Kunstkamera* adı verdiği bu müzeye her geçen gün daha fazla obje eklemiştir; Sibirya topraklarından getirttiği tuhaf nesneler ve canlılardan Yakınşark'ın yazma eserlerine kadar birçok 'oryantal ve egzotik ucube', gelişigüzel bir şekilde bu müzede toplanacaktır.[5] Birkaç yıl içinde müzedeki bu nesneler öylesine çoğalmıştır ki, 1718'de müzenin ayrı bir binaya taşınması icap etmiştir. Bugün de Petersburg'da Neva Nehri kıyısında Vasiliy Adası'nın siluetini süsleyen bu muazzam antropoloji ve etnografya müzesi *Kunstkamera*'nın hikâyesi, 18. yüzyılda Rusya'da uyanan egzotik merakın tarihine ve oryantalizmin doğuşuna tanıklık eder. Petersburg, Rusya'da modernite efsanesinin payitahtı olarak tarihsel sembolizmin kent planlamasına aksettiği bir şehirdir. Bu müzenin hemen yanında bürokratik reformlarla oluşturulan *kolejler* yani bir tür *proto-bakanlık* örneği olan profesyonel bürokratik organlar vardır. Bunlardan biri, yüzyıla yakın bir süre Rusya'nın dışişlerini idare edecek olan kurum olan *Kollegi inostrannih del* yani Hariciye Koleji'dir. Çarın oryantal merakları yalnızca *Kunstkamera*'yla münhasır kalmaz; oryantal ve egzotik meraktan doğan bu müzenin yanında yükselen Hariciye Dairesi (Koleji) zamanla Şark'a yönelik politik ve entelektüel ilgiyi besleyen başlıca kurum hâline gelir.

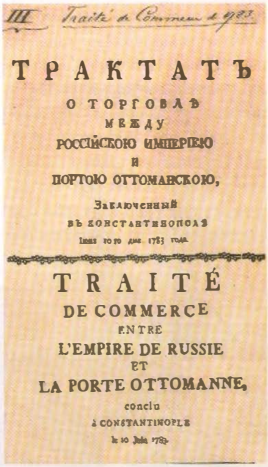

Katerina'nın tahta çıkışını tebrik için gönderilen Osmanlı elçisi St.Petersburg'da, Kışlık Saray'da.

Orta dönem Rusya tarihinde diplomasi, 16. yüzyıl ortasında teşekkül eden *Posolskiy prikaz* müessesesi, yani bir bakıma Osmanlı bürokrasisindeki reisülküttâblık kaleminin muadili bir bürokratik daire merkezinde gelişmişti.[6] 18. yüzyıl öncesinde Rusların Şark coğrafyasına dair gözlemlerinin kâğıda aktarıldığı, en önemli tarihi kaynaklar ise şüphesiz *Posolskiye knigi*'ydi; yani Osmanlı diplomasi terminolojisinde sefaret arızalarına veya sefaretnamelere tekabül eden koleksiyonlardı. Bunlar, *Posolskiy prikaz* bünyesinde muhafaza edilmekteydi.[7] 15. yüzyıldan başlayarak hükümdarların cülûsu münasebetiyle her iki taraftan gönderilen tebrik mesajları, antlaşmalar vesilesiyle gönderilen diplomatik varakalar veya tüccarların seyahatleri ile alakalı tezkerelerin bulunduğu bu koleksiyonlarda, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi tarihi, coğrafyası ve kültürüne dair bilgiler de bulunurdu.[8]

1775'te Küçük Kaynarca Antlaşması'nın tasdiki için gönderilen Rus elçi Knez N.P. Repnin sultanın huzurunda.

III Traité de Commerce de 1783

ТРАКТАТЪ
О ТОРГОВЛѢ
МЕЖДУ
РОССІЙСКОЮ ИМПЕРІЕЮ
И
ПОРТОЮ ОТТОМАНСКОЮ,
Заключенный
въ Константинополѣ
Іюля 10 го дня 1783 года.

TRAITÉ
DE COMMERCE
ENTRE
L'EMPIRE DE RUSSIE
ET
LA PORTE OTTOMANNE,
conclu
à CONSTANTINOPLE
le 10 Juin 1783.

Rusya İmparatorluğu ile Babıâli arasında 10 Haziran 1783'te imzalanan ticaret antlaşması.

17. yüzyıl başında Romanovların saltanatının başlamasıyla Moskova'nın "Üçüncü Roma" olduğuna ilişkin siyasi ilahiyat tedavüle sokulmuş ve Moskova çarları, Osmanlı İmparatorluğu'nu "Hıristiyanlığın ezelî düşmanı" ve Rusya'nın da en büyük rakibi olarak işaretlemişlerdi. Siyasi ilişkilerin de yoğunlaşmasıyla *Posolskiy prikaz* bünyesinde özellikle Osmanlı Türkçesine vakıf dil oğlanları ve tercümanların istihdam edilmesi kaçınılmaz olmuştu.[9] Diğer yandan tıpkı Osmanlı bürokrasisinde gayrimüslimlerin ve özellikle de Rumların tercüman olarak görevlendirildikleri gibi Rusya'da da erken dönemlerden itibaren Tatar kökenli tercüman ve dil oğlanlarından istifade edildiği görülüyordu.[10] Bu dairede görev yapan dil oğlanları ve tercümanları şarkiyatçı olarak tanımlamak ve onların bürokratik görev dışında yahut görevleriyle alakalı olarak pedagojik, akademik veya entelektüel çalışmalar yaptığını öne sürmek, mevcut veriler ışığında pek mümkün değildir.

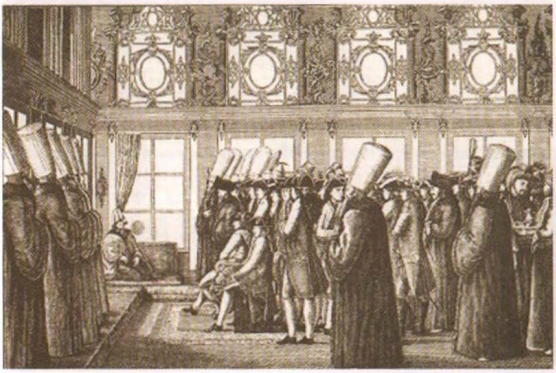
Rusya'da Şark dilleri öğretimi ve profesyonel şarkiyatçılar yetiştirme projesi, Petro'nun emperyal muhayyilesinin bir sonucuydu. Üstelik Petro Rusyası'nın yalnızca diplomaside değil askeri, ticari, dini ve bürokratik alanlarda da Şark dilleri bilen kadrolara ihtiyacı vardı. Bu noktada kendi imkân ve kabiliyetleriyle Şark dili öğrenenlerden istifade edildiği gibi Batı'dan bu dilleri bilen uzmanlar da Rusya'ya davet edilmiş, ancak daha da önemlisi Rusya'da daha fazla dragoman ve şarkiyatçı yetiştirilmesi seçeneği üzerinde durulmuştur.[11] Petro'nun 18 Haziran 1700 tarihli bir fermanı da buna işaret eder; çar, yeni atanan Sibirya metropolitine, Çince ve Moğolcayı bilen gençlerden birkaç tane seçip o bölgelere göndermesini emreder.[12] Bilindiği kadarıyla bu ferman, doğrudan doğruya Şark dilleri bilen uzman bürokratlar yetiştirilmesi ve istihdam edilmesine yönelik olarak kaleme alınan ilk resmi devlet belgesiydi.[13] 14 Temmuz 1700'de imzalanan İstanbul Antlaşması ile Rusya, İstanbul'da diğer büyük Avrupalı devletler gibi daimi elçi bulundurma hakkına da sahip olur ve böylelikle Petro'nun Şark dilleri bilen Rus diplomatlara olan ihtiyacı daha da artar.[14] 1711 Prut Seferi ve ardından gelecek olan İran Seferi ise Petro'nun Osmanlı Türkçesi, Arapça ve Farsça bilen bürokrat ve diplomatlar yetiştirilmesi gerekliliğini bir zaruriyet addetmesi için yeterli gerekçeleri yaratacaktır. İran'a 1716 başında gönderilen Artyöm Volinskiy'nin sefaret heyetine Farsça, Türkçe ve Arapça öğrenmeleri için beş tane dragoman adayı talebe de dâhil edilir.[15] Bundan yaklaşık sekiz yıl sonra, 1724 yılında İstanbul'a elçi olarak gönderilen Aleksandr İvanoviç Rumyantsev'in heyetinde, Osmanlı Türkçesi öğrenmeleri için dört tane talebe gönderilir. Yaşları 13 ila 14 civarında olan bu talebeler, Slav-Grek-Latin akademisinden seçilmişlerdir.[16] İstanbul'daki Rus ruhani misyonuna, bu projeye bağlı olarak hem tercüme faaliyetleri yürütmesi hem de mütercim yetiştirilmesine yönelik bir misyon biçilir.[17] Elçilik heyetlerine eşlik eden bu talebeler, İstanbul'da yüzyılın başında açılan daimi diplomatik misyonda, dragoman veyahut dragoman adayı olarak staj yapmaktaydılar. 1735-1745 arasında İstanbul'da görevli olan Aleksey Andreyeviç Beşnyakov'un yanında Osmanlı Türkçesi öğrenmek üzere gönderilmiş on üç talebe olduğu bilinmektedir. Rus hariciyesinde, İstanbul'daki diplomatik misyonlar

bünyesinde Osmanlı Türkçesi öğretiminin 18. yüzyılın ikinci yarısında da devam ettiği görülecektir.[18]

Petro döneminde bizzat çarın çizdiği büyük stratejinin emperyal hedeflerine yalnızca Osmanlı İmparatorluğu veya İran girmiyordu.[19] Petro, Sibirya halkları, Kafkasya, Orta Asya hanlıkları, Çin ile siyasi ve ekonomik ilişkiler geliştirmiş, bu bölgelere dini misyonlar göndermiş ve bu bölgelere yönelik askeri stratejiler hazırlamıştır. Dolayısıyla Rusya'da şarkiyat, kısa zamanda yalnızca diplomatik bir mesele olmaktan çıkıp aynı zamanda idari ve bürokratik bir mesele hâline gelmiştir. Rusya hariciyesi bu dönemde yalnızca Osmanlı sultanı ile değil, Kırım, Kafkasya ve Orta Asya'daki bazı hanlıklarla da Türkçe yazışıyor, İran ve periferisindeki hanlıklar da Farsça yazışıyordu. Hâliyle çarın bu dillere vâkıf mütercim ve tercümanlara fevkalade ihtiyacı vardı. Petro, özellikle 1720'den sonra şarkiyat sahasında diplomat yetiştiren kurumsal bir yapılanmanın kısa zamanda tesis edilmesi gerektiğini bürokratik reformlarla oluşturulan Rusya'da şarkiyat-diplomasi ikizleşmesi, bilhassa Petro döneminde başlamıştı.

Petro reformlarının destekçilerinden devlet ve ilim adamı Vasiliy Nikitiç Tatişev (1686-1750) gibi bazı âlimler için Şark dilleri öğrenimi ve öğretimi, Şark tarihi çalışmalarının ilk aşaması olarak görülmüştü. Tatişev'in kendisi Türkçe-Tatarca, İbranice, Kalmuk dili gibi bazı Şark dillerini bilmekteydi.[20] Yüzyıl başında Rusya'da böyle müstesna şarkiyatçı profillere rastlamak mümkün olmakla birlikte Petro dönemindeki erken oryantal rönesansın tecessüm ettiği isim şüphesiz, Dmitri Kantemir'di (1673-1723). Kantemir, Rus fikir tarihinde ilk oryantalist olarak gösterilir.[21] Yakınşark tarihinden edebiyatına, musikisinden sanatına kadar uzanan geniş ilgi alanlarıyla klasik bir Şarkiyatçı profili sunan sabık Boğdan Voyvodası Kantemir, Rusya'da Arap tipografisinde ilk matbaayı kuran kişidir. 1722'de Kantemir, Petro'nun İran seferine refakat etmiş ve İran seferi, Rus askeri ve siyasi tarihinde olduğu kadar Rus şarkiyatçılığı tarihinde de dönüm noktalarından birisi olmuştur. Bu sefer sırasında Petro'nun iradesiyle Kantemir'e, çar fermanlarının Osmanlı Türkçesi, Farsça ve Ermenice harflerde basımı için uygun bir matbaa kurma görevi verildi; Kantemir, Arap harfli tipografiyi kendi çizimleriyle tasarladı. Böylelikle sefer sırasında geçilecek mahallerde yerleşik yani Kafkasya'daki Türkçe konuşan topluluklara; Tatarlar, Nogaylar, Azeriler, Balkarlar, Kumuklar, Karaylar ve diğerlerine hitaben Petro'nun 3 sayfalık bir beyannamesi bu "yüzen matbaa"da Osmanlıca olarak basıldı.[22] İran seferi ile birlikte yeni bir uygulama başlar: bu, başta Osmanlıca olmak üzere Şark yazma eserlerinin Rusya'ya kazandırılmasıdır. Sefer sırasında Derbent'te bazı Şark yazmaları bulunmuştur ve bu eserler, yalnızca egzotik bir merakın teşvikiyle değil, aynı zamanda Şark dilleri öğrenecek şarkiyatçıların ve diplomatların hizmetine sunulmak üzere Petersburg'a getirilmiştir.

Rusya hariciye bürokrasisinin yeniden yapılandırılmasıyla 1718'de oluşturulan *Kollegi inostrannih del* bünyesinde, Osmanlı başta olmak üzere Şark devletleri ile yürütülecek siyasi ve ticari ilişkilerle ilgilenecek ayrı bir daireye gereksinim olduğunu fark etmek uzun sürmedi.[23] Petro'nun 13 Şubat 1720 tarihli bir iradesi, Hariciye Dairesi (Koleji) bünyesine "Türkçe ve Diğer Şark Dilleri Dairesi"nin dâhil edilmesini öngörmekteydi.[24] Osman-

Knez Repnin sadrazamın huzurunda.

1786'da İstanbul'daki Rusya elçisinin kostümleri.

lı Türkçesi ve diğer Şark dillerindeki yazışmaları bu dördüncü dairenin (*çetvertaya ekspeditsiya*) yapması kararlaştırıldı. Babıâli ile yapılan yazışmaları yürüten tercümanların istihdam edildiği bu dairede bir sekreter ve içlerinde Osmanlı Türkçesi bilenler de dâhil olmak üzere üç tercüman görev yapmaktaydı.[25] Bu tür bürokratik organların varlığı, Petro döneminde Şark dilleri öğretiminin bir yönüyle pragmatik gerekçelerle alakalı olduğunu gösterir; Petro'nun egzotik ve oryantalist meraklarına ilave olarak diplomasi, misyonerlik[26] ve bürokrasi de şarkiyatçılığın ve onun omurgası olan Türkoloji'nin Rusya'ya girişini teşvik etmiştir. Petro'dan itibaren Rusya hariciye bürokrasisi içinde ve özellikle dış misyonlarda, Şark dilleri talebeleri sürekli bulunacaktır. Bununla birlikte 18. yüzyıl başında Hariciye Koleji bünyesinde gerek Uzakşark gerekse de Yakınşark dilleri öğretimi ve bu alanlarda dragomanlar yetiştirmek konusunda asıl emeğin Alman şarkiyatçılara, özellikle de Georg Jacob Kehr'e ait olduğunu vurgulamak gerekir.[27]

Rusya'da profesyonel ve akademik şarkiyatçılığın temelinde Alman etkisi olduğu şüphesizdir ancak Rusların hariciye bürokrasisinde Türkçe bilen dil oğlanları ve diplomatlar yetiştirilmesi hususunda, özellikle 18. yüzyılın sonundan itibaren Fransız tecrübesini izleyecekleri görülecektir.[28] Alman âlim Leibniz'in tavsiyeleriyle 1700'de kurulan Prusya İlimler Akademisi'nden mülhem olarak, yine Leibniz'in önerisiyle 1724'te Rusya İlimler Akademisi kurulmuştur. Leibniz, Petro'nun Rusya'sına Avrupa ile Asya arasında bir köprü rolü biçmiştir. Kuruluşundan hemen sonra Alman âlim Gotlieb-Siegfried Bayer İlimler Akademisi'ne davet edilmiştir. Bayer'den Klasikler, Rus Tarihi ve Şark Edebiyatı kürsülerinden birini seçmesi istenmiş, Yakınşark dilleri ve Çince üzerine çalışan Bayer sonuncusunu seçmiştir.[29] Bayer'in Şark'a merakı, İlimler Akademisi'nde ve hariciye bürokrasisinde Çinceden Moğolcaya, Arapçadan Tangutçaya kadar Şark dilleri üzerine çalışılmasının ve bu dillerin öğretilmesinin önünü açmıştır. Bayer'in Türkçeye olan alakasına en iyi örnek olarak ise, Ebulgazi Bahadır Han'ın (1603-1664) *Şecere-i Türki*'den (*Rodoslavnaya tyurok*) pasajları tercüme etmesi verilebilir. Bu faaliyetleri onun akademideki ilk Türkolog olarak zikredilmesine sebep olmuştur.[30] Bayer'den hemen sonra akademiye katılan Yakınşark dilleri uzmanı Georg-Jacob Kehr'in[31] 1732'den önce Hariciye Koleji'ne Arapça, Farsça ve Türkçe tercümanı olarak alındığı ve burada Osmanlı Türkçesi başta olmak üzere Şark dilleri hocalığı yaptığı, ardından da *Kunstkamera*'da eski Tatar madeni paralarının tasnifinde çalıştığı görülür.[32]

İlimler Akademisi kurulduktan sonra dahi *Kolleği inostrannih del*, devlet organları içinde şarkiyat çalışma-

Pera'daki Rus Konsolosluğu binası.

Petro, Çarlık fermanlarının Türkçe, Farsça ve Ermenice basılmasını istiyordu ve bu dillerde baskı yapabilen bir matbaa kurulması görevini Kantemir'e havale etti. Kantemir, Arap harfli tipografiyi bizzat kendi çizimleriyle tasarladı. Bu fermanlar, İran seferi sırasında ordunun geçeceği mahallerde yerleşik halklara hitap edecekti. Rusya'da Osmanlı Türkçesi'nde ilk matbu metin, bu "yüzen matbaa"da basılan ve Petro'ya ait meşhur fermandır.

veya Farsça yazışmak zorunda olduğu gibi, Yakınşark'tan gelen elçilerle diplomatik ilişkiler kurmak ve oralara gönderilen diplomatların doğru enformasyon toplayabilmeleri için Şark dilleri bilen diplomatlar gerekiyordu. Benzer şekilde bürokratik işlemlerde kimi zaman tercüman kullanmak gerekiyordu; sınırlardaki kumandanlar, valiler, yöneticiler ve yargıçların bu dilleri bilen tercümanlara ihtiyaçları vardı. Dolayısıyla Kehr'in hazırladığı Şark akademisi projesi her şeyden önce, diplomatik ve bürokratik akıl ile akademik akıl arasında organik bir bağ kurmaya yöneliktir. Ayrıca İstanbul'daki Rus ruhani misyonuna bu projeye bağlı olarak hem tercüme faaliyetleri hem de mütercim yetiştirilmesine yönelik bir misyon da biçilmekteydi.[34] İmparatorluk İlimler Akademisi'nin kurulduğu ilk yıllardan itibaren filolojik, etnografik, beşeri araştırmalar dışında, doğa bilimleriyle ilgili araştırmalar için de Osmanlı coğrafyasına yönelik saha araştırmaları düzenlediği biliniyor.[35] Böylesi bütün çabalara rağmen ne Bayer ne de Kehr, Rus şarkiyatçılığında derin iz bırakamamışlardır. Zira bu iki Alman âlimin Hariciye Koleji'nde Şark dilleri öğrenen genç diplomat adayları dışında yetiştirdikleri talebeleri olmamıştır.[36] Petro döneminde başlayan atılımın aynı hızda devam ettirildiğini söylemek güçtür. 1747'de Çariçe Yelizaveta (Yelizaveta Petrovna, hd. 1741 - 1762) tarafından çıkartılan İlimler Akademisi'nin yeni tüzüğünde Şark dillerine yer verilmemesi de buna işaret eder. Böylelikle akademik şarkiyat araştırmalarında bir durgunluk dönemi başlar.[37] Şarkiyat, Rusya'da ana rahmine geri döner; yani diplomatik ve bürokratik kaygılara indirgenir.

18. YÜZYIL RUS HARİCİYESİNDEN DİPLOMAT- ŞARKİYATÇI PORTRELER

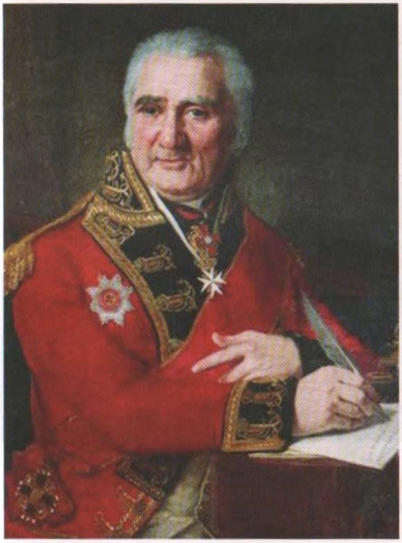
18. yüzyılın ilk yarısında Rus hariciyesindeki ilginç simalardan birisi, Filorio Beneveni isimli Raguzalı bir diplomattı. İtalyanca yanında Türkçe ve Farsçaya da vakıf olan Beneveni, 1708'de İstanbul'daki Rus elçiliğine bizzat Pyotr Aleksandroviç Tolstoy tarafından davet edilmiş ve dragoman olarak hizmet vermiştir. Nitekim yüzyıl başında İtalyanca, Levant'ta diplomasi dili olarak yaygın bir biçimde kullanılmaktadır ve Rus hariciyesi, yabancı diplomatlardan bu dönemden itibaren sıklıkla istifade etmektedir. 1712'de İstanbul'daki maslahatgüzar P. P. Şafirov'un tercümanlığını yapan Beneveni, 1714'te Rusya'ya gelir ve daha sonra, Hariciye Koleji'nin Şark Dilleri Şubesi'ne tercüman olarak görevlendirilir. Ardından İran üzerinden Buhara'ya elçi olarak gönderilen Beneveni'nin İran'da yaptığı incelemeler, Petro'nun İran seferinin hemen arifesinde son derece önemliydi. İran ve Buhara'dan gönderdiği enformasyonun Rusya'da erken şarkiyatçılığın söylemsel örnekleri arasında gösterilebileceğine dair izler vardır ancak bu dokümanların önemli kısmı günümüze ulaşmamıştır.[38] Rusya hariciyesi, 1727'ye kadar kendi hizmetinde çalışan Beneveni gibi Avrupa kökenli diplomatlardan daha sonra da istifade etmeyi gittikçe azalsa da sürdürecektir. 19. yüzyılda Jean-Joseph Fonton'un diplomasi kariyeri, buna örnek teşkil edecektir.[39]

1726'da İstanbul'daki Rus elçiliğinde görevlendirilen Fyodor Senyukov gibi tercüman, konsolos veya memurların yavaş yavaş Osmanlı Türkçesinden tercüme yapmak yoluyla yahut doğrudan doğruya Osmanlı ile ilgili çalışmalar yapmak yoluyla şarkiyatçı profile yaklaştıkları görülmekteydi.[40] Bu noktada 18. yüzyılın ilk yarısından itibaren Rusya hariciyesi içinde diplomat-şarkiyatçıların benzer çalışmalar yaptıklarını zikretmek gerekmektedir. Örneğin İstanbul'daki Rusya misyonunda görev yapan Nikolay Buydin 1752'de *Bâbıâli'nin Hâlihazırdaki Vaziyeti Hakkında Kısa Bir Beyan* (*Kratkoe obyivleniye o togdaşiyem sostoyanii Ottomanskoy Porti*) çalışmasını kaleme almış ve Osmanlı "tiranlığı" ile ahalinin perişan vaziyetinin tasvirini yapmıştır. Bu risale, Osmanlı İmparatorluğu bağlamında 'Şark despotizmi' üzerine Rusya'da üretilmiş erken çalışmalardan biridir. Hariciye Koleji'nde tercüman olarak görev yapan ve Kafkasya ile Yakınşark'ı dolaşan Fyodor Aleksandroviç Emin tarafından kaleme alınıp 1769'da basılan *Bâbıâli'nin Eski ve Yeni Vaziyetinin Kısa Bir Tasviri* (*Kratkoe opisaniye drevneyşego i noveyşego sostoyaniya Ottomanskoy Porti*) başlıklı eser gibi başka örnekler de verilebilir.[41] Rusya'da şarkiyatçılık profesyonel ve akademik anlamda kurumsallaşmadan önce Rus hariciyesindeki diplomat-şarkiyatçıların verdikleri erken oryantalist eserlerin bazen Batı dillerinden tercüme edildiklerini de unutmamak gerekir.

19. yüzyılın başında İstanbul'daki Rus elçilik binası.

18. yüzyılın sonuna doğru Rusya'da Osmanistika ve Türkoloji, tıpkı şarkiyatın diğer alt disiplinleri gibi akademik bir hüviyet kazanmaya başladı. Moskova Üniversitesi'nde bu yönde başlayan teşebbüslerin başlangıçta sistematik ve kurumsal bir mahiyet kazandığını ileri sürmek zordur.[42] 1776'da İlimler Akademisi tarafından basılan ve ertesi yıl 1777'de Moskova Üniversitesi tarafından yayımlanan ve aynı üniversiteden Reyngold Gablitsl'in Fransızcadan çevirdiği, J. B. D. Golderman'a ait olan *Türkçe Gramer* kitabı da Rusya'da Arap harfleriyle basılan ilk kitap olma

Sergey Lazareviç Laşkarev, diplomat-şarkiyatçı.

özelliğini taşımaktadır.[43] Bu gramer kitabının Türkçe öğrenen diplomat adaylarının başvurduğu başlıca ders kitaplarından birisi olduğu bilinir.

Şark dilleri bilen diplomatların yetiştirilmesine özel bir önem veren II. Katerina (Yekatarina Alekseyevna, Rus Çariçesi 1762 - 1796) döneminde münferit olarak şarkiyatla ilgilenenlerin çoğu diplomatik görevlerde istihdam ediliyordu. Rus dragomanların en azından bir kısmının aynı zamanda şarkiyat alanında kabiliyetli oldukları görülmekteydi. II. Katerina döneminde Rus hariciyesinde Şark dilleri bilen talebelerin sayısında da artış olduğu gözlemlenmektedir,[44] Özellikle İstanbul'daki misyonda öğrenim gören talebelerin Türkçe yanında Italyanca, Fransızca, Yunanca ve hatta Latince öğrendikleri, dil dersleri dışında 1784'e kadar tarih, matematik ve coğrafya ile birlikte başka sözel dersler de aldıkları dikkat çekiyor. 1730'lardan beri İstanbul'daki Rusya Elçiliği'nde bir tercüman okulu olduğu bilinmektedir. Yakov Ivanoviç Bulgakov'un elçiliği döneminde (1781-1787) bu mektepteki fizikî koşullar iyileştirilmiş, talebeler için ayrı bir bina yapılmıştır.[45] Novorossiyskiy Eyaleti ve Azak civarındaki gençlerin Şark dili öğrenmeye olan kabiliyetleri münasebetiyle özellikle bu bölgelerden talebelerin daha fazla rağbet gördüğü dikkat çekmektedir. Bu memleketlerdeki okullardan seçilen gençler, Hariciye Dairesi'ne kaydedilip burada belli bir dil eğitimi aldıktan sonra Şark'taki Rus diplomatik misyonları bünyesindeki tercüman mekteplerine yönlendirilmekteydiler. Bu tercüman mektepleri arasında, en azından 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren en büyüğünün İstanbul elçiliğindeki mektep olduğu bilinmektedir. Türkçe, Fransızca, İtalyanca, Latince ve Yunanca öğretilen bu okuldan, son derece parlak dragoman ve diplomatlar çıkacaktır.

18. yüzyılda Rus hariciyesinde başarılı bir diplomat-şarkiyatçı profile örnek gösterilebilecek isimlerden biri, Sergey Lazareviç Laşkarev'dir. Laşkarev'in hayatı, ardından gelecek diplomat-şarkiyatçılar için de örnek bir kariyer modeli sunacaktır.[46] Gürcistan kökenli aristokrat bir aileden gelen Laşkarev, *Kollegii inostronnih del*'e girdikten sonra geleceğin dragomanları için verilen Şark dilleri derslerini takip etmek amacıyla 1764 Şubatı'nda, yirmi dört yaşındayken İstanbul'a gelmiştir; esasında genelde öğrencilerin daha erken yaşlarda İstanbul'da tercümanlık mektebine başladıkları bilinmektedir. 1768 sonunda Osmanlı-Rus Savaşı çıkana kadar yaklaşık 5 sene, İstanbul Rus Elçiliği bünyesindeki dil okulunda Türkçe öğrenmiştir. Çanakkale başta olmak üzere Osmanlı coğrafyasının çeşitli yerlerinde konsolosluk, İstanbul'da maslahatgüzarlık yapmış, Rus hariciyesinin merkez bürokrasisinde Şark dilleri ve meseleleri üzerine çalışmış, zamanla Rus yönetiminin Şark'la ilgili siyasi meselelerde kendisine danıştığı önemli bir diplomat olmuştur.

Özellikle II. Katerina döneminde Rus diplomatların kendi çocuklarını bu dragoman mektebine yazdırdıkları dikkat çekmekteydi. 18. yüzyılın sonunda İstanbul elçiliğindeki dil okulundan yetişen dragoman ve diplomatların bazılarının 19. yüzyılda Rusya Hariciye Nezareti bünyesinde kurulacak olan Asya Dairesi'nde de görevlendirileceği görülecekti. 18. yüzyılın sonunda, Hariciye Dairesi bünyesinde Asya meseleleriyle ilgilenecek müstakil ve profesyonelleşmiş bir birimin kurulması gündeme geldiğinde Sergey Lazareviç, böyle bir dairenin başına geçebilecek vasıflara sahip akla gelen ilk isim olacaktı. 1790'larda Çariçe Katerina'nın Osmanlı ve Yakınşark meselelerinde uzmanlığına ve Şark dillerine vukufiyetine güvendiği diplomatlardan biri olan Laşkarev, 1797'de I. Pavel döneminde Rusya hariciyesinde Asya ile ilgili müstakil, uzmanlaşmış bir dairenin kurucusu olarak dikkat çekmektedir. Bu daire, yaklaşık yirmi yıl sonra kurulacak olan ve Asya meselelerinde uzmanlaşmış bir kadronun istihdam edileceği, bu sahada geniş bir diplomatik ve enformatik ağın merkezinde bulunacak olan Asya Departmanı'nın kurumsal prototipidir.[47] Laşkarev'in Rusya hariciyesi merkez bürokrasisindeki yükselişi, İstanbul'daki Rusya misyonu dragoman mektebinden çıkan genç dragoman ve diplomatların kariyerlerine parlak bir örnek teşkil edecektir. 1801'deki reformla Hariciye Nezareti'nin tesis edilmesi, Asya meseleleriyle ilgilenen müstakil bir dairenin kuruluşunu da beraberinde getirecektir. Laşkarev, bu organizasyonun da başında yer almıştır.

RUSYA'DA ORYANTAL RÖNESANS ÇAĞINDA OSMANİSTİKA VE BÜROKRATİK ORYANTALİZM

19. yüzyılın ilk yarısı Rusya'da adeta bir *Oryantal Rönesans* çağıydı;[48] 1804'te başlayan üniversite reformuyla kurulan Kazan Üniversitesi,

yüzyılın yarısında Mirza Kazem Beg'in öncülüğünde şarkiyat araştırmalarının merkezi hâline geldikçe Kazan, Rusya'nın Asya'ya açılan penceresi olarak dikkat çekecekti.[49] Aynı dönemde, 1829'da Moskova'da Lazarev Şark Dilleri Enstitüsü kurulacak ve bu enstitü, Rus bürokrasisinin Şark sahasındaki personel ihtiyacını karşılamaya hizmet edeceği gibi, yüzyılın ikinci yarısından itibaren yalnızca Rusya'da değil, Avrupa'nın tamamında akademik şarkiyatçılığın başlıca merkezlerinden birisi hâline gelecektir. 1855'te, Kırım Savaşı devam ederken Mirza Kazem Beg, Petersburg Üniversitesi'nde Şark Dilleri Fakültesi'ni kuracaktır. Bütün bu akademik oluşumlar müstakil bir çalışmanın konusu olmakla birlikte burada, Rusya Hariciye Nezareti bünyesinde kurulan Şark Dilleri Mektebi'nin üzerinde kısaca durulacaktır.

Rusya hariciyesinde, bir Asya Akademisi kurulmasına yönelik ilk projeler, henüz yüzyılın ilk yıllarında ortaya atılmıştı. Ukrayna kökenli diplomat-şarkiyatçılardan Graf İvan Osipoviç Potoskiy'nin (1761-1815) 1802'de Hariciye Nezareti'nin Asya Şubesi'nde görevliyken Şark dilleri öğretimi veren bir Asya Akademisi kurulmasına yönelik hazırladığı proje, Rus şarkiyatçılığı tarihinde önemli bir yer tutar. Yalnızca tercüman ve diplomat yetiştirmesi düşünülmeyen ve bütünsel bir "Şarkiyat Enstitüsü" olarak tasarlanan bu akademinin Avrupalı oryantalistleri çekmesi için gereken her düzenleme yapılmalı, şarkiyat ile ilgili yayınlar çıkarılmalıydı. Hatta binası bile Şark stilinde olması düşünülen bu akademide Levant'ın Müslüman ve Hıristiyanlarının bir arada olabileceği bir ortam yaratılabilmeli; hatta yanında bir Ermeni, Türk ve İranlı tüccarları çekecek Şark stili kahvehane açılmalıydı. Pototskiy, böyle bir akademinin Maarif Nezareti bünyesinde açılmakla birlikte Hariciye Nezareti'nin de kontrolünde çalışmasını öngörüyordu.[50] Pototskiy'nin projesi, yüzyılın ilerleyen yıllarında Asya Müzesi'nde kendini bulacaktı.

Graf Sergey Uvarov'un 1818'de İlimler Akademisi'nin başkanı seçilmesi, Rus şarkiyatçılığının dönüm noktalarından biri olarak bilinir. Daha sonra, I. Nikolay döneminde 1833-1849 arasında Maarif Nazırı olacak olan Sergey Uvarov'un bir *Académie asiatique* kurulmasına yönelik planı da bu dönemde ortaya çıkmıştır. Planının muhtevasına bakıldığında Rus şarkiyatçılığı ve Türkoloji'sinin hangi kaygılarla hareket ettiği rahatlıkla anlaşılabilir. Sergey Uvarov, Rus İmparatorluğu'nun jeopolitik konumu, jeostratejik çıkarları ve barındırdığı Müslüman nüfustan dolayı şarkiyat çalışmaları için Avrupa'da en müsait konuma sahip devlet olduğunu ileri sürer. Hayatı boyunca bu idealin peşinden giden Uvarov'un gerek İlimler Akademisi başkanlığı döneminde (1818-1855) gerekse de Halk Maarif Nazırlığı döneminde (1833-1849) Çarlık Rusyası'nın istikbaldeki şarkiyat çalışmalarına sağlam bir temel attığı rahatlıkla söylenebilir.[51] 1818'de kurulan ve Şarkiyat Enstitüsü'nün kurumsal temellerini teşkil eden Asya Müzesi, onun eseri olacaktır.

Ana hatlarıyla tasvir edilen bu panorama, Rus *Oryantal Rönesansı* hakkında genel bir fikir verebilir. 19. yüzyılın başında Napoléon Savaşları'ndan çıkan Rusya'nın gündemine Kafkasya ve Yakınşark meseleleri yerleşir. 18. yüzyılın son çeyreğinde başlayan ancak Devrim Savaşları'yla geri plana itilen Kafkasya'nın istilasına yönelik politikalar, şarkiyat çalışmalarına daha fazla önem verilmesini de beraberinde getirir. 1819'da *Ministerstvo Inostrannih Del* (Rusya Hariciye Nezareti) bünyesinde Asya Departmanı'nın teşekkülü[52] ve bir süre sonra bu daireye bağlı olarak oluşturulan bir mektepte Şark dilleri öğretimine başlanmasıyla Rusya'da şarkiyat ve Türkoloji'nin beslendiği başlıca bürokratik yapılanmalardan birisi hayata geçmiş olur.[53] Böyle bir mektebin kuruluşunu Rusya'nın Kafkasya ve Osmanlı'ya yönelik stratejisinin mimarı Hariciye Nazırı Nesselrode'nin tasarladığı bilinir.[54] Hatta Nesselrode'ye göre Asya Departmanı bünyesinde kurulacak bir Şark Dilleri Mektebi, üniversite seviyesinde olmalıdır. Bu çerçevede 29 Mart/ 10 Nisan 1823 tarihinde, Rus Hariciye Nezareti Asya Departmanı'na bağlı olarak bir Öğretim Şubesi kuruldu.[55] Bu bölüm, özerk olmakla birlikte Asya Departmanı'nın salahiyet sahasındaydı ve Osmanlı İmparatorluğu ile İran'da görev yapacak dragoman ve diplomatların yetişmesine hizmet edecekti. Öğrenim süresi 2 yıl olarak öngörüldü ancak bir süre sonra 3 yıla çıkarılacaktı. Öğretilen diller arasında Türkçe, Farsça ve Arapça öncelikliydi; 1828'de bunlara Moğolca da eklendi. Öğrenim süresinin de dört yılı bulduğu kayıtlıdır.[56] Hatta 1830'larda Müslüman Şark Tarihi dersi de müfredata dâhil olacak, 1872'de

Baron Brambeus Senkovskiy, Rusya'da Osmanistik'in kurucusu olarak gösterilir.

ise İslâm Hukuku konusunda düzenli dersler verilmeye başlanacaktır.[57] Osmanlı ve İran halklarının kültür ve gelenekleri hakkında da dersler verildiği dikkat çekmekteydi. Burada Türkçe, Arapça ve Farsçanın öncelikli olarak öğretilen diller olduğunun altını yeniden çizmek gerekir; nitekim Rusya'da, oryantal rönesansın merkezinde bu dillere yönelik pedagojik faaliyetler ve filolojik araştırmalar başta gelmektedir. 1830'larda bu okulda Fransızca, İngilizce ve İtalyancaya ilaveten Asya tarihi ve kültürü ile ilgili derslerde okutulmaya başladı.[58] Bu mektepten mezun olan dragomanların ve diplomatların Levant'ta sıklıkla konuşulan dillerin hemen hemen hepsini bildikleri, dikkat çekici bir ay-

КУРСЪ
МУСУЛЬМАНСКАГО ПРАВА
ВЫПУСКЪ I.
О СОБСТВЕННОСТИ

Asya Departmanı Mektebinde okutulan *İslâm Hukuku* ders kitabının iç kapağı.

rıntıdır. Nitekim Modern Yunanca ve Fransızca da talebelerin öğrenmeleri gereken zorunlu diller arasındaydı. Öyle ki müfredata gramer, telaffuz, okuma, kelime bilgisi ve konuşma haricinde kaligrafi dersleri de dâhildi.[59] Şark dilleri sınavlarına şarkiyatçı hocalar nezaret ederken, Fransızca yahut mesleki dersler için yapılan sözlü ve yazılı imtihanlara ünlü diplomat, bürokrat ve devlet adamlarının da nezaret ettiği görülüyordu. Örneğin 1833'teki bir Fransızca imtihanı, Knez Koçubey, Graf Golovkin, Graf Orlov, General Speranskiy, Uvarov, Osten-Saken, Graf Benkendorf gibi Şark meselesine vâkıf devlet adamları tarafından yapılmıştı.[60]

İstanbul doğumlu olan ve Rusya Hariciye Nezareti'nde çalışan Grigoriy Mihayloviç Vlengali (1781-1834) ismindeki bir Rum, okulun Türkçe bölümünden sorumluydu.[61] Bölümün ilk hocaları arasında Batılı oryantalistleri görmekteyiz; mektebin aynı zamanda kurucu müdürü olan ve Çar I. Nikolay'dan (Nikolay Pavloviç hd. 1825 -1855) Saint-Vladimir Nişanı alan Alman şarkiyatçı Frederick von Adelung (1824-1843), Jean-Francois Demanja (1789-1839) ve Francois B. Charmoy (1793-1869) bu şubeye kaydolan diplomat ve dragoman namzetlerine ders veren ilk hocalardı.[62] Son ikisi, modern oryantalizmin kurucularından Fransız Silvestre de Sacy'nin öğrencileriydi ve Rusya hükümetine de bu hocaları, o önermişti.[63] Charmoy, mektebin Türkçe ve Farsça hocası,[64] Demanja ise Arapça hocasıydı. Rusya'da Osmanistiğin kurucusu olarak nitelendirebileceğimiz Osip Ivanoviç Senkovskiy'i (1800-1858) de kısa süreli de olsa bu birimde görmekteyiz.[65] Avrupalı ve Rus oryantalistler dışında bu okulda Mirza Cafer Topcubaşev (1790-1869) gibi Tatar kökenli hocalar da görev yapmaktadır. Daha sonra Valentin Alekseyeviç Jukovskiy (1858-1918) gibi önemli bir Fars uzmanı oryantalistin de bu birimde dersler verdiği görülecektir.[66]

Asya Departmanı Öğretim Şubesi'ne özellikle Petersburg Üniversitesi Şarkiyat Bölümü ve Lazarev Şark Dilleri Enstitüsü'nden mezun, Ortodoks ve Rus kökenli talebeler kabul edilmekteydi. Ancak yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rus vatandaşlığına geçmiş yabancı talebeler de okula kabul edilecektir.[67] Osmanlı İmparatorluğu başta olmak üzere Yakınşark'ta görev yapacak olan dragomanlar bu iki okuldan sonra Hariciye Nezareti Şark Dilleri Bölümü'nden mezun olmak suretiyle filolojik ehliyet kazanmaktaydılar.[68] 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı coğrafyasındaki Rus diplomatların ve dragomanların bazılarının Osmanlı filolojisine olan vukufiyetleri dikkate alındığında bu müesseselerin eğitim ve öğretim düzeyi, daha sarih bir şekilde anlaşılır. Bu kurumların Rus emperyal politikasının birer vasıtası oldukları da unutulmamalıdır. Örneğin Şarmua'dan sonra Türkçe ve Farsça derslerini verecek olan P. I. Desmaison, yüzyılın ikinci çeyreğinde Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik emperyal nüfuz ve yayılma politikasına uygun olarak Molla Cafer adıyla Buhara'ya gönderildi ve burada, saha araştırmaları yapan ve Rusya adına çalışan ilk Türkologlardan birisi oldu.[69] Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik emperyal ilgilerinin henüz entelektüel düzeyde olduğu bir dönemde, böylesine ön hazırlıklar olağandı. Onun İslâm hukuku üzerine çalışmaları, daha sonra çar tarafından takdir edilecektir.[70]

Şark Dilleri Şubesi'nin İstanbul'daki Rusya elçiliğine gönderdiği önemli diplomat şarkiyatçılardan birisi Ignatiy Baltazaroviç Petraşevskiy'di (1769-1869). 1833'te bu bölümü bitirmiş ve 1840'a kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda diplomatik görevlerde bulunmuştur. İstanbul'daki Rusya elçiliğine önce dragoman atanmış, daha sonra İzmir, Yafa, İskenderiye, Selanik gibi önemli merkezlerde konsolosluk yapmıştır. 1842'den 1844'e kadar Petersburg Üniversitesi'nde Muhlinskiy'nin yardımcılığını yapmasına müteakip 1847'den sonra Almanya'ya gitmiş ve doktorasına müteakip Berlin Üniversitesi'nde Türkçe okutmanlığı yapmıştır.[71] Hariciye Nezareti Şark Dilleri Mektebi'nden çıkan bir diğer önemli diplomat-şarkiyatçı ve Türkolog Anton Osipoviç Muhlinskiy'di (1808-1877).[72] Muhlinskiy, Petersburg Üniversitesi'nden sonra Asya Departmanı Öğretim Şubesi'ne devam etmiş ve hemen ardından Osmanlı İmparatorluğu'na görevlendirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan döndükten sonra Petersburg Üniversitesi'nde Arapça ve Türkçe dersleri vermiş, Türkçe Bölümü'nde profesör olmuş ve 1859'da Mirza Kazem Beg'in ardından aynı üniversitenin Şark Dilleri Fakültesi Dekanı olmuştur.[73] Asya Departmanı Mektebi'nden çıkan Muhlinskiy gibi dikkat çekici başka şarkiyatçı-Türkologlar da vardı. Mesela Matvey Aveleviç Gamazov (1812-1893)[74] askeri bürokrasiden hariciyeye geçmiş Ermeni kökenli bir şarkiyatçıydı ve daha sonra Asya Departmanı Mektebi'nde talebe olmuş, 1842'de İstanbul'a dragoman olarak gönderilmiştir.

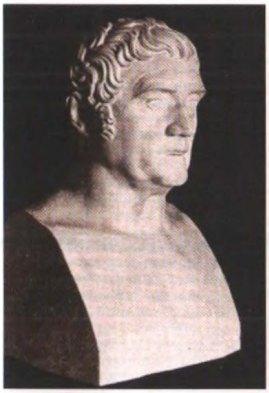
Asya Departmanı Öğretim Şubesi kurulduktan sonra dragoman adaylarının ilk staj yeri genelde İstanbul olmaya devam etti.[75] İstanbul elçiliği bünyesindeki mektep, bu dönemde hâlâ önemini korumaktaydı ve tercüman adaylarının öncelikli olarak gönderildiği yerdi. Yüzyıl başında elçilikte dokuz talebe kontenjanı olduğu biliniyordu.[76] Burada dragomanlar mesleki pratik yaptıkları gibi Şark dünyası ile doğrudan temas da kuruyorlardı. 19. yüzyıl boyunca Asya Departmanı mektebinin başlıca staj yeri İstanbul ve Mısır olacaktı.[77] Gamazov 1839'da İstanbul'da görev yaptıktan sonra 1842'de İskenderiye'ye, 1854'te de İran'a gönderildi. 1856'dan sonra Hariciye Nezareti bünyesinde

tercüman olarak çalıştı. Türkoloji ve şarkiyat sahasındaki rüştünü ispat ettikten sonra 1872'de Asya Dairesi Mektebi'nin müdürü olarak atandı. Gamazov ile birlikte bu mektebe bağlı kütüphanedeki Şark yazmalarının kataloglanma çalışmaları başlamış oldu ve bu işlem, 1893'e kadar sürdü. Gamazov, Rus şarkiyatçılığının önemli simalarından biri hâline geldi ve gerek telif eserleri, gerekse de (*Tarih-i Cevdet* başta olmak üzere) yaptığı tercümeler Rusya'da *Osmanistika*'nın gelişimine hizmet etti. Gamazov'un *Kratkiy voenno-tehniçeskiy russko-fransuzsko-turetsko-persidskiy slovar s russkoyu transkpritsiyeyu vostoçnih slov* başlıklı askeri sözlüğü, Şark dilleri sahasındaki yetkinliğini ispat etmektedir.[78] Diğer yandan Osmanlı Imparatorluğu'na dair etnografik ve gezi yazıları da vardır. Mora Isyanı'na (1821) dair Osmanlı belgelerinden derlediği bir koleksiyonu Rusçaya 1886 yılında tercüme etmiştir. Bütün bu çalışmaları onun önemli bir 19. yüzyıl oryantalisti olarak gösterilmesi için kâfidir.

Hariciye Nezareti'ndeki bu mektepte Türkçe dersleri gramer ile başlardı. Türkçe atasözlerinin analizi ve çevirisi dersleri, ünlü Fransız Türkolog ve diplomat Pierre Amédée Jaubert'in (1779-1847) gramer kitabından, mektuplar ve masallar Méninski'nin gramer kitabından işlenirdi. Şeyhzade Ahmed Mısrî'nin şarkiyatçı Henri Nicolas Bellete tarafından 1812'de yayımlanan *Kırk Vezir Hikâyeleri*, *Naima Tarihi*, *Vasıf Efendi Tarihi* bu mektebin Türkçe derslerinde okutulan başlıca eserlerdi.[79] Zaman zaman *Hafız Divanı* gibi manzum eserler de okutulurdu. Çeviri derslerinde gazetelerden de faydalanıldığı görülmekteydi.[80] Mektebin gerek pedagojik gerekse de akademik amaçlarla kullanılacak olan zengin bir Türkçe, Arapça, Farsça yazma ve basma eser koleksiyonu olduğu da bilinmektedir. Dönemine göre zengin bir kütüphane sahibi olmasında mektebin müdürü olan Adelung'un büyük payı olduğu şüphesizdi ancak bu kütüphane, özellikle bağışlar yoluyla oluşturulmuştu. Osmanlı yazmaları, Napoléon Savaşları döneminde İstanbul'da elçi olarak görev yapan, 1827'de Roma'da ölen diplomat Andrey Yakovleviç İtalinskiy tarafından 1828'de bağışlanmıştı.[81] İtalinskiy'den sonra en büyük yazma bağışı bakanlığın eski tercümanlarından Mirza Ebu Tharab tarafından yapıldı.[82]

Asya Departmanı Mektebi'nde Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelmiş gayrimüslim veya Müslüman hocalar da ders vermekteydiler. Özellikle Türkçe pratik dersleri için Osmanlı tebaasından hocalar tercih edilmekteydi. Örneğin İstanbul Rumlarından Çorbacıoğlu olarak bilinen ve Rus hariciyesinde çalışan biri, 1844'e kadar yaklaşık yirmi yıl Türkçe pratik dersleri verdi. Bu yıldan sonra da yine İstanbul Ermenilerinden Ohannes Amidi Efendi 1849'a kadar Türkçe dersleri verdi. 1852'den 1856'ya Türkçe pratik derslerini Osmanlı tebaasından Vehbi Efendi, 1857-1859 yılları arasında Akif Efendi ve 1862'den sonraki on beş yıl ise Osman Nuri Efendi verecekti. Hatta sonuncusu Hıristiyan olup Aleksandr ismini alacaktır.[83] Asya Departmanı Öğretim Şubesi, Rusya'da sayıları hızla artan şarkiyat mekteplerine işbirliği halinde çarlığın sonuna kadar eğitime devam edecek ve gerek İstanbullu Rumlardan gerekse de Rusya Tatarlarından eğitim amaçlı olarak istifade edecektir.

Halk Maarif Nazırı Sergey Uvarov'un Asya Departmanı'ndaki bu bölümü bir Asya Enstitüsü'ne çevirme projesi, Rus şarkiyatçı çevrelerinde uzun süre tartışıldı. Uvarov, öyle gözüküyor ki Avusturya'daki Şarkiyat Akademisi'ni örnek almak istemişti. Ancak 1855'te Petersburg Üniversitesi'ne bağlı olarak bir Şark Dilleri Fakültesi'nin kurulması ve hızlı yükselişi, tam tersine dışişlerindeki bu birimin varlığının sorgulanmasına neden oldu. 1860'larda Mirza Kazem Beg, üniversite bünyesindeki fakültenin yeterli ve hatta daha geniş bir yapıya sahip olduğunu ve hariciyedeki bu birimin ilga edilmesi gerektiğini birkaç defa dile getirdi.[84] Özellikle Lazarev Şark Dilleri Enstitüsü ve Petersburg Üniversitesi Şark Dilleri Fakültesi'nin kuruluşuyla birlikte Asya Departmanı Şark Dilleri Öğretim Şubesi'nin ehemmiyeti azalmış gibi gözükmektedir. Bununla birlikte ağırlıklı olarak teorik ve akademik müfredata sahip olan şarkiyat akademileri, daha ziyade pratik ve bürokratik bir program sunan ve talebeleri diplomatik görevlere hazırlayan sonuncusuna insan kaynağı sağlar hâle gelecektir.[85] 1823 – 1907 arasındaki dönemde Asya Departmanı Mektebi'nden 220 uzman çıkacaktır.[86]

Andrey Yakovleviç İtalinskiy. 1802-1806 arasında İstanbul'daki Rus elçi; Asya Departmanı Kütüphanesi'ne yaptığı yazma eser bağışları çok önemlidir.

SONUÇ YERİNE

Osmanlı'nın son iki yüzyılında Rusya karşısındaki askeri ve siyasi başarısızlıklarının arkasında yatan nedenler arasında tek tarafın lehine kümülatif işleyen bir enformasyon mekanizması olduğu şüphesizdir. Rusya, *Osmanistika* alanında filolojik ehliyete sahip dragoman ve diplomat yetiştirmeye hassasiyetle önem verdiği gibi, bu kurumlar yoluyla kendine özgü bir Rus şarkiyatçılığının oluşumunu da sağlamıştır. Hariciyedeki memurların Rusya'da şarkiyatçılık ve Türkoloji'nin gelişmesinde hayati ehemmiyet arz ettiği görülmekteydi; 18. ve 19. yüzyıl Rus emperyal politikalarının, bürokratik şarkiyatçılık olarak adlandırılabilecek, bir ön şarkiyatçılık disiplini ile doğrudan bağları vardı. Diplomasi ve siyasetin hizmetindeki bürokratik şarkiyatçılık, akademik şarkiyatçılığın bir hazırlık evresi olarak dikkat çekmekte çekmekteydi. Dil oğlanları mektebinden mezun olanlar, Yakınşark'ta görevlendiriliyorlar ve çoğu zaman döndüklerinde

hariciyede hocalık yapıp, ilgilendikleri sahada çalışmalar yapıyorlardı. Burada yalnızca Asya Departmanı Mektebi'nden bahsedilmesine karşın özellikle Lazarev Şark Dilleri Enstitüsü, Kazan Üniversitesi ve Petersburg Üniversitesi Şark Dilleri Fakülteleri, Şarkiyat Enstitüsü'nün kurumsal anlamda kökeni olan İlimler Akademisi Asya Müzesi gibi kurumların Rus hariciyesi ile sıkı bağları, çarlığın sonuna kadar devam etti. 1882'de Hariciye Nazırı Girs'in yayınladığı bir iradeyle Asya Departmanı Eğitim Şubesi'ne, "Şark'ın yerlilerini aydınlatma" görevi verildi.[87] Bu görevin tatbiki, ayrı bir tartışma konusudur ancak 19. yüzyıl Rus şarkiyatçılığına bakıldığında akademik cemaatler ile otokratik kurumlar arasındaki bağın büyük ölçüde devam ettiği, özellikle de Türkoloji ve Osmanistika sahalarında bu bağın çoğu zaman daha da sıkılaştığı dikkat çekmekteydi.

ÖZKAN KAPICI
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ, ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

DİPNOTLAR

* Bu makale, H.Ü. Bilimsel Araştırmalar Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen 1063 Numaralı *Çarlık Rusyası'nda Osmanlı Tarihçiliği (18.-19. Yüzyıllar)* başlıklı proje kapsamında kaleme alınmıştır.

1 Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, "Gök Tepe: Bizim İçin Asya'nın Önemi," *Bir Yazarın Günlüğü. II*, Çev. Kayhan Yükseler, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 1193-1202.

2 David Schimmelpenninck Van Der Oye, *Russian Orientalism. Asia in the Russian Mind from Peter the Great to the Emigration*, New Haven: Yale University Press 2010, s. 3. 19. yüzyıl Rusyası'nda Şark-Garptartışması üzerinebkz. L.P. Polonskaya, "Mejdu Stsilloji Haribdoy, Problema Rossiya-Vostok-Zapad v Voprosy polovine XIX v.", K. Leontiev-I. Uhtomskiy-Vl. Solovyev", *Moskovskoye Vostokovedenie. Ocherki, issledovaniya, nazrabotki*, Moskova, 1997, s. 271-285.

3 Robert Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 133.

4 Rusoryantalizminin Said'in paradigmasıylaniliteneasip olup olmadığı üzerine tartışmalar Rusya'dan ziyade Batı'da yürütülmektedir ve en dikkat çekici tartışmalardan bir kısmı, *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* dergisinin 2000 senesindeki 4. sayısında yayımlanmıştır. Said'in de Rusya söz konusu olduğunda sessiz kalması, tartışmanın kuramsal boyutunu daha da karmaşık hale getirmiştir. Onun Almanya ve Almanya üzerindenşarkiyatçılıklatanışarı Rusya konusundaki "mâphemliği", paradigmasının 'Batı'ölçülerinegöre biçimsiyle doğrudan alakalıdır. Çarlık Rusyası söz konusuolduğunda Avrupa'da hâkim olan 'Garp've 'Şark' dikotomisi, Dostoyevski'nin de başka türlüima ettiği üzere, tartışmaya açık hâle gelir. Rusların hangi coğrafyaya ait olduğuna yönelik tartışma, modern Rus entelektüel hayatının merkezinde yer alır. Münferit tecrübelerin ancak Rus şarkiyatçılığının müessesetarih bütünlüğü içindebir anlam ifadeettiğidoğrudur. Vasiliy Dmitriyeviç Smirnov gibi bir Ottomanistin yüzyıl sonunda Osmanlı dünyasıyla kurduğu yapıcı bağlar ve bubağlara istinaden ürettiği akademikeserler dikkate alındığında, epistemolojik olarak otokrasi ve emperyal müesseseler de arasına mesafe koymuş şarkiyatçıların varlığını kabuletmemiz gerekir.

5 Yüzyıl başında burada toplanan Şark yazma ve basma eserleri daha sonra1749'da Hariciye Koleji bünyesine alınacaktır. Vladimir Grigoryeviç Volovnikov, *Viklad v Izuçeniye Vostoka Diplomaticeskogo Vedomatva Rossiyskoy Imperii v XVIII-Nayale XX Veka*. (Yayımlanmamış Kandidat İstoriçeskih Nauk), Institut Vostokovedeniya RAN, Moskova, 2004, s. 49.

6 N.M. Rogojin, "Kolibel Rossiyskoy Diplomati-Pusolskiy Prikaz", *Ocerki Ministerstva Inostrannih Del Rossii*, t.1, 860-1917 gg., Moskova: OLMA PRESS, 2002, s. 74. Liseytsev'in belirttiğinegöre *Posolskiy prikaz*, XVI ve XVII. yüzyıllarda Rus idari sistemindeki ana halkalardan birisidir ve Moskov Knezhği'nin harici politikasının taktikve stratejilerinin belirlenmesinde büyük roloynamaktadır. D.V. Liseytev, *Posolskiy prikazi epohu Smuty*, Institut Rossiskoy Istorii RAN, Moskova 2003.

7 *Posolskiyprikaz*dâhilindekiarşiv koleksiyonu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. N. M. Rogujin "The Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries in Documents of the Posol'skii Prikaz", *Turcica*, t.30, 1998, ss. 373 – 381. 1496 da İstanbul'a (Tsarstad), II. Bayezid'in sarayına gönderilenve 1498'de Moskof'a geri dönen Mihail Andreyeviç Pleşeyev'den başlayarak I. Petro döneminin ilk yıllarında, yani 17. yüzyılın sonunda gönderilen maslahatgüzar Emelyan İgnatyeviç Ukraintsev'e kadar geçen yaklaşık iki asrılık dönemde Moskova Devletinden Osmanlı İmparatorluğu'na çeşitli vesilelerle 39 diplomatikmesajcı gönderilmiştirve bu koleksiyonlar, bu misyonlara ilişkindir. B. M. Dantsig, "Iz istorii Russkih puteşestviy i Izuçeniya bliznegovostoka v dopetrovskiy rusi", *Ocerki po istorii russkogo vostokovedeniya*, Moskova: Akademi Nauk SSSR, 1953, s. 210-211.

8 N.P. Rogajin, *Rossiyskiy Gosudarstven nıy Arhiv Drevnih Aktov*'daki *Posolskiy prikaz* koleksiyonunda Osmanlı Rus ilişkilerine dair 89 674 belge ünitesi olduğunu vurgular. Rogojin, a.g.m., 374. Osmanlı-Rus ilişkilerinin erken dönemi hakkında bu koleksiyonlardan yeterince istifade edildiğini ileri sürmek mumkun değildir.

9 Örneğin 17. yüzyıl ortalarında on tercümandan ikisinin Şarkdilleri tercümanı oldukları görülmektedir. N.M. Rogojin, Kolibel Rossiyskoy Diplomati-Posolskiy Prikaz, s. 107.

10 S.A. Belokurov, *O Posolskom Prikaze*, Moskova: İzdanie Imperatorskago Obşestva Istorii i Drevnostey Rossiyskih, 1906, s. 55. Ayrıca bkz. *Ocerk Istorii Ministerstva Inostrannih Del 1802-1902*. Petersburg 1902, s.23. Hatta Türkçe ve Yunanca öğrenmeliğin bazı tercüman adaylarının İstanbul'a gönderildiğinden dahi bahsedilir. Diğeryandan Petru'nun PrutSeferi arifesinde yayımlattığıüniversallerin analizini yapan Türkologlar, Rus bürokrasisinde 18.eden beri Osmanlı Türkçesini de bilen Kazan veya Kırım Tatar tercümanlarınbulunduğunuişaret ederler. A. N. Kononov, *Istoriya Izuçeniya Tyurkih Yazikov v Rossii*, Dooktyabrskiy Period. Nauka: Leningrad, 1972, s. 27 (Türkçesi: *Rusya'da Türk Dillerinin Araştırılmasının Tarihi*, Çev. Kâmil Veh Nerimanoğlu-Nazım Muradov-Yakup Sevimli, TDK: Ankara 2009. Bu mühim eserin Türkçe tercümesi son derece kötü olduğundan Rusçasındanistifadeedilmiştir.) A. P. Bazıyants- A. A. Vigasin-V. G. Bolovnikov- A. N. Kononov- N. N. Nazirova, *Istoriya otrcestvennogo vostokovedeniya do seredinı XIX veka*. Moskova: Nauka, 1990, s. 43.

11 *Istoriyaotecestvennogo vostokovedeniyado seredinıXIX veka*, s. 42.

12 S.K. Bulıç, *Ocerk Istorii Yazikovoniya v Rossii. t. I XIII v.-1825 g.*), Petersburg: Tipografiya M. Merkuşeva 1904, s. 174.

13 L.I. Çernovitskaya (ed.), *300 Years of Oriental Studies in Russia*, Institute of Oriental Studies, Russian Academy of Science, Moskova 1997, s. 6; Kononov, a.g.e., s. 25. Diplomatikve bürokratik amaçlaryanında diranisyum faaliyetleri içinde Şark dilleri bilen misyonerlere ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. A. M. Kulikova, *Vostokovedenie v Rossiyskih Zakonodatelnih Aktah (Konets XVII v.-1917 g.)*, Petersburg: İnstitut Vostokovedeniya 1994, s. 61. Binunlabirliktebu dönemde Rusya'nın Sibirya'ya yayılmasıve Uzak Asya'ya olan ilgisi, Sibirya halklarının dillerine ve Çinceye ağırlık verilmesini kaçınılmazkılar.

14 T.K. Krılova, "Russkaya Diplomatiya na Bosforev Nacale XVIII v. (1700-1709gg.)", *Istoriçeskie Zapiski* sayı 65 (1959), s. 250.

15 S.K. Bulıç, a.g.e., s.195; Kononov, a.g.e., s. 28.

16 *Istoriya otecestvennogo vostokovedeniyado seredinıXIX veka*. s. 43. Bazı kaynaklarİstanbul'da daimi bir diplomatik misyonkurulmasının 1699 sonunda alınan birkarar olduğunuişaret eder. Buna göre Karlofça'da çözümlenemeyen meseleleri görüşmek üzere İstanbul'aelçilolarak gönderilen Emelyan İgnatyeviçUkraintsev'inmaiyetinde 10 adet sefaret memuru bulunmaktadır. Ancak stajyer dragoman veya dil oğlanı talebesi bulunduğuna dair bir iz yoktur. *Ocerk Istorii Ministerstva Inostrannih Del 1802-1902*, s. 27, 1702'de daimi elçi olarak gönderilen Pyotr Andreyeviç Tolstoy'un da sefaret heyetinde stajyer dragoman veya talebe olduğuna ilişkinbir işaret yoktur.

17 Konstantiniyye'deki Rus misyonu ile ilişkiler hakkında bkz. Kononov, a.g.e., s. 42.

18 Kulikova, *Vostokovedeniye v Rossiskih zakonodatelstvi aktah ...*, s. 18.

19 Petro'nun Asya açılımı hakkında bkz., John P. LeDonne, *The Grand Strategy of the Russian Empire, 1650-1831*, Oxford&New York: Oxford University Press 2004, ss. 23-37.

20 *Istoriya otecestvennogo vostokovedeniya da seredini XIX veka*. Moskova: Nauka, 1990, ss. 45- 46.

21 P.V. Gusterin, *Persiy Rossiyskiy Vostokoved. Dmitriy Kantemir*, Moskova: Vostocnaya Kniga, 2008.

22 A.N. Kononov, a.g.e., s. 29-31. H. Korogly, "Dmitriy Kantemir i kultura Vostoka", *Naaledıye Dmitriya Kantemira i sovremennost*, (sos. H. Korbu-İ. Çubanlu), İzdatelstvo "Kartya Moldovenskaya", Kişinev 1976, ss. 107-108. Korogly, Arap alfabesinde matbaanın ve kitap basımının Tatartaraatına boylelikle girecek yönü ileri sürer.

23 Nitekim Rusya özellikle 18. yüzyılınbaşından itibaren diğer Avrupalı büyük güçler gibi İstanbul'da daimi temsilciye ve elçi bulundurmay a hassasiyeti göstererek, bu elçiler de genelde uzun süreli olarak görevlendirilmekte ve Yakınşark'ı daha iyi tanıma fırsatı bulmaktaydılar. Örneğin geçici elçiler hariç tutulursa, Pyotr Aleksandroviç Tolstoy 1702-1714, İvan İvanoviç Neplüyev 1721-1735, Aleksey Andreyeviç Beşnyakov 1735-1745, Adrtanİvanoviç Neplüyyev 1745-1750, Aleksey Mihayloviç Obreskov 1751-1768, Aleksandr Stahiyeviç Stahiyev 1776-1781, Yakov İvanoviç Bulgakov 1781-1787, Viktor İvanoviç Kocubey 1793-1798 yıllarıarasında İstanbul'da kalmışdaimiRus elçilerin ortalama görev süresine bakıldığında genel olarak beş yılyahutdahafazlaolduğudikkat çeker. 19. yüzyılda da birkaç istisna dışında daimi elçilik süresinin uzunluğu dikkati çeker. V. Teplov, *Russkie predstaviteli v Tsarstrade 1496-1891*, Peygamber: Tipografiya A.S. Suvorina 1891, ss. 71- 73. Uzun görev süresi, Rusya elçilerinin Osmanlı coğrafyasını daha yakından tanımalarına fırsat verdiği gibi İstanbul'daki Rus elçiliğinin kurumsal yapısını da olumlu yönde etkilemiştir.

24 *Istoriyo otecestvennogo vostokovedeniya do seredini XIX veka*. s. 45, 64.

25 G.A. Sanin- P.V. Stegniy, "Kollegiya Inostrannih Del", *Ocerki Ministerstva Inostrannih Del Rossii*. t.1, 860-1917 gg., s. 161, 164. *Ocerk Istorii Ministerstva Inostrannih Del 1802-1902*, s. 40.

26 Unutmamak gerekir ki yeni kolonileştirilmeye başlanan halklar kadar Filistin'deki Rus ruhanilerle ilişkiler de Rusya'nın Yakınşark dilleri öğretimine ayrı bir önem vermesine neden olmaktaydı.

27 *Istoriya otecestvennogo vostokovedeniya do seredini XIX veka*, 65.

28 Fransızların bualandaki tecrübeleri hususunda bkz., *Dil Oğlanları ve Tercümanlar (Enfants de langue et Drogomans)*, (ed. Frédéric Hitzel), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 1995.

29 B.M. Dantsig, *Izuçeniye Blijnego Vostoka v Rossii (XIX nacalo XX v.)*. Moskova: Akademi nauk SSSR Institut Narodov Azii., 1968, s. 7-9. Kononov, a.g.e., s. 31. BayerRusların İskit kökleriüzerinede ilkfikir yürüten akademisyendirve Avrasyacılıkların prototipidir; VanderOye, "The Imperial Roots...", s. 30.

30 Konuyla ilgili arşiv malzemesine dayanan daha detaylı bilgiler için bkz., A.N. Kononov, "Istoriya priobreteniya, perevedov, izdaniy, Izuçeniya sovetskimi uçenıya Abu-l-gazi "Rodoslovnaya Tyurok", *Sovetskaya Tyurkologiya*, No.1, Bakü 1971, ss. 3-12. *Şecere-i Türk*'nin tercümesi daha sonra G. Sablukov tarafından tamamlanacaktır.

31 Kehr'in hayatı ve oryantalist kimliği hakkında bkz., M. Şuvalov, "Ocerk jizni i diyatelnosti Orlemalista Kera", *Sbornik Moskovskogo Gosudarstvogo Arhiva Ministerstva Inostrannih Del*, vypusk 5, Moskova 1893, ss. 89-110. Kehr Rusya'ya Graf Osterman tarafından davetedilmiştir. Ayrıntılıbilgiiçin bkz. Volovnikov, a.g.e., s. 47-48.

32 Kononov, a.g.e., s. 33-34. Kehr burada Tatartaraatı 4.000 civarında madeni paranın tetkik ve tasnifini gerçekleştirmiştir.

33 Detaylı bilgi için bkz., A.M. Kulikova, a.g.e., s. 17 vd. Kehr'in üzerinecalıştığı eserlerden birisi de *Babürnâme*'dir. Kehr'in 1733'de kaleme aldığı bir Şark

Akademisi projesi de vardır ve ilkbakışta fantastik bir projedir; *Societatis vel Academiae Scientiarum atque Linguarum Orientalium in Imperii Rutheniei emolumentum* Projenin içeriği için bkz., Kulikova, "Proekti Vostokovedhogo Obrazovaniya v Rnssii (XVII — i-yapoLXIX.v.)", *Narodi Azii i Afriki*, 4 (1970), s. 133-134; V.V. Bartold, "Obzor Diyatelnosti Fakulter,i VostochnYaznkov", *Sopinenlya, Raboti po istorii vostokovedenlya*, t.IX, Nauka: Moskova 1977, ss. 33-34.

34 Kurıstantinuyye deki Rus misyonu ile ilişkilerhakkında bkz., Kononov, a.g.e., s. 42.

35 Mesela 1724-1726 seneleri arasında botanikçi ve tıpçı olan JohaimChristiyanBahbaum'un, İstanbul'daki Rus elçiliği bünyesinehekım olarak görevlendirildiğinde, ilimler Akademisi saha araştırmaları çerçevesinde, İstanbul civarında botanik araştırmaları Yaptığı bilinmektedir. İstanbul civarındaki bu araştırmaları *Plantarum cognitarum. Centuria I., II., III., IV. Vcompleetens plantas circa Byzantium et in Oriente observatas per J.C Bahbaum* başlığı altında İlimler Akademisi arşivinde mevcuttur. V.F.Gnuçeva, *Ekspeditsii Akademii Nauk XVIII-XIX vekov, khronologicheskiye obrazy i opisaniye arkhivnih materialov*, Muskova-Leningradı940, s. 30-31.

36 Hatta akademideki seminerler Latince olduğundan ilk Aimanhoc aların birçoğu Rusçaöğrenmeye teşvikolduğu için ememişlerdir. VanderOye, The Imperial Roots.., s. 11.

37 Bu dönembosyunca, bilhassa ilk Rus üniversitesi olarak bilinen Moskova Üniversitesi'nin kurucusu Lomonosov'unbir Şark Akademisi kurmakgibibir planının olduğunu da belirtmek gerekir. Richard N. Frye, "Oriental Studies inRussia", *Russia and Asia. Essays on theinfluence of Russiaon theAsian Peoples*, (ed.) Wayne S Vucinich, Hoover Institut Press Stanford University, California 1972, s. 36-37.

38 Volovnikov, a.g.e., ss. 50-52.

39 Ruslarözellikle19. yüzyılda, bualandadaha ziyade Osmanlı'nın Slav tebaasından istifade edeceklerdir. Bununla birlikteksikasebalertımekte fayda vardır. XVI. Louis'nınidamından sonra1793'te İstifadeİzi Fransız elçiliğinin hizmetinden Rusların hizmetine geçen Jean-Joseph Fonton, 19.yüzyılın başında Napuleon Savaşları sırasında Babâlî'lile Rusya arasındakidiplomasi trafiğininmerkezinde yeralacaktır. "Jean-Joseph Fonton (1747-1812): Drogman de France et diplomate russe", *Drogmans et Diplomates Européens Auprès de la PorteDitamene*, İstanbul-Les Editionsİsis 2003 ss. 288 vd. Fonton, özellikle Bükreş ve Yergöğü muzakerelerinde yeralmıştır. Rinaldo Marmara, "16-19.Yüzyılda İstanbul'da Levanten Tercumanlar", *Toplumsal Tarih*, sayı 158(Şubat 2007), s.64-65. Joseph Fonton dışında Pierre Fonton've Antoine Fonton da 18.yüzyıl sonu ve 19.yüzyıl başında Rusya elçiliğiile hizmetetmişler, hattasonuncusu 1821-1822'deAsya Departmanı'nın kurulduğu dönemde merkez hariciyede görev yapacaktır.

40 Seniyukov'un "Osmanlı Devleti'nin Kısa Bir Tasviri" başlıklı risaleyi 1726 da Türkçeden tercüme ettiği zikredilmektedir. Volovnikov, a.g.e., s. 52; *Istoriya otecestvennogo vostokovedeniya do seredini XIX veka*. 67.

41 *Istoriya otecestvennogo vostokovedeniya do seredini XIXveka*, s. 67.

42 Bununla birlikte bazı İtalkokullarına Şarkdilleri derslerinin girişi de Katerina dönemi aydınlanmacı politikalarını bir sonucudur. İlk okrtak 1785 le Kazan, dahasonra 1788'de Astrahan, 1790'da İrkutsk'ta Şark dilleri öğrenilmeyebaşlanır. Ustelik Katerina, bundan önce Oxford ve Cambridge üniversitelerine bu alanda talebe dahi göndermiştir. A.M.Kulikova, *Stanovleniie Universitetskogo Vostokovedeniya v Peterburge*, Moskova: Nauka 1982, s. 14-15.

43 V.P.Vomperskiy, *Slovari XVIII veka*, Nauka: Moskova 1986s.52; *Istoriya otecestvennogo vostokovedeniya do seredini XIX veka...*, s. 61.

44 Rusya Hariciye bürokrasisinde Şark dilleri eğitiminin 18.yüzyıldaki gelişimi, esas arşiv malzemesine dayalı olarak bir anlatısı için bkz., G.L Kesselbrenner, *Hroniko odnoy diplomaticheskoy karyery. Diplomat vostokoved S.L.Lagkarev i ego vremya*, Nauka, Moskova 1987, s. 33-34. Bizzat Katerina'nın Hariciye Koleji'ndeki Şarkdilleri talebelerinin ve hoc alarının imkânlarını iyileştirmesi, sayılarının artırılması, kabiliyetli ve güvenilir kimselerden seçtiğinesi için emirler verdiği görülmektedir. Örneğin 1781 Ağustosu'nda İstanbul'daki Rus elçi Yakov İvanoviç Bulgakov'un imparatoriçenin lermanı mucibince Novorossiyskiykokulundan 6çadet Türkçeöğrenen talebealıp, onları elçilikteki talebe yerineyerleştirdiğigörülüyor.

45 Budersler'dibiriden Lukyan Stefanovisimli bir talebe, Sinop'taki Rus misyonuna ikinci dragoman olarak tayin edilmiştir. Kesselbrenner, a. g.e., s. 34.

46 Taşkarev'in İstanbul'agelişi hakkında bkz., Kesselbrenner, a.g.e., 35 vd.

47 Galen Blaine Ritchie, *The Asiatic Department During the Reign ofAlexanderII. 1855 -1881*, (Yayımlanmamış Ph.D.) Columbia University 1970, s. 94.

48 VanderOye, a.g.e., s.196.

49 1804 Üniversite reformuyla birlikte en azından üç üniversitede; Kazan, Moskova ve Harkov üniversitelerinde Şark dilleri öğretimi meczhuriyeti getirildi. Ayrıntılı bilgi için bkz., Bartold. "Vostokovedenie v Universitetah po Ustavu 1804 g.", *Sopinenlya, Rabotipo istorii vostokovedeniya*, t.IX, Nauka; Moskova 1977, ss. 42-54; Nikolaev, *Stanovlenie Universitetskogo Vostokovedeniya*, s. 21.

50 "Proekt I.O. Potoiskogo Otnositelno Sozdaniya Aziatskoy Akademiy Rossii" (haz. N.V.Tasrova), *Narodi Azii i Afriki*, sayı 2 (1973), ss. 202-207.

51 Ayrıntılı bilgi için bkz., Cynthia H. Whittaker, "The Impact of the Oriental Renaissance inRussia: The Case of Sergei Uvarov", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, vol. 26, 1978, ss. 503- 524. Uvarov'un biyografisi hakkında bkz., Cynthia H. Whittaker, *The Origins of Modern Russian Education: An Intellectual Biography of Count Sergei Uvarov, 1786 -1855*, Illinois: Nothern Illinois University Press, 1984. Hazırladığı Asya Akademisi projesine binaen çıkarttığı kararnameyle *Kunstkamera*'nın ilk katında, bir Asya Ofisi açtırmıştır. Kararnameyle kurulan Asya Müzesi, geleceğinRus İlimler Akademisi Şarkiyat Ensitüsü'nün nüvesini teşkil eder. 11 Kasım 1818'deAsya Müzesi kuruluşuylaRus diplomatlarca Osmanlı'daki yabancı diplomatlar ve tüccarlardan satın alınan veya savaşlarda ele geçirilen Türkçe, Arapça ve Farsça yazma ve basma eserler burada toplanmıştır.

52 Asya Şubesi'nin teşekkülü ve Harciye Nezareti'nde Şark Dilleri öğretimi için bkz., *Istoriya otecestvennogo vostokovedeniya do kreditY XIX veka*, s. 150 vd.

53 Şarkmeselesiyle ilgiliprofesyonel diplomatların istihdamedilmesi için tasarılanan Asya Departmanı, Rus diploması ve askeri tarihinde olduğu kadar, Rus şarkiyatçılığı ve Türkoloji'si tarihinde de önemli bir bürokratik kurumdur. Asya Departmanı, iki şubeden oluşuyordu; her daire İsebası mastarıdır... İlk şube Türkiye yanı Osmanlı'nınona bağlı coğrafiyaya yoğunlaşıyordu; Mısır, Sırbistan, Eflâkve Boğdan, Karadağ, Yunanistan, İranve Kafkasya ötesi ile ilgili meseleler. İkinci şube ise İran'dan başlayıp Orta Asya'yı daiçine alıp Çin'e kadar uzanancoğrafi yayılkapsıyordu. Şarkdilleri yazışmalarının yürütüldüğüdaire de buraya bağlıydı. Vasiliy A Polenov. "Obozrenie prejnnego i nynesnjago sostoyaniya MID", *Sbornik imperatorskogo Russkogo istoricjeskogo obşestva (SIRIO)*, tom 2, 1880, s. 1-80.

54 Nikolay I.Veselovskiy, *Svedentya ob obştestvah i nom preporadonii vostochnlt yazikov vRossii*, Petersburg: Tipografiya abrat Panteleyevih1879, s. 37.

55 Bumüessesenin bazı kaynaklardaHariciye Nezareti Şark Dilleri Ensititüsü veya Şark Dilleri Mektebi olarak geçtiği bilinir. Ancak asıl ismi Hariciye Nezareti, Asya Departmanı Eğitim-Öğretim Bölümü'dür (*Ucebnoe Otdelenie vostochnih yazikov pri Aziatskom Departamente Ministerstva Inostrannih Del*) N.I.Veselovskiy, a.g.e., s. 37; Aleksandr İgnyeviç Kuznetsov, *Podgotovka t Vospitanie Diplomata v Rossiyskoy Imperii (vtoroya polovina XIX-nacali XX veka)* (Yayımlanmamış Dissertatsiya Kandidata Istoriçeskih Nauk, MGIMO), Moskova 2005, s. 62.

56 *Nouveau Journal Asiatique*, 1828(II), s. 307.

57 Veselovskiy, a.g.e., s. 38.

58 Ritchie, a.g.e., s. 114-115.

59 ElenaVladimirovna Voyevoda, "Uçebno-pedagogiçeskaya deyatelnost Uçebnogo otdeleniya vostoçnih yazikov pri Aziatskom departamente MID Rossiyskoy imperii", *Yazik i kommunikatsiya v kontekste kulturi: materiali IV mejdunarodnoy nauçno-praktiçeskoy konferentsii 23-24 iyunya 2009 goda*. Ryazan: OOO Priz-P 2009, s. 314-315.

60 Voyevoda, a.g.m., s. 312313.

61 Kononov, a.g.e., s. 162.

62 Bubirriminkuruluşuyla ilgiliyayınlananhaberlerde özellikleRusya'nınLevanti devletleriyleolan ilişkilerini yürütecekdiplomat ve dragomanlar yetiştirme ihtiyacına cevap veren bir kurum olacağı beklentisi dikkat çekmekteydi. Asya Departmanı'na bağlı bu mektep, Petersburg'da Fontanka kanalı üzerinde Semenyov Köprüsü'nün hemen yanında kuruldu. Burası Hariciye Nezareti binasının hemen arka mahalline denk gelmektedir. *Nouveau Journal Asiatique*, 1828(II), s. 306-307.

63 KalpanaSahni, *Crucilyingtire Orient. Russian Orientalism and the Colonization of Caucasus and Central Asia*, Bankok: White OrchidPress, s. 19.

64 Gustave Dugat, *Histoire des Orientalistes de l'Europe*, tome I, Paris 1868, s. 39.

65 Senkovskiy, 1819'dan sonra Osmanlı ve Mısır'a seyahatermiş, dönüşiebir süreHariciye'değıştırış ve İstanbul'daki Rus elçiliğine gönderilmiştir. Daha sonra üniversiteyeve akademiye geçecektir. Kulikova, *Stanovleniie Universitetskogo Vostokovedeniya...*, s. 46-51; Meşhur Ottomanist Senkovskiy'nin eşi, onun henüz Vilnius Üniversitesi'ndeyken Şarkdillerine merak duyduğunu yazar. Osmanlı'ya yaptığı seyahatin ise onun hayatında dönüm noktası olduğunu vurgular. İstanbul'da, Rusya elçiliğinde ikamet eder ve Rusya elçisi Strogonov, elçilikle dragoman olarak çalışması için Senkovskiy'nin Rusya Hariciye Nezareti'nealınmasını sağlar. Bu seyahat, onun Şark'averOsmanlı'yabakış açısını kökten değiştiriр ve "Şark'ı kendi kaynaklarından talumak" için Osmanlı tarihinin kaynaklarına yoğunlaşır. A Senkovskaya, *Osipİ vanoviçSenkovskiy (Baron Brambeus), biograficeskiy zapiski ego jena*, Petersburg 1859, s. 11-12. Bu. Rusya'da Osmanistika için adeta bir paradigma değişimi olarakvur. Rusya hariciyesinden ayrıldıktan sonra Senkovskiy, Petersburg Üniversitesi'ne geçmekle birlikte Hariciye Nezareti ile bağlarını hiç koparmaz. Henüz 1824'daPetersburg Üniversitesiçin hazırladığıve üniversite bünyesindetamamen müstakil bir Şark dilleri bölümü kurulmasını öngören projesi dikkatedeğer; Kulikova, Proekti Vostokovedhogo Obrazovaniyav Russn(XVII — i-ya poIXIX v.), s.136. Senkovskiy, kendi çıkardığı mecmua olan *Biblioteka dlya çteniya*'da Osmanlı tarihinin kaynaklarını neşreme yolunagider. Senkovskiy'nin Osmanlı orduları ile savaşan Rusaskerleri içinhazırladığıTürkçekonuşma cepkitabı (*Karmannaya kniga dlya russkih voinov turetskim pohodah: Turetskie razgovori*, Petersburg 1854), Russubaylarının veaskerlerinin istifade ettiğibir eserdir.

66 B.M. Dantsig, *Bilijniy Vostok v Russkoy Nauke i Literature (Doaktyabrskiy Period)*, Nauka: Moskova 1973, s. 230.

67 Sosyal sınıf itibariyle defa'kli sosyal sınıflardanözgür Rusvatandaşlarına mektebin girişimtiharlan açıktı; Voyevoda, a.g.m., s. 313.

68 Örneğin mektepten 1827 de mezun olan dört talebeden ikisi İstanbul ve Mısır'a, diğer ikisi ise Tiflis ve Tahran'a tayin edilmişlerdir; *Nouveau Journal Asiatique*, 1828 (II), s. 307.

69 Kononov, a.g.e., s. 164 165.

70 Voyevoda, a.g.m., s. 316.

71 Kononov, *Ikoblibi,yugrajeçeskiy Slovar...*, s.188-189.

72 Kononov, a.g.e., s. 221-222.

73 Volovnikov, a.g.e., s. 90.

74 Kononov, a.g.e., s. 145.

75 E.P.Kurdyavtseva, *Russkite na Bosfore. Rossiyskoe Posolstvo v Konstantinopole v pervoy polovine XIX veka*, Moskova: Nauka 2010, s. 137.

76 Kuznetsov, a.g.e., s. 60.

77 Nitekim Nesselrode'nın 1843'teÇar Nikolay'a sunduğu bir raporda, mektebi tamamlayan dört öğrencinin İstanbul'a Şarkdillerindekiptaklerini ve edebiyatmalumatlarını geliştirmek için gönderilmesi gerektiğinden bahsetmektedir; bunlar N. Muhin, R.Fren. I.Petraşevsky ve A.Şemiot'tu. 1833 Eylül'ünde İstanbul'a varan bu talebelerle elçi Butenyev, bizzat ilgilendive Levant diplomasisinve dillerinevakıfbirer dragomanlar olarak yetiştirilmelerine çayret etti. Onlar için bizzat hususi Türkçe ve Arapça hocası tuttuğu gibi ders kitapları da aldı. Bu talebeler dahasonra Rusya'nınLevant'taki diplomatik misyon ağında konsolos, tercüman veya memur olarak görev alacaklar, bazıları Şarkiyatçılık alanında uzmanlaşacaklardır. Muhin İskenderiye'ye, Frenİzmir'e, Petraşevsky ise Selanik'e tayinedildi. Kurdyavtseva, a.g.e., s. 137-138.

78 Ayrıca bkz., Kononov, a.y.

79 1828'de mektep talebelerinin M.Negri, Fraehn, Senkovskiy, Gribuyedov gibi ciddi şarkiyatçılar tarafından imtihanedildiğini öğrenmekteyiz. *Nouveau Journal Asiatique*, 1828(II), s. 307.

80 Voyevoda, a.g.m., s. 313- 314.

81 M.A Gamazov, "Préface", *Collections scientifiques de l'institut des langues orientales du Ministèredes affaires étrangères*, ed. Viktor Romanoviç Rosen-Boris Andreyeviç Dorn-Martviyev Aveliç Gamazov-A.K. Markov-David Günzburg-Vasiliy Dmitriyeviç Smirnov, tome I, St.Petersburg, Imprimerie de l'Académie des sciences, 1877, s.II; Kulikova, a.g.e., s.17. Okulun çıkardığı bu yayının Avrupa, Amerika ve Yakınşark'ın önemli kütüphanelerine gönderildiğini de vurgulamakta fayda var. Voyevoda, a.g. m., s. 316.

82 İlginç olan noktalardanbirisi şudur ki 18.yüzyıl Oyun'un şafağında İngiltere'nin Hindistan Kumpanyası da bu kütüphaneye zengin birkitap koleksiyonu bağışlamıştır. *Nouveau Journal Asiatique*, 1828(II), s. 308.

83 N.I.Veselovskiy, a.g.e. s.108; Kononov, a.g.e., s. 165. Tercüme Odası katiplerinden Vehbi Efendi'nin PetersburgElsine-i Şarkiye Mektebihocalığına memuriyeti; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Hariciye* 92/4485 (12 M.1260) *Hariciye Mektubi* 181/87 (19 B.1273), Petersburg Elsine-i Şarkiye muallimi Osman Efendi'ninnüfus tertîli. İrade *Hariciye* 239/ 14171(9 Ca.1286). Petersburg'da bulunan Osman Efendi'ye ruşan asası; *Hariciye Tercüme Odası* 87/2 (3 Ekim.1866).

84 Volovnikov, a.g.e., s. 92.

85 Voyevoda, a.g.m., s. 312.

86 Kuznetsov, a.g.e., s. 62.

87 Dantsig, a.g.e., s. 230-231.

POLONYA KRALI PONIATOWSKI'NİN DİPLOMASİ REFORMU ÇERÇEVESİNDE

İSTANBUL ŞARKİYAT MEKTEBİ

ÖZLEM AKAY DİNÇ

Poniatowski'nin tahta çıkışını bildirmekle görevlendirdiği elçi Aleksandrowicz'in, Babıâli nezdinde kabulünü sağlayan da Boscamp'tır. Poniatowski'nin Boscamp'a verdiği bir diğer görev de İstanbul'da Şarkiyat Mektebi'nin kurulmasıdır. Müdür olarak da Zygmunt Everhardt'ı görevlendirir. 1766'da Pera'da okul kurulur. Okulun ilk öğrencileri, Polonya asıllı olan ve bir süredir İstanbul'da Şark dillerini öğrenmeye çalışan Jan Nikorowicz, Aleksandrowicz tarafından getirilen Michał Dederkało, Piotr Giulani ve Stanisław de Pichelstein'dır.

1766 yılında son Polonya-Litvanya Birleşik Cumhuriyeti kralı Stanisław August Poniatowski, elçisi aracılığıyla İstanbul'da Doğu Dilleri Okulu'nu kurdurur. Tahta 1764 yılında çıkmış ancak Babıâli tarafından tanınması iki yıla yakın bir süre almış olan kral, reformlarını bir an önce hayata geçirmek istemektedir. Bu okul, kralın, acil reform girişimlerinin önemli bir halkasıdır. Çağ Aydınlanma çağıdır, filozoflar nihayet Platon'dan sonra sözlerini dinleyen, kitaplarını okuyan krallar bulmuşlardır. Poniatowski de II. Friedrich (Büyük Friedrich hd. 1740-1786) ve Yekaterina II. Velikaya (Büyük Katerina hd. 1762-1796) gibi, zamanın ruhuna uygun aydınlıkçı despotların yolundan gitmek ister. Ancak o Lehistan'a özgü şartlar yüzünden despot olmanın avantajlarına yani hükmetme araçlarına sahip değildir. Bu durum onun aydınlanmacı faaliyetlerini sınırlandırır; mütevazı olmaya mahkûmdur.

Taç giyme töreni kıyafeti içinde Stanisław August Poniatowski (hd. 1764-1795).

Marcello Bacciarelli, 1768.

İçinde bulunduğu çağ ve Poniatowski'nin genel eğilimi itibariyle Şarkiyat Mektebi'nin, onun aydınlıkçı yaklaşımının bir uzantısı olduğu düşünülebilir. Ancak aydınlanmacı reform yapmak, daha ziyade mutlak olabilmiş monarklara özgü bir durumdur. Oysa Poniatowski mutlak olmaktan çok uzaktır. Üstelik söz konusu dönemde, hem de kendisini tanımakta uzunca bir süre ayak direyen bir devlette bu tarz bir girişim Polonya kralı için lükstür. Peki, hal böyleyken kral neden bir Doğu dilleri okulu kurmaya ihtiyaç duymuş ve bunu neden kendi ülkesinde değil de İstanbul'da kurma gereği görmüştür?

Okulun kuruluşu ne aydınlıkçı bir reform çabasından ne de yine aydınlanma dönemine özgü Doğu'yu keşfetme arzusundan ileri gelir. Okul, tümüyle siyasi ve pragmatik bir amaca hizmet maksadıyla kurulmuştur. Ülke yönetiminde olduğu gibi diplomaside de soyluların "altın özgürlüğü"nden doğan ademi merkeziyetçi yapıya son vermek ve bir an önce hem ülke idaresinin hem de diplomasinin tek elden yürütülmesini sağlamak gerekmektedir. Dış politikada kontrolü elinde tutmak için kralın öncelikle uzman bir kadro kurması şarttır. Bunun yanı sıra okul, kuruluş maksadı bu olmasa da, Osmanlı Devleti ile Polonya arasında diplomatik ilişkilerin yürütüldüğü bir bağlantı noktası olacaktır. İstanbul'da kurulmuş olmasında ise Doğu'ya duyulan ilginin elbette etkisi vardır ancak bunun da ötesinde, kral için Babıâli, ilişki kurmayı başardığı takdirde, kendisinin ve özellikle de ülkesinin hapsolduğu kapandan çıkmasını sağlayabilecek

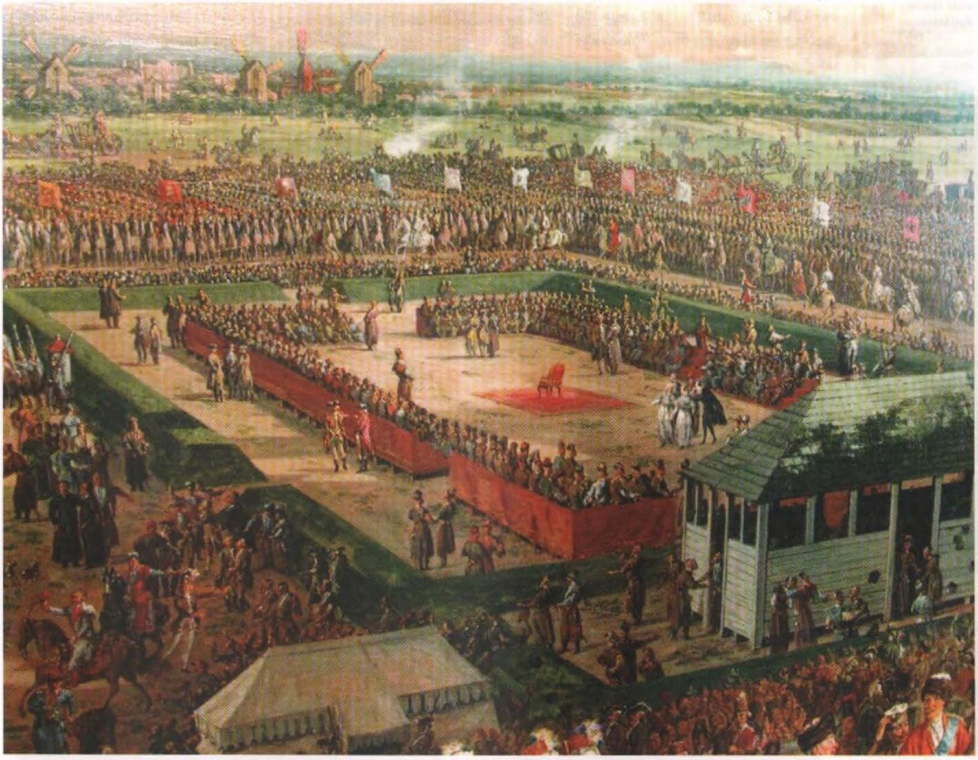
yegâne güçtür. Bunlara ek olarak, ülkenin içinde bulunduğu, kendi anarşik siyasal yapılanmasından kaynaklanan sorunlar ve 18. yüzyılın değişen güçler dengesi içinde kendine yer arama, daha doğru bir ifadeyle varlığını idame ettirme çabası da okulun kurulması fikrinin ortaya çıkmasında rol oynamıştır.

Netice itibariyle Poniatowski'nin bu girişimi, şartlar elverdiği ölçüde gerçekleştirmeyi planladığı, anayasal monarşi reformuyla bağlantılı olarak, devletin tüm organlarında olduğu gibi diplomaside de merkezileşme politikasının bir uzantısı olarak görülebilir. Öte yandan 18. yüzyılın yükselen güçleri Prusya ve Rusya arasında sıkışmış bir devletin kralı olarak, bu güçlere karşı denge sağlayabilecek diğer güçlerle işbirliği yapma çabasının bir göstergesi olarak da okunabilir. Bunun için ilkin devlet örgütlenmesi içinde kendi pozisyonunu güçlendirmeli ve bunun yanı sıra diplomasiyi tek elden yürütmenin yollarını aramalıdır. Bunlar gerçekleştirilmediği müddetçe, Polonya'nın kendi dış politikasını belirleyip yürütmesi mümkün değildir.

DEMOKRASİ Mİ, ANARŞİ Mİ?

J. J. Rousseau, Poniatowski'nin muhalifi, *Bar konfederatı* Kont Wielhorski'den edindiği bilgiler ışığında kaleme aldığı *Considérations sur le gouvernement de Pologne* başlıklı denemesinde "bu denli tuhaf bir yapıya sahip bir devletin nasıl olup da bu kadar uzun süre varlığını idame ettirebildiğini anlamakta"[2] zorlandığını ifade eder. Wielhorski'nin yönlendirmesi neticesinde, yanlış sebeplerden dolayı bu yargıya varmış olsa da, bu yerinde bir tespittir. Polonyalı tarihçiler Soylu Cumhuriyeti'ni üç alt dönemde ele alırlar; Soylu Demokrasisi (1454-1652), *Magnat* Oligarşisi (1652-1764) ve Anayasal Monarşinin Başlangıcı (1764-1794).[3]

Ortaçağda, Avrupa'nın birçok ülkesinde olduğu gibi Polonya'da da feodal sistem hâkimdir. Ancak feodal sistemin evrimi Polonya'da diğer Avrupa ülkelerinden daha farklı bir yönde gerçekleşir. Bu ülkelerde, erken kapitalist ekonominin gelişimiyle birlikte kent soylularının güçlenmesi ve aristokrasinin politik gücünün azalmasıyla mutlak monarşiler ortaya çıkmış, aynı dönemde Polonya'da ise soyluların gücü artmaya devam etmiş ve monarkın arkasını dayayabileceği başka bir toplumsal sınıf olmadığından, gücü zaman içinde erozyona uğramıştır. Bunun yanı sıra On Üç Yıl Savaşı'nı (1454-1466) atlattıktan sonra, ciddi bir savaş tehdidiyle karşılaşmayan Polonyalı soylular, ülke savunmasında krala destek olması amacıyla, askeri güçlerini kralın emrine vererek daimi bir ordu kurma gereği de duymazlar. Bir tarım ülkesi olan Polonya'da köylüden elde edilen gelirin büyük kısmı da, monarkı kendine rakip gören

S. August'un kralık seçimi.

Canaletto, 1778.

soyluların elinde kalır. Bu sistemde, yönetimde söz sahibi olan, monarkın yanı sıra "siyasal millet" (*naród polityczny/ political nation*) yani orta soylular (*średnia szlachta*) ve *magnat*'lardır. 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren "siyasal millet" içindeki güç dengesi *magnat*'ların lehine değişime uğrar. [4]

Evrimin bu yönde gerçekleşmesinde talih/talihsizliğin rolünü de hesaba katmak gerekir. 16. yüzyılın son çeyreğinde Jagiellon Hanedanı'nın vâris bırakmadan ortadan kalkması, Polonya'da kralların seçimle iktidara gelmesi sonucunu da beraberinde getirir. Artık bir hanedan olmadığına göre, tahta kimin geçeceği tamamen soylulara bağlıdır. Her soylu kendini aynı zamanda bir kral adayı olarak da gördüğünden, kendini bu makama eşit bir konumda hisseder. Seçimle tahta gelen ilk kral Henri de Valois, "iktidarsız kral" modelinin ilk taşlarını döşer; iki yüzyıl boyunca Polonya'nın devlet teşkilatını felç edecek *pacta conventa*'nın altına imza atmaya mecbur ve mahkûm olur. Polonya'yı da Polonya tahtını da hiçbir zaman benimseyemeyen Fransız kral için, neyin altına imza attığının pek de önemi yoktur. Zaten tahta çıkışından iki yıl sonra kaçarak kendi ülkesine döner ve III. Henri olarak Fransız tahtına oturur. *Pacta conventa* ise baki kalır.

1621 Hotin Antlaşması.

Marcello Bacciarelli, 1782-83.

Pacta conventa soylular ile kral arasında, her seçim sırasında ilkeleri yeniden tespit edilen, seçilen kralın imzalamak zorunda olduğu bir sözleşmedir.[5] Kral sözleşme şartlarına uymadığı takdirde halkın krala itaat etmeme hakkı, -bir çeşit *ius resistendi* (direniş hakkı)- doğar.

Magnat'ların içerideki gücüne güç katan ama bir yandan da ülkeyi kaos ve anarşiye sürükleyen bir ilke vardır: *liberum veto*. Bu, soyluların veto hakkıdır. İki yılda bir altı haftalığına toplanan *Sejm* (meclis) oturumlarında, vekillerden herhangi biri, bir kararı veto ettiğinde, sadece veto edilen mesele değil, o mecliste alınan kararların tamamı geçersiz sayılır. Bu da meclisi işlevsiz hale getirir. İlki 1582'de olmak üzere 1762'ye kadar toplam 52 *Sejm* kararı, *liberum veto* yüzünden hükümsüz sayılmıştır. 18. yüzyıla gelindiğinde durum daha da vahimdir. 1701'den 1740 tarihine kadarki oturumların yarısından fazlası veto edilirken, 1740-1760 tarihleri arasındakilerin tamamı aynı sebeple geçersiz sayılmıştır. Soylular tarafından bu hakkın kullanılması çoğu zaman rüşvetle gerçekleşir. Avrupa devletleri içinde, Polonya meclislerinin veto yoluyla geçersiz kılınmasına en fazla yol açan ülke Prusya iken, Polonya *magnat*'ları arasında bu hakkı en fazla kullanma "rekoru" Potocki sülalesindedir.[6]

Askeri ve mali olarak çoğu zaman kraldan daha güçlü konumda olan soylular karşısında doğal olarak kralın da hareket alanı oldukça kısıtlıdır. Bu durum elbette ülkenin dış politikasına ve diğer ülkelerin Polonya politikasına da yansımıştır. *Magnat*'lar iç politikada etkin olmak amacıyla dışarıdan destek almakta bir beis görmezken, başta Rusya olmak üzere diğer devletler de Polonya içişlerine müdahale şansı elde ederler.

18. yüzyılın başından itibaren Polonya tahtına kimin geçeceğine dış güçler karar verir. Kral III. August'un Ekim 1763'te ölümünden sonra, Rusya ile Prusya Nisan 1764'te yaptıkları anlaşma ile Polonya tahtına Stanisław Antoni Poniatowski'nin (kral olduktan sonra Stanisław August Poniatowski adını alır) geçmesine karar vermişlerdir. Bu adayı öne süren II. Yekaterina'dır. Poniatowski'yi aday göstermesinin altında yatan neden, bir zamanlar (1755-58) yaşamış olduğu romanstan ziyade çariçenin politik planlarıdır. S. A. Poniatowski'nin ne içeride çok güçlü bir *magnat* desteği vardır ne de dışarıdan bir hanedanla bağlantısı vardır. Nihayet 25 Kasım 1764'te, Rus ordusunun da hazır bulunduğu bir ortamda kral seçilir.[7]

Yekaterina'nın düşüncesine göre tahta çıkışını tamamen kendisine borçlu olan Poniatowski, elbette borcunu ödeyecektir. Ancak Poniatowski sanılanın aksine Yekaterina ile uzlaşamaz. O artık Yekaterina'nın sevgilisi değil, Polonya'nın kralıdır ve vatanını seven bir kral olarak ülkesi için gerçekleştirmeyi planladığı reform projeleri vardır. Kendisi de aydınlıkçı olan Yekaterina'dan bu konuda beklediği desteği göremez, aksine Rusya, kralın reform planının önündeki en büyük engeldir. Zira I. Petro(Rus Çarı hd. 1682-1725) devrinden beri Rusya'nın Polonya siyasetinin ana unsuru sistemin, özellikle de *liberum veto*'nun muhafazasıdır.

ANARŞİK DİPLOMASİ

Anarşik yönetim biçiminin diplomasisi de anarşiktir. "Polonya ve Türkiye" başlıklı çalışmasında Konopczyński, Polonya'daki anarşik vaziyetin Osmanlı tarafından nasıl algılandığını çok güzel ifade eder: "Bir devlette herhangi bir kararı yürürlüğe geçirmek için, on binlerce başın tek bir şapka altına girmesi zorunluluğunun olması çok kötüdür, bu, divanda eskiden beri bilinmektedir; fakat bu güç durumdan nasıl kurtulmalıdır? Tek bir sarığa sığmayan bu kafaları kesmeli mi, yoksa Boğaz'a mı atmalı?"[8] Abartılı da olsa içinde gerçekleri de barındıran bu ifa-

deler, Osmanlı Devleti'nin, Polonya'yı yakından takip ettiğinin bir göstergesi olarak görülebilir. Babıâli Polonya ile ilişkilerinde, devletin siyasal yapısını da göz önünde bulundurarak hareket edecektir.

Ortaçağ kronik yazarlarından Jan Długosz'un Latince olarak kaleme aldığı kroniğe göre, iki devlet arasında ilk ilişkiler 1414 tarihinde başlar.[9] Osmanlı ile Polonya arasında diplomatik ilişki kurulmuş, ne var ki bu ilişki zaman zaman kesintiye uğramıştır. Bu durum, Osmanlı-Lehistan ilişkilerinin bazı dönemlerde ortaya çıkan anlaşmazlıklar sebebiyle olumsuz seyretmesinden ziyade, Polonya diplomasisine çeşitli sebeplerle ket vurulmasından ileri gelir. 1386 tarihinde Polonya tahtına geçen Jagiellon Hanedanı'nın, soyun son bulması neticesinde ortadan kalkmasıyla (1572), 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ülkenin içine düştüğü siyasi karmaşa bu sebeplerin başında gelir. Bu tarihten itibaren Polonya seçmeli monarşi ile yönetilir. Yukarıda özet olarak açıklamaya çalıştığımız bu sistem, *magnat*'ların başına buyruk yürüttükleri diplomatik faaliyetler nedeniyle, diplomasinin tek elden yürütülmesini imkânsız kıldığı gibi, zaman içinde parlamentonun da işlevsiz hale gelmesiyle Polonya diplomasisi çöküntüye uğrar.

Bu sistemde kral ve dört kanclları dışında, diğer politik organlar ve ileri gelenler de dış politikada aktif rol oynamaktadır. 1573 tarihinden itibaren kralın otoritesi gittikçe zayıflamaya başlar, senato konseyinin onayı olmaksızın elçi gönderilemez.[10] Bu uygulamanın verimsizliği anlaşılınca krallar, diğer devletlerde şahsi daimi elçilerini bulundurmaya başlarlar. 7 Temmuz 1699 tarihinde Michał Wiśniowiecki tarafından imzalanan *pacta conventa* bunu da yasaklar. Öyle ki tarihte "diplomasi çağı" olarak adlandırılan bir dönemde Polonya, Avrupa'da diplomatik temsilcisi olmayan yegâne devlet durumuna düşer.[11] Artık bir kaos ve anarşi dönemi başlamıştır. Soylu demokrasisi, soylu anarşisine dönüşmüş ve birçok konuda olduğu gibi diplomasi konusunda da kendi çözümünü yaratmıştır. Çeşitli soylu partileri, kraldan ve en önemlisi *Sejm*'den bağımsız olarak kendi dış siyasetlerini yürütmektedir. Bu durum diplomasinin gelenek, tecrübe ve tabii eş güdümden mahrum olması sonucunu da beraberinde getirir. Özellikle 18. yüzyılda yönetimi elinde tutan soyluların cehaleti de buna eklenince Polonya dış politikası tam bir çöküş yaşar.

18. yüzyılda Sas Hanedanı döneminde Polonya'da bulunmuş olan yabancı diplomatların gözlemine göre, Polonyalı *magnat*'lar Avrupa'daki güç dengesinden ve Avrupa meselelerinden bihaberdir. Gerçekten de Polonya'da uzman bir diplomat kadrosu olmadığı gibi, en azından danışmanlık görevi yapabilecek memur kadrosu dahi yoktur. Politik hayat daha ziyade iç meseleler ve rekabetlerle meşguldür.[12] 18. yüzyılda büyük değişim gösteren Avrupa dengesinden habersiz soylu-

Polonya'nın 1772'deki birinci taksiminden sonra Polonya Krallığı ve Litvanya Dukalığı.

ların, diplomasi anlayışları oldukça kısırdır. Kraldan bağımsız yürüttükleri diplomasiden beklentileri, ülke içindeki konumlarını kuvvetlendirmenin ötesine geçmez.

Poniatowski dönemine gelindiğinde, hükümet daimi bir dış politika yürütmesine olanak sağlayacak her tür imkândan yoksunken, *magnat*'lar, özellikle de baş *hatman* bu konuda tam bir serbestiyet içindedir. Osmanlı İmparatorluğu Polonya'da daimi bir elçi bulundurmadığından, gerektiğinde sadece *hatman*'la bağlantı kurmaktadır. *Hatman* da zaman zaman İstanbul'a elçi gönderir, hatta kendi ikamet elçisini atardı.[13]

İçinde bulunduğu çağ ve Poniatowski'nin genel eğilimi itibariyle Şarkiyat Mektebi'nin, onun aydınlıkçı yaklaşımının bir uzantısı olduğu düşünülebilir. Ancak aydınlanmacı reform yapmak, daha ziyade mutlak olabilmiş monarklara özgü bir durumdur. Oysa Poniatowski mutlak olmaktan çok uzaktır.

POLONYA TAHTINDA PONIATOWSKI

Liberum veto ve bununla bağlantılı olarak sistemin içine düştüğü anarşik yapı, yalnız Polonyalı soylular değil, komşu ülkeler tarafından da desteklenmekteydi. Hatta Rusya ve Prusya 1720'den itibaren yaptıkları anlaşmalarda, Polonya sisteminin muhafazası maddesini mutlaka anlaşmaya koymuşlar ve bu sayede de ülkenin içişlerine müdahale olanağı elde etmişlerdi. Polonya anarşisi, komşu ülkelerin denge siyasetinin temelini oluşturmaktaydı. I. Petro döneminden beri, Rusya resmiyette olmasa da *de facto* Polonya'nın hamisi rolündeydi. II. Yekaterina da Petro'nun Polonya politikasını layıkıyla sürdürmüş ve Polonya krallık seçiminde üzerine düşeni yapmıştır.

Yekaterina'nın adayı bellidir; S. A. Poniatowski. Müstakbel kralın çariçe ile tanışması 1755 yılında İngiliz diplomat Charles Hanbury Williams sayesinde gerçekleşmiştir. 1755 yılında, o sırada Petersburg'da elçilik görevini sürdürmekte olan Williams, Poniatowski'ye, kendisine sekreterlik yapmasını teklif etmiş ve bunun üzerine 1755 yılı Temmuz ayında Poniatowski Petersburg'a gitmiştir.[14] Bu sayede dönemin Polonya soyluları arasında pek de rastlanmayan bir tecrübe edinir: Dış politika tecrübesi. Raporları şifrelemeyi ve deşifre etmeyi öğrenir. Müstakbel Rus Çariçesi Yekaterina ile bu görevi esnasında tanışır ve aralarında bir romans başlar. Zamanla Poniatowski açısından aşka dönüşen bu romans, Yekaterina'nın siyasi çıkarlarıyla birleşerek Poniatowski'yi Polonya tahtına taşır.

1764 yılında Rusya'nın sadece siyasi değil askeri desteğini de alarak tahta çıkan Poniatowski, derhal reform projelerini gerçekleştirmeye koyulur. Ancak bu konuda tamamen yalnızdır. Arkasında ne ailesinin güçlü partisi Czartoryski'ler vardır, ne de Yekaterina. Yetkileri kanunla sınırlandırılmış, hareket alanı oldukça kısıtlı olan bir kral olarak, şartlar elverdiği ölçüde reformlarını gerçekleştirmek için elinden geleni yapar. Önce Fransa'dan destek arayışına girer, ne var ki Fransa, Rusya tarafından tahta çıkarılan bir krala güvenmemekte ve Poniatowski'den ziyade muhaliflerin elçilerine itimat etmektedir. Polonya hakkındaki istihbaratını Fransa üzerinden alan Osmanlı İmparatorluğu'nda da durum farklı değildir.

Yukarıda özet olarak açıklamaya çalıştığımız gibi Poniatowski'nin devraldığı ülke yönetimi sistemin çıkmazlarından dolayı çöküşe doğru gitmektedir. Merkezi olmayan bir ordu, zayıf ekonomi, bilinçsizce ve çok elden yürütülen diplomasi. 18. yüzyılın yükselen güçleri Rusya ve Prusya tehdidi de buna eklenince, kral acilen diplomatik girişimlerde bulunmasının şart olduğunun farkındadır. Bunu yaparken öncelikli hedefi diplomasinin tek elden yürütülmesini sağlamaktır.

1763 yılında, henüz kral seçilmeden II. Yekaterina'ya yazdığı (ancak bu mektup Yekaterina'ya ulaşmamıştır), reform planını kapsayan mektubunda, dışişlerinin idaresinin kralın elinde olması gerektiğini ifade eder. Bu görev, kralın atadığı ve gerektiğinde görevden alma yetkisinin de olduğu bir sekreter aracılığıyla ifa edilmelidir.[15]

Bunun yanı sıra Stanisław August uzman bir kadro oluşturmaya çalışır. Fakat kadrosunu seçerken Polonyalılardan özellikle uzak durur. Kralı bu şekilde davranmaya iten iki unsur vardır. Birincisi, yurtiçi görevleri esnasında Polonyalı asilzadelerin eğitim ve tecrübeden yoksun olduklarına bizzat şahit olması; ikincisi de soyluların kendine ihanet etme olasılıklarının yüksek olması.

Poniatowski Avrupa seyahati esnasında Avrupa kültürünü yakından tanımakla kalmamış aynı zamanda diplomatik deneyim de edinmiştir. Önce İngiltere'nin Rusya'daki elçisi C. H. Williams'ın yanında sekreter olarak, ardından da Sas Hanedanı'nın elçisi olarak Dresden'de görev yapan S. A. Poniatowski, kral seçilmeden önce "familia"nın[16] dışişleri görevini de yürütmüştür.[17] Jerzy Michalski, S. A. Poniatowski'nin Avrupa kültür ve siyasi hayatını yakından tanıyan, aynı zamanda da uzman diplomatik deneyime sahip yegâne *magnat* olduğunu ifade eder.[18]

Ancak mevcut kadro, sağlam bir diplomatik ilişkiler kurmasını sağlayacak nitelikte değildir. Oluşturduğu diplomat kadrosunun neredeyse tamamı encebidir, diplomatik kuryelerin bile büyük kısmı yabancıdır. [19]

İSTANBUL ŞARKİYAT MEKTEBİ

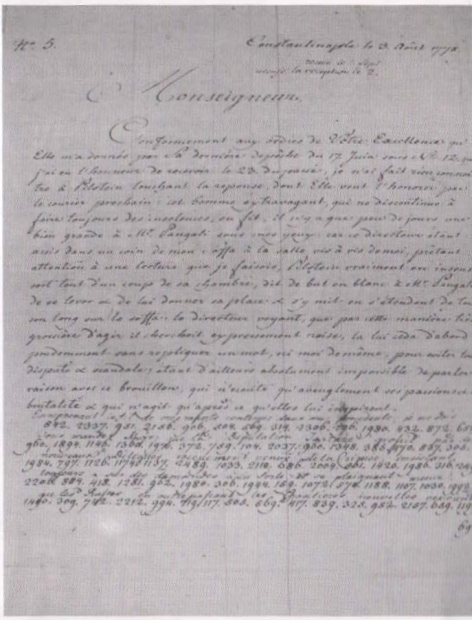
Polonya, Osmanlı Devleti ile diplomatik ve ticari ilişkilerini, krallık kançılaryasında bulunan, Doğu dillerine hâkim bir sekreter aracılığıyla yürütmektedir. Ayrıca Kameniç'te ikamet eden "Kral ve Cumhuriyet'in sınır tercümanı" unvanı taşıyan bir kraliyet tercümanı da bulunmaktadır. İstanbul'a giden elçiler ve kuryeler ise, rehber ve dragomanlar aracılığıyla bağlantı kurarlar. Rehberler sınır bölgesinde ikamet eden Ermeni, Ruten ya da Yahudi'dir. Dragomanlar 17. yüzyılda ağırlıklı olarak Polonya kökenli iken 18. yüzyılda bu kadroda yabancılar istihdam edilir, özellikle de İtalyanlar. Savaş zamanlarında seferlere katılmak suretiyle Türkçe öğrenen *magnat*'ların çocukları, Polonya'nın Türkçe bilen tercüman ihtiyacını karşılamaktaydı. Karlofça Antlaşması'ndan sonra gelen barış döneminde ise *magnat*'lar arasında yabancı dil bilenlerin sayısı genel olarak azaldığı gibi, Türkçe bilen tercüman açığı ortaya çıkmıştır. Poniatowski bu açığı kapatmak ve aynı zamanda ülkenin ihtiyaç duyduğu diplomat kadrosunu yetiştirmek maksadıyla bir Doğu dilleri okulu kurmayı planlar. Bu fikrini gerçekleştirme görevini Karol de Boscamp'a verir ve tahta çıktıktan kısa bir müddet sonra kendisini, diplomatik misyonla Babıâli'ye gönderir.[20]

Bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla, Polonya'nın diplomat ve tercüman kadrosu yetiştirmek maksatlı kurduğu ilk Doğu okulu 1766 tarihinde Poniatowski'nin görevlendirmesiyle Boscamp'ın hayata geçirdiği Şarkiyat Mektebi'dir. Ancak 1829 tarihli Almanca bir yayında, Şarkiyat Mektebi'nden önce, yine Polonya menşeli bir okulun mevcudiyetinden bahsediliyor olsa da Polonya kaynaklarında buna dair bir ize henüz rastlanmamıştır. Bu kaynağa göre, Hotin Barışı'nda yer alan bir madde uyarınca "İstanbul'da daimi bir elçi bulundurulacak, ayrıca genç Lehler için de bir Şark Dilleri Mektebi" kurulacaktır. Aynı kaynakta bu okulda eğitim verecek olan hocaların İstanbul'dan çağrılacağı yazar. Bu ifade, okulun İstanbul dışında bir yerde kurulacağı düşüncesini uyandırır. Devamında bu girişimin akıbetinin bilinmediği ancak III. Jan Sobieski (Polonya Kralı 1674-96) ve kardeşi Markus'un bu okulda eğitim aldıklarının bilindiği dile getirilir.[21]

9 Ekim 1621 tarihli Hotin Antlaşması'nın Lehçe, Osmanlıca ve İngilizce metinlerinde, daimi elçilikten bahsedilmekle birlikte, İstanbul veya başka bir yerde okul kurulacağına işaret eden bir ibare yer almamaktadır.[22] Sobieski üzerine yazılmış bilimsel nitelikli biyografilerde, kendisinin Türkçe ve Tatarcayı İstanbul'da öğrendiği ifade edilir. Ancak 1654 yılında, *incognito* olarak Lvov *khorunzhyi*'si Mikołaj Bieganowski tarafından elçilik görevi ile gönderilen Sobieski'nin, burada hangi kurumda eğitim aldığından ya da dil öğrenme amaçlı herhangi bir kuruma devam edip etmediğinden söz edilmez.[23]

Poniatowski, daha tahta çıkmadan önce çariçenin reformlar konusunda kendisine destek vermeyeceğini anlamış, Rusya ve Prusya gibi iki dev güç karşısında Polonya'nın ayakta kalmasını sağlayacak devletlerle bağ kurmanın yollarını aramıştır. Önce Fransa'ya yönelmiş, kendisine "anne" diye hitap edecek denli yakın olduğu Mme. Geoffrin[24] aracılığıyla Fransa'ya sesini duyurmaya çalışmışsa da bunda başarılı olamamıştır. Muhtemelen yine aynı maksatla yüzünü Osmanlı İmparatorluğu'na dönmüş ancak yakın ilişki kurmak bir yana, krallığını bildirmek için göndermiş olduğu elçisi bile uzun müddet kabul edilmemiştir. Okulu İstanbul'da kurmasındaki maksadının, muhtemel Rus ve Prusya işgaline karşı koyabilecek yegâne güç olarak Osmanlı'dan destek sağlama beklentisi olduğu ihtimali çok güçlü olmakla birlikte, bunu açıkça ifade eden bir yazışma mevcut değildir. Ancak döneminin Avrupa devletlerinin İstanbul'da kurdukları benzer dil okullarından Avrupa seyahati sırasında haberdar olduğu da düşünülebilir.

Bir diğer ihtimal de kralın sağ kolu Karol Boscamp'ın İstanbul'da bulunmasıdır. Karol Boscamp, Hollanda asıllı olup Prusya'nın eski diplomatlarındandır. Yedi Yıl Savaşları sırasında Kırım'da II. Friedrich'in temsilcisi olarak bulunmuştur. Diplomasinin yanı sıra, devlet idaresi ve ordu konusunda da derin bilgi ve tecrübe sahibidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcut durumunu ve ilişkilerini çok iyi bilmektedir. En önemlisi Türkçe ve Rumca bilmektedir.[25] Bildiği diğer diller ise İtalyanca, Fransızca, Latince, Almanca ve Hollandacadır; İngilizce ve Lehçe de öğrenmiştir.[26] En kritik zamanlarda ve durumlarda kralın yanındadır. Poniatowski'nin diplomat

Everhardt'ın raporu.

kadrosunun eğitimine, tecrübesine ve yeteneklerine güvendiği Boscamp'a emanet etme arzusu da, İstanbul'un tercih edilmesinin nedenleri arasında sayılabilir.

Kralın, tahta çıkışını bildirmekle görevlendirdiği elçi Aleksandrowicz'in, Babıâli nezdinde kabulünü sağlayan da yine Boscamp'tır. Poniatowski'nin Boscamp'a verdiği bir diğer görev de İstanbul'da Şarkiyat Mektebi'nin kurulmasıdır. Müdür olarak da Zygmunt Everhardt'ı görevlendirir. 1766'da Pera'da okul kurulur. Okulun ilk öğrencileri, Polonya asıllı olan ve

bir süredir İstanbul'da Şark dillerini öğrenmeye çalışan Jan Nikorowicz, Aleksandrowicz tarafından getirilen Michał Dederkało, Piotr Giuliani ve Stanisław de Pichelstein'dır.

Maddi sıkıntılardan dolayı 1772 yılında, zaten az olan öğrenci sayısının, düşürülmesine karar verilir. Michał Dederkało, Piotr Giuliani ve Stanisław de Pichelstein eğitime devam ederler.

Masraflarının büyük bir kısmı Polonya hükümeti tarafından karşılanan öğrenciler, bu okulda Doğu dilleri dışında, Fransızca ve İtalyanca öğreneceklerdir. Bunun yanı sıra öğrencilere, ileride İstanbul'da görev almaları durumu da göz önünde bulundurularak resmi yazışma stili de öğretilecektir.[27] Öğrencilerden Doğu edebiyatını tanımaları, fermanlar konusunda derin bilgi sahibi olmaları, diplomatik dile hâkim olmaları beklenir.

Devletin kadro ihtiyacını karşılamak manasında, ilk dönem öğrencilerinden verim alındığı söylenebilir. Giuliani 1782 yılında kraliyet tercümanı olarak Kameniç'te görev yapar. Pichelstein Dört Yıllık *Sejm* sırasında Varşova'da görev yapmaktadır. Mali yetersizlikten dolayı eğitim düzenli biçimde devam edememektedir. Okulun son dönem öğrencileri; Giuliani (Piotr Giuliani'nin kardeşi veya oğlu), Chabert ve Maurice'tir. Giuliani'nin akıbeti bilinmemektedir, Chabert ise dragoman olmuştur.

1790 yılında okul, dönemin elçisi Piotr Potocki tarafından yeniden organize edilir. Potocki'nin planı kabul edilir ve elçi, ayrıntılı bir raporla Varşova'ya bildirmiş olduğu yeni ekonomik plan dâhilinde okulun tekrar canlanmasını sağlar.[28] Potocki'nin çizdiği doğrultuda okul, eğitime devam ederken, elçi Varşova'ya yeni bir proje sunar. 1792 yılı Mart ayındaki raporunda, "Şarkiyat Mektebi'nin okulun İstanbul'dan ziyade Varşova'da bulunmasının daha faydalı ve daha az masraflı olacağı görüşünde" olduğunu bildirir. Aynı raporda, Viyana ve Petersburg'un da tercümanları kendi ülkelerinde eğittiğini, İstanbul'a ise deneyim kazanmak amacıyla gönderdiklerini belirtir. Varşova, elçiyle aynı fikirde değildir; Haziran 1792 tarihli talimatname ile Potocki'ye okulun İstanbul'da bulunmasının gerekçeni izah eder. Bu dönemde eğitim alan dört öğrenciden yalnızca biri Polonya'ya hizmet eder.[29]

Şarkiyat Mektebi her ne kadar başlangıçta, kralın ihtiyaç duyduğu, nitelikli diplomat kadrosunu yetiştirmek maksadıyla kurulmuşsa da bu konuda beklenen sonucun elde edildiği söylenemez. Öte yandan okulun, kralın diplomaside merkezileşmeyi tesisine katkısı da, beklenen düzeyde gerçekleşmez. Bunun, bu çalışma çerçevesinde ayrıntısına girmeyeceğimiz birçok sebebi vardır. Çok kabaca ekonomik ve politik engeller olarak özetleyebileceğimiz bu sebeplerden dolayı Poniatowski, okulun kurulması aşamasında vaat ettiği öğrencileri göndermemiş ve dahası eğitim devam ederken öğrenci sayısını azaltmak zorunda kalmıştır.

Elbette bu, okulun tamamen işlevsiz olduğu manasına da gelmez. Tüm çabalarına rağmen Babıâli'den İstanbul'da bir diplomatik temsilcilik kurulması yönünde onay alamayan Polonya, Osmanlı İmparatorluğu ile diplomatik ilişkilerini yürütmede bu okulu kullanmıştır.

DİPNOTLAR

1 Bundan sonra "Polonya".

2 Jean Jacques Rousseau, *Considérations sur le gouvernement de Pologne, et sur sa réformation projettée*. Londres, 1782, s. 3 (Çevrimiçi versiyon: https://1a600503.us.archive.org/15/items/considrationssoorous/considrationssoorous.pdf -Son erişim- 04.03.2014).

3 Juliusz Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia Ustroju i Prawa Polskiego*, Varşova, PWN, 1993, s. 14.

4 Bardach, *Historia Ustroju*... s. 177.

5 P. Skwarczyński, "The Constitution of Poland Before the Partitions", *The Cambridge History of Poland from Augustus II to Piłsudski (1697-1935)*, (ed. W. F. Reddaway, J. H. Penson, O. Halecki, R. Dyboski), Cambridge, 1941, s. 51-53.

6 Władysław Konopczyński, *Liberum Veto*, (wyd. II poprawione, red. Jerzy Lochman) Kraków, Universitas, 2002, s. 274-283.

7 Zofia Zielińska, "Ostatnie Lata Pierwszej Rzeczypospolitej", *Dzieje narodu i państwa polskiego*, (red. Aleksandra Belerska), Varşova, 1986, s. 1-7.

8 Władysław Konopczyński, *Polska a Turcja 1683-1792*. Warszawa, Gebethner&Wolff, 1936, s. 173.

9 Dariusz Kołodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century)*, Leiden-Boston-Köln, Brill, 2000, s. 100. Selahattin Tansel'in Osmanlı kaynaklarına dayanarak kalemealdığı çalışmasına göre sebu tarih 1439'dur. Selahattin Tansel, "Osmanlı-Leh Münasebetleri 1764-1768" *AÜDTCF Dergisi*, IV, 1946, s. 69.

10 Dariusz Kołodziejczyk, *Ottoman-Polish*..., s. 169.

11 18. yüzyıl başında, Sas Hanedanı döneminde, dış politika, kralın çevresindeki Sas Hanedanı'na bağlı diplomatlar tarafından yürütülürken, Polonyalılar diplomatik kadronun dışında bırakılır. Kral Stanisław Leszczyński, kısa hükümdarlık döneminde etkin bir diplomat kadro oluşturmayı başaramaz. Karlofça Anlaşmasından itibaren Polonyalılar hiçbir uluslararası kongrede yeralmazlar. III. August zamanında da uluslararası görüşmelerde yalnızca Sas diplomatlar görev alır. Polonya diplomatik misyonunun bu şekilde yavaş yavaş kayboluşu, Polonya'nın bağımsızlığını kaybediyor oluşunun bir habercisi olduğu gibi aynı zamanda uluslararası politikanın nesnesi haline dönüşünün de açık bir göstergesidir.

12 Jerzy Michalski, "Dyplomacja Polska w latach 1764-1795, *Historia Dyplomacji Polskiej*, (red. Zybigniew Wójcik) t. II, Varşova, PWN, 1982, s. 488.

13 Bronisław Zaleski, "Stosunki Polski z Porte ...", s. 105.

14 Jerzy Michalski, *Stanisław August Poniatowski*, Varşova, IH PAN, 2009, s. 17.

15 Jerzy Michalski, "Dyplomacja Polska...", s. 527.

16 Magnat sülalelerinden Czartoryski ve Poniatowski'lerin etrafında toplanmış olan reformist grup.

17 Jerzy Michalski, "Dyplomacja Polska...", s. 527.

18 Jerzy Michalski, "Dyplomacja Polska...", s. 527.

19 Jerzy Michalski, "Dyplomacja Polska...", s. 529.

20 Władysław Smoleński, "Szkoła Oryentalna w Stambule na koszcie Rzeczypospolitej", *Kwartalnik Historyczny*, (red. Xawery Liski), r. I, 1887, s. 584-585.

21 S.R., "Über den Betrieb der lebenden orientalischen Sprachen in Polen", Jahrbücher der Literatur Anzeige Blatt, c. XLVI, 1829, s. 27.

22 Dariusz Kołodziejczyk, *Ottoman-Polish*..., s. 381-387.

23 Kazimierz Lepszy vd., "Jan III Sobieski", *Polski Słownik Biograficzny*, t. X, Wrocław-Warszawa-Kraków, PAN, 1962-1964, s. 413.

24 Bkz. Özlem Akay, *Madame Geoffrin ile Yazışmaları Işığında Stanisław August Poniatowski'nin 1764-1768 Yılları Arasındaki Politik Portresi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (basılmamış yüksek lisans tezi), Ankara, 2006.

25 Jerzy Michalski, "Dyplotnacja Polska...", s. 528.

26 Władysław Konopczyński, „Roscamp-Lasupolski Karol", *Polski Słownik Biograficzny*, t. II, Kraków, PAU, 1936, s. 373.

27 Władysław Smoleński, "Szkoła Oryentalna...", s. 585.

28 Władysław Smoleński, "Szkoła Oryentalna...", s. 589-590.

29 Władysław Smoleński, "Szkoła Oryentalna...", s. 592-593.

TÜYAP 35. Yıl
www.tuyap.com.tr

TÜYAP İstanbul
TÜYAP FUAR VE KONGRE MERKEZİ BÜYÜKÇEKMECE

Türkiye'nin
En Büyük ve Etkili Fuar Merkezi
120.000 m²
14 Sergi Salonu

YENİ YATIRIMLARLA BÜYÜMEYE DEVAM

Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi'nin toplam büyüklüğü iki yeni sergi salonu ilavesi ile 2014 yılı Temmuz ayında 98.000 m²'den **120.000 m²**'ye çıkıyor, otopark kapasitesi **5000** araca ulaşıyor.

Fuar alanı içinde katılımcı ve ziyaretçilerimize büyük konfor sağlayan dört yıldızlı Tüyap Palas otelimiz; **260** odası, toplantı salonları, nitelikli lokantaları, spor ve dinlenme alanlarıyla **25 Ocak 2014**'te açıldı.

Detaylı bilgi ve rezervasyonlarınız için ***www.tuyappalas.com***

TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş.

MERKEZ OFİS / FUAR ALANI:
Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi, E5 Karayolu Üzeri, Gürpınar Kavşağı 34500 Büyükçekmece - İstanbul
Santral Tel: 0212 867 11 00 - 0212 867 12 00 **Faks:** 0212 886 66 98

ufi Küresel Fuar Endüstrisi Birliği Üye Kuruluş
ICCA Üye Kuruluş Uluslararası Kongreler Birliği
Üye Kuruluş Uluslararası Ticaret Fuarlarına Ulusal Katılımcıların Sorumlu Organizatörler Birliği
TFYD Üye Kuruluş TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ
K-Q TSE-ISO-EN 9000
TS EN ISO 9001:2008

AVRUPA RESMİNDE MİTOLOJİK KONULU RESİMLER

ASMANIN, ÜZÜMÜN, ŞARABIN TANRISI DİONYSOS

Poussin'in resmindeki sahne Dionysos'un Hindistan yolculuğundan dönüşünü ve bu anın kutlanmasını anlatır. Mitolojiye göre Dionysos Yunanistan'dan yola çıkmış, Hindistan'a kadar gitmiş, kentler kurmuş, savaşlar yapmış ve insanlara asmayı tanıtmış sonra da Yunanistan'a geri dönmüştür. Sahnede solda, âdeta şaha kalkmış iki kentaurun çektiği arabada kırmızı pelerini, sarmaşıkların dolandığı asası ve asma yaprağından tacı ile Dionysos oturmaktadır.

Nicolas Poussin, *Dionysos'un Zafer Geçidi*, 1635-36.

Tuval üzerine yağlıboya, 128 x 151 cm. Nelson-Atkins Museum of Art, Kansas City, ABD.

Thebai kentinin kurucusu Kadmos ile Harmonia'nın kızı Semele ile Zeus'un oğlu olan Dionysos (Bakkhos/Bacchus), Olympos tanrıları arasında en çok sayıda ismi olan tanrıdır[1] ve Yunan mitolojisindeki en önemli kişiliklerdendir. Söylemleri ve yapıp ettikleri ile âdeta mitolojinin *İncil*'i gibidir.[2] Dionysos Zeus'un baldırından doğar. Efsaneye göre, Baştanrı Zeus ile birlikte olup hamile kalan Semele'yi kıskanan Hera yaşlı bir kadın kılığına girip Semele'nin aklını çeler. Semele, tanrının tüm güçlerini kendisine göstermesini ister ama yanlışlıkla Zeus'un yıldırımları ile çarpılıp ölür. Henüz annesinin karnındaki yedi aylık çocuğu Zeus kurtarır ve baldırına yerleştirir. Burada büyüyen çocuk, vakti gelince doğar. Bu hikâye Dionysos'un dışarıdan gelen bir tanrı figürü olarak Yunan mitolojisinin baştanrısının buyruğuna girmiş olduğunu anlatmanın yollarından biri olarak seçilmiş olmalıdır. Zeus'tan doğan bu çocuğu önce İno[3], daha sonra da yaşlı satyr Silenos[4] büyütür ve eğitir.

Söylencede Dionysos'un Hindistan ve Arabistan'a kadar gittiği, asma kütüğü, şarap ve yanında çok sayıda tapınanı ile birlikte geri döndüğüne inanılır. En genel anlamı ile insan ve doğa ilişkisini, kısaca tüm bir insanlık hâlini temsil eder, şarap ve bereket tanrısı olarak da kabul edilir. Bilindiği gibi antik dönemlerin iki temel üretimi zeytinyağı ve şaraptır.[5] Her ikisi de o dönemlerde geniş bir coğrafyada ticareti yapılan iki temel madde ve kendi başlarına birer tanrısı olan iki önemli üründür.[6]

Dionysos görsel malzemelerde daha çok genç biri olarak ve çıplak gösterilir. En yaygın şekilde, şarap kadehi ve kendisini tanımaya yarayacak olan atributeri ile asma ya da sarmaşık yapraklarından taç ve sarmaşık sarılı, ucuna çam kozalağı geçirilmiş *thyrsus* denilen asası ile ya da kendisini büyüten satyr Silenos ile birlikte ve çoğu zaman da dinsel törenlerde ona tapınan bir kadınlar topluluğu olan ve Bakkhalar (Bacchantlar)[7] olarak anılan kadın takipçilerinin ayin betimlemeleri arasında resmedilmiştir. Bazen leopar, kaplan ve keçilerin çektiği bir arabada gösterildiği de olur. Arabasını çeken kaplan, yazılı metinlere de sadık kalınarak, kültürün Asya[8] ile olan ilişkisini vurgulamak için kullanılmıştır. Keçi tanrı Pan'ın antik kökenine de bir referans olduğu söylenir. Dionysos kültü asma yetişen her yere yayılmış, çok geniş bir coğrafyada kabul görmüştür.

Avrupa resim geleneği, antik dönem hikâyeleri ile ilgilenmeye başlayıp, bu anlatılardaki tanrı ve tanrıçaları, başlarından geçen olayları resmetmeye başladığında aralarında en ilgi çekenlerden biri de kuşkusuz Dionysos olmuştur. Dionysos'un adı tek bir aşk hikâyesinde geçer. Bu aşkın da karşılık bulup bulmadığı çoğu zaman tartışmalıdır; Girit Kralı Minos ile Pasiphae'nin kızı olan Ariadne[9] aslında Theseus'a[10] âşık olmuş ve onunla birlikte kaçmıştır. Ancak delikanlı kızı Naksos Adası'nda terk edince Dionysos ortaya çıkmış ve kıza âşık olup evlenmiş, onu Olympos'a götürmüştür. Bu hikâye de sıkça resmedilmiştir. Dionysos'un çok bilinen öykülerinden birisi de Kral Midas ile olandır.[11] Dionysos'un kadın takipçileri olan Bakkhalar'ın esrik, çılgın hareketleri de hem konu hem de kompozisyon kuruluşu bakımından en çok resmedilmeye değer bulunanlar arasında olmuştur.

Bu konuya ilgisiz kalamayan sanatçılardan biri de Fransız ressam Nicolas Poussin'dir. Sahne Dionysos'un Hindistan yolculuğundan dönüşünü ve bu anın kutlanmasını anlatır. Mitolojiye göre Dionysos Yunanistan'dan yola çıkmış, Hindistan'a kadar gitmiş, kentler kurmuş, savaşlar yapmış ve insanlara asmayı tanıtmış[12] sonra da Yunanistan'a geri dönmüştür.[13] Sahnede solda, âdeta şaha kalkmış iki kentaurun[14] çektiği arabada[15] kırmızı pelerini, sarmaşıkların dolandığı asası ve asma yaprağından taç ile Dionysos oturmaktadır. Bu kentaurlardan biri, hiç de yaygın kullanım olmayan ve metinlerde hiç rastlanmayan bir şekilde, elinde büyük bir meşale taşıyan, coşkulu bir kadın olarak gösterilmiştir. Bunların önünde ilerleyen iki kadından biri kendinden geçercesine dans eden bir Bakkha'dır. Diğerinin elindeki sarmaşıklı, ucunda çam kozalağı bulunan asaya bir yılan dolanmıştır. Bu yılan genel kabul gören şekilde günah simgesi değil ama olsa olsa bereket sembolü olarak kullanılmıştır. Arabayı küçük bir *putti* sürer. Kentaurun üzerinde, Dionysos'un takipçisi kadınlardan biri, panter desenli pelerini ve asma yaprağından taçı ile kolayca tanınır. Arabanın yanında büyük bir kalabalık görülür. Yedi borulu flütü ile Pan'ı ve üç ayaklı büyük bir sunu kabı taşıyan, bir elinde yabani zeytin ağacından yapılma kalın topuzu ile Herakles'i, arkasında geleneksel çalgıları olan tefi çalan ve dans eden bir Bakkha'yı da tanımak kolayca mümkündür. Herakles'in[16] taşıdığı sunu kabının hemen arkasında elinde şişe geçirilmiş bir parça kurban eti ile gösterilmiş olan yaşlı adam Silenos olmalıdır. Üst bölümde bulutların arasında dört atın çektiği arabada gösterilen figür Apollon'dur. Sağ alt köşede yerde uzanan yaşlı figür ise nehir tanrısıdır ve burada Hindistan'daki İndüs Nehri'ni simgelemektedir. Elinde bir asma dalı ve başında da asma yapraklarından bir taç ile betimlenmiştir. Kalaba-

Caravaggio, *Dionysos*, 1596.

Tuval üzerine yağlı boya, 95 x 85 cm
Galleria degli Uffizi, Floransa, İtalya

Vecellio Tiziano, *Dionysos ve Ariadne*, 1520-22.

Tuval üzerine yağlıboya, 175 x 190 cm
National Gallery, Londra, İngiltere.

lık kompozisyonda Poussin pek çok öğeyi mitolojik metinlere sadık kalarak betimlemiş olmakla birlikte, resimde öyküden ziyade figürlerin hareketleri ve olayın görkemi ile ilgilenmiş görünmektedir. Betimlemede Poussin'e yakışan bir biçimde renkler son derece dengeli bir biçimde kullanılmıştır.

Nicolas Poussin, Fransa'nın kuzeyinde küçük bir kentte babasının çiftlik işleri ile uğraşırken, kent kilisesine bir dizi resim yapmak üzere gelen Quentin Varin ile tanışıp ressam olmaya karar verir ve şansını denemek üzere önce Rouen sonra da Paris'e gider. Yokluk içinde geçirdiği bu zamanda kendisini kabul edecek bir atölye ve usta bulamadan, hasta, yorgun ve düş kırıklığı içinde eve geri döner. Bir yıl sonra tekrar Paris'e gider ve burada Raphael'in resimlerinin kopyalarını inceleyerek İtalyan Rönesans sanatını öğrenir ve Roma'ya gitmeye karar verir. Kararını uygulaması biraz zaman alsa da sonunda başarır. İtalyan saray şairi Giambattista Marino'nun yardımı ile siparişler almaya başlar. İlk büyük siparişi aslında bir başarısızlık örneğidir. Bundan sonra büyük siparişlerde İtalyan Barok ustalar ile yarışmayı bırakır ve özel müşteriler için çalışmaya başlar. Cardinal Richelieu'nun daveti ile Fransa'ya döndüğünde hem maddi bakımdan aradığını bulamamış hem de Fransız sanat çevreleri o dönemde sanatına pek itibar etmemiş, o da İtalya'ya geri dönmüştür. Oysa Poussin'in resim anlayışı 17. yüzyıl sonunda Fransız Akademisi tarafından büyük bir övgü ile karşılanacaktır. Manzara içine yerleştirdiği figürlerinin canlı, sıcak, uyumlu ilişkileri resimlerinin en büyük başarısı olarak bilinir. Kendisinden sonra gelen Fransız sanatçılar Jacques Louis David, Dominique Ingres ve hatta Paul Cézanne üzerinde son derece etkili olmuştur.

DİPNOTLAR

1 Bakkhos, Bromios, Euhios, Dithyrambos, Iakkos, Iobakkhos. Tanrının adlarının kökenine dair Bkz: Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, s.117-118.

2 Sabahattin Eyuboğlu ve Mario Meunier'den aktaran Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, s.115.

3 Semele'nin kız kardeşi olarak bilinir. Bir zaman deniz tanrıçasına dönüşmüş, Argonautlar'dan Odysseus'a kadar pek çok denizcinin hayatını azgın dalgalardan kurtarmıştır.

4 Genellikle yaşlı satyrlerin genel adıdır. Satyrler, atkuyruklu, at ya da oğlak bacaklı, kısa boynuzları olan yaratıklar olarak anlatılır ve betimlenirler. Keçi tanrı Pan'ın oğlu olan özel bir Silenos'un da varlığına inanılır. Bilge bir kişidir ama genellikle çok sarhoş bir halde, bir eşek üzerinde ya da yerde uyumuş halde gösterilir.

5 Yunanlı tarihçi Thukydides İÖ son'lerde yazdıklarında, "Akdeniz halkları zeytin ve asma yetiştirmeyi öğrenince barbarlıktan çıkmaya başladılar" der ama üzümün çok daha eski yıllarda Mezopotamya ve Mısır'da yetiştirildiği bilinir. Ancak her iki bölgede de daha açık seçikler arasındatüketilmiştir. Örneğin İÖ 3150'de Mısır hükümdarı I. Skorpion 700 küp şarap ile gömülür. Mezopotamya için de durumun benzer olduğunu kanıtlayan yazılı belgeler mevcutlur. Gerçi insanlara zeytinin yağını çıkarmayı Apollon'un oğlu Aristaios öğretmiştir ama yağda zeytin ağacı nedeniyle daha çok Athena ile birlikte anılır.

6 Yeryüzünde ilk şarap kalıntılarına İÖ 9000'li yıllarda rastlanır. İÖ 5400'e tarihlenen bir buluntu ise Nuh'un Tufan'dan kurtulup karaya ayak bastığında ilk üzüm bağını diktiğini inanılmasına neden olmuştur.

7 Bu kadınlar tıpkı tanrının kendisi gibi ceylan derisinden giysiler giyer, ellerinde thyrsos denen, ucunda çam kozalağı taklı bir sarmaşık ya da asma dallarıyla sarılı bir değnek taşır ve geceleri dağlarda, kır ve ormanlarda kendilerinden geçerek koşarlar, önlerine çıkan vahşi hayvanları parçalarlar ve tef çalarlar. Çılgınca kendilerinden geçtikleri zamanlarda Mainas (*mainomai* sözcüğünden türeyen, çıldırmak, taşkın bir coşkuya kapılmak anlamına gelir) olarak adlandırılırlar.

8 Kaynaklarda karşılaşılan bu "Asya"dan kasıt doğrudan doğruya Anadolu topraklarıdır. Dionysos'u konuşturan antik dönem tragedyalarında: "Asya topraklarından geliyorum", "Tmolos'u aştım", "Ben Lydia'nın altın ovalarından geliyorum", "vatanım Lydia'dır", gibi ifadeler bulunur.

9 Girit Adası'nın finlu kralı Minos ve karısı Pasiphae'nin kızı, Minotauros adı verilen ve Poseidon'un kral cezalandırmak için adaya gönderdiği boğa ile Pasiphae'nin birleşmesinden doğan insan hedenli, boğa başlı yaratığı öldürmek üzere gelen Theseus'a yardım etmiş ve onunla birlikte kaçmıştır.

10 Aunalıların yarattığı, Herakles'le eşdeğer tuttukları bir kahraman. Sayısız efsanesi vardır.

11 Bir gün Silenos kaybolur. Sarhoş satyrı bulan köylüler onu kralın huzuruna getirirler. Dionysos ayinlerinin sırlarını bilen kral onu hemen tanır ve sarayında itibarlı bir konuk gibi ağırlar. Satyr'i Dionysos'a götürdüğünde ise; tanrı kendisinden bir şey dilemesini söyler. Aç gözlü kral dokunduğu her şeyi altına çevirecek bir güç ister. Dionysos bunun ne kadar akılsızca olduğunu anlamasına rağmen dileği yerine getirir. Ancak yiyecekleri de altına dönüşmeye başlayınca Midas tekrar tanrıya yalvarır ve bu gücü kendisinden geri almasını ister. Dionysos ona, Sart Deresi'nde yıkanıp arınmasını söyler. Böylece bu belalı güçten kurtulacaktır. Bu yüzden de Sart Deresi'nin altın taneleri taşıdığına inanılır.

12 Bazı kaynaklar Dionysos'un asmayı Doğu'ya Yunanistan'dan götürdüğünü, bazıları ise tam tersine Doğu'dan Yunanistan'a getirdiğini yazar. İlk kalıntıların İÖ 9000 yıllarında Ermenistan ve Kuzey İran'da olduğunu gösteren arkeolojik çalışmalar ise Doğu'dan gelmiş olma ihtimalini güçlendirecek niteliktedir.

13 Bu dönüş sahnesi *thiasos* olarak adlandırılır ve bir tür zafer geçidi gibianlatılır.

14 Kentaur, yarı at yarı insan kılıklı, vahşi, kaba, kavgacı yaratıklardır. Pek çok efsanede adları geçer.

15 Metinlerde yazılanlara göre aslında bu arabayı aslan, leopar veya kaplanlar çeker.

16 Herakles'in Dionysos ile doğrudan ve uzun bir ilişkisi yoktur ancak tanrı ile şarap içme konusunda bir yarışa girmiş ve kaybetmiş, bu yüzden bir nevi ceza olarak. Hindistan seyahatine katılmış ve sadece bir süreliğine bu esrik maiyet içinde bulunmak zorunda kalmıştır.

Dergi İnsert Katalog

Davetiye Ekstre Takvim

Fatura Broşür Bülten

Kart Ajanda

Poliçe

İster Adresli teslim, İster Adressiz !
Bölgesel dağıtım veya Sektörel dağıtım !

100 adet üzeri dağıtmak istediğiniz herşey... **Milyon** adetlere kadar...

Paketleme, zarflama, **QR Code**'lu Etiketleme... Tek tek **Fotoğraflı** Teslim Garantisi...

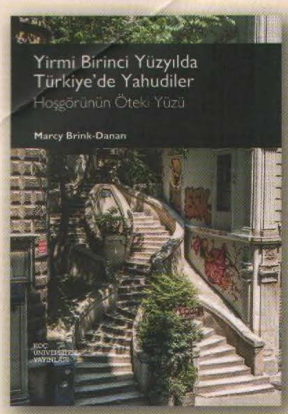
GPS'ler ile **Harita** üzerinde dağıtımı takip edebilme... Anında **Online** raporlar...

"Dağıtımda Son Teknoloji"

ajanspress kurye

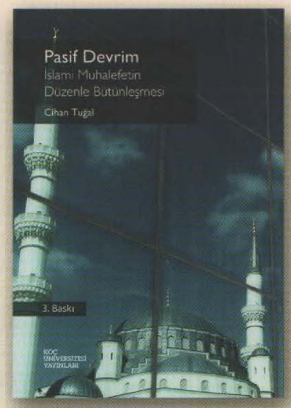
Bir Ajans Press Group Kuruluşudur.

Profilo AVM 5. Yıl Sok. No:1/D Mecidiyeköy / İSTANBUL | T: 0212 356 11 51 | F: 0212 356 11 61 | info@ajanspresskurye.com.tr | www.ajanspresskurye.com.tr

Osmanlı İmparatorluğu ve onun devamı olan Türkiye Cumhuriyeti azınlıklara hoşgörü örnekleri olarak gösterilegelmiştir. Marcy Brink-Danan, geçmişe dair bu görüşleri sorgularken, Yahudilerin gözünde, günümüz İstanbul'unda hoşgörülen bir azınlık olarak yaşamanın ne anlama geldiğini mercek altına alıyor. Türkiye'deki Yahudiler, bölgedeki uzun geçmişlerini kucaklarken, bir yandan da ayrıncılığa maruz kalıyorlar; kurumları, düzenli olarak tehdit ve saldırılara hedef oluyor. Yazar, Türkiye'yi bir hoşgörü diyarı olarak resmeden Türk popüler ideolojisindeki çelişki ve boşlukları keşfe çıkarak, Türk Yahudilerin kozmopolitizm ve yurtseverlik, hoşgörü ve şiddet, Yahudiler olarak farklılık ve Türkiye yurttaşları olarak aynılık arasındaki gerilimlerle nasıl başa çıktıklarını anlatıyor.

Yirmi Birinci Yüzyılda Türkiye'de Yahudiler: Haşgörünün Öteki Yüzü
Marcy Brink-Danan
Çeviri: Barış Cezar
ISBN: 978-605-5250-32-4, Sayfa: 272, Fiyat: 28 TL

İstanbul'un bir zamanlar radikal Müslüman olan ilçelerinden Sultanbeyli'nin "ılımlı İslama" dönüşümünü aktaran bu kitap, mahalledeki hayatın zengin bir etnografisini sunarak İslami aktivistlerin nasıl örgütlendiklerini, 28 Şubat sürecinde nasıl geri çekildiklerini ve AKP tarafından nasıl massedildiklerini anlatıyor.
Gözlemlerini Mısır ve İran örnekleriyle de karşılaştırarak Türkiye örneğini tarihsel bir bağlama oturtan Tuğal, İslami politikaların neden başka yerlerdeki laik kapitalizmlere benzer bir şekilde entegre olmadığı sorusuna yanıt arıyor.

Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi (3. Baskı)
Cihan Tuğal
Çeviri: Ferit Burak Aydar
ISBN: 978-605-5250-29-4, Sayfa: 291, Fiyat: 28 TL

Kasım 2008'de Koç Üniversitesinin düzenlediği Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları başlıklı konferansta sunulan çalışmaların bir kısmını ve sunulmamış diğer bazı çalışmaları içeren bu kitap, toplumsal cinsiyet sorunsalını hukuktan felsefeye, sosyolojiden ekonomiye farklı disiplinlerin bakış açılarıyla inceleyerek bize çarpıcı bilgiler ve eleştirel yaklaşımlar sunmaktadır.

Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler Mücadeleler Kazanımlar (2. Baskı)
Derleyenler: Hülya (Durudağan) Şimga, Fataş Gökşen, Bertil Emrah Oder, Deniz Yükseker
ISBN: 978-605-5250-31-7, Sayfa: 351, Fiyat: 28TL

KOÇ
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI

Rumelifeneri Yolu 34450 Sarıyer İstanbul
T: (0212) 338 17 97 F: (0212) 338 14 15 E: kup@ku.edu.tr
www.kocuniversitesiyayinlari.com

Genel Dağıtım
YKY
Yapı Kredi Yayınları

İstiklal Cad. No: 142 Odakule İş Merkezi Kat: 3 Beyoğlu İstanbul
T: (0212) 252 47 00 F: (0212) 252 40 34 E: ykykultur@ykykultur.com.tr
www.ykykultur.com